

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

**19. YÜZYIL ÂŞIK EDEBİYATINDA İDEAL İNSANIN TUTUM
VE DAVRANIŞLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Sinan GÖNEN

Hazırlayan

Ömer KORKMAZ

KONYA-2020

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer KORKMAZ
	Numarası	174201001002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tezin Adı	19. Yüzyıl Âşık Edebiyatında İdeal İnsanın Tutum ve Davranışları

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ömer KORKMAZ

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	İ
ÖN SÖZ	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1
İDEAL, ŞİİR VE ŞİİRİN YÖNLENDİRİCİ ROLÜ ÜZERİNE	4
19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE SOSYAL-SİYASAL DURUM.....	9
HALK EDEBİYATI VE ÂŞİK EDEBİYATI KAVRAMLARI ÜZERİNE.....	12
1. HALK EDEBİYATI	12
2. ÂŞİK EDEBİYATI.....	15
19. YÜZYILDA ÂŞİK EDEBİYATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ	18
1. SEYRÂNÎ.....	18
2. DERTLİ	20
3. RUHSÂTÎ.....	23
4. BAYBURTLU ZİHNİ	25
5. ERZURUMLU EMRAH	28
6. SÜMMÂNÎ	29
I. BÖLÜM: 19. YÜZYIL ÂŞİK ŞİİRİNDE İDEAL İNSANDAN BEKLENİLEN DİNÎ TUTUM, DAVRANIŞ VE DÜŞÜNCELER	31
1.1. ALLAH’A KARŞI TUTUM, DAVRANIŞ VE DÜŞÜNCELERİ	31
1.2. PEYGAMBERLERE KARŞI TUTUM, DAVRANIŞ VE DÜŞÜNCELERİ	38
1.3. DİN BÜYÜKLERİNE KARŞI TUTUM, DAVRANIŞ VE DÜŞÜNCELERİ	42
1.4. İMAN ETME	46
1.5. TEVHİT İNANCINA SAHİP OLMA	48
1.6. ŞERİAT KURALLARINI BİLME VE UYMA	49
1.7. İBADET ETME	51
1.8. NAMAZ KILMA.....	53
1.9. ORUÇ TUTMA.....	55
1.10. ZEKAT VERME	56
1.11. HACCA GİTME.....	57
1.12. KUR’AN OKUMA VE EMİRLERİNE UYMA.....	58
1.13. AHİRET VE SORGU İNANCI	60
1.14. HELAL YEME VE HARAMDAN SAKINMA	63
1.15. ZİKİR ÇEKME	65
1.16. DUA ETME	68
1.17. TÖVBE ETME.....	70

1.18. ŞÜKRETME	71
1.19. TEVEKKÜL ETME	74
1.20. DOĞRU YOLDAN AYRILMAMA	76

II. BÖLÜM: İDEAL İNSANDAN BEKLENİLEN AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR..... 79

2.1. EDEPLİ OLMA.....	80
2.2. NEFSİNİ TERBİYE ETME	82
2.3. KALBİNİ TEMİZ TUTMA.....	87
2.4. KİBİRDEN SAKINMA VE TEVAZU SAHİBİ OLMA	89
2.5. BENLİK İDDİASINDAN KAÇINMA	92
2.6. İYİLİK ETME VE KÖTÜLÜKTEN UZAK DURMA.....	93
2.7. ŞEFKAT VE MERHAMETLİ OLMA	94
2.8. ADALETLİ OLMA	96
2.9. DÜZENLİ OLMA.....	97
2.10. DÜŞKÜNE GÜLMEME.....	98
2.11. VERDİĞİ SÖZÜ TUTMA	98
2.12. DOĞRU SÖZLÜ OLMA VE YALAN SÖYLEMEME	99
2.13. SÖZÜ GÜZEL SÖYLEME	101
2.14. SÖZ VE EYLEM UYUŞMASI	103
2.15. BOŞ KONUŞMAMA.....	103
2.16. SIRRINI SÖYLEMEME.....	105
2.17. GIYBET ETMEME	107
2.18. KIZGIN BAKMAMA	109
2.19. ÖFKEYİ KONTROL ETME	109
2.20. HATIR-GÖNÜL BİLME VE KIRMAMA	110
2.21. ÖLÜM VE ÖLÜMÜ HATIRLAMA	113
2.22. RIZIK KAYGISI ÇEKMEME	115
2.23. HIRSLI OLMAMA	116

III. BÖLÜM : İDEAL İNSANDAN BEKLENİLEN TOPLUMSAL TUTUM VE DAVRANIŞLAR..... 118

3.1. SADIK OLMA	119
3.2. SABIRLI OLMA	121
3.3. TEDBİRLİ OLMA	123
3.4. YETİME BAKMA VE YETİM HAKKI GÖZETME.....	124
3.5. YOKSULU GÖZETME.....	125
3.6. CİMRİ OLMAMA	127
3.7. ASİL OLMA	128
3.8. SONRADAN GÖRMELİK YAPMAMA.....	130
3.9. UYGUN VE DENK OLMA	130

3.10. KINAYICI OLMAMA	131
3.11. ÖMRÜNÜ BOŞA GEÇİRMEME	133
3.12. ERKEN KALKMA	135
3.13. ANNE VE BABAYA KARŞI TUTUM VE DAVRANIŞLAR	136
3.14. BELAYI GÜZEL KARŞILAMA.....	138
3.15. SAYGILI OLMA	139
3.16. İSTİĞNA SAHİBİ OLMA	140
3.17. HADDİNİ BİLME	141
3.18. MÜNAFIKLIK (ARABOZUCULUK) YAPMAMA.....	143
3.19. RİYAKÂR DAVRANIŞLARDAN KAÇINMA	144
3.20. DÜNYA İLE MÜNASEBETLERİ DÜZENLEME	145
3.21. PARAYA BAKIŞ VE PARAYI DOĞRU KULLANMA	149
3.22. NASİHATİ DİNLEME.....	151
3.23. DOST OLMA	152
3.24. EMANETİ SAKLAMA	155
3.25. MERTLİK OLMA	155
3.26. HER SÖZÜ SÖYLEMEME	157
3.27. ÂLİM VE KÂMİL KİŞİ İLE MÜNASEBETLERİ	158
3.28. İLİM SAHİBİ OLMA	160
3.29. CAHİLLİKTEN KAÇINMA.....	162
3.30. MECLİS ADABINI BİLME	164
3.31. KANAAT SAHİBİ OLMA	165
3.32. YAS GÜNLERİNDE SÜSLENMEME	167
3.33. İÇKİ İÇMEME	168
3.34. İNSANLARI ALDATMAMA	168
3.35. ÜMİTLİ OLMA	169
3.36. İŞİ EHLİNE VERME	169
3.37. ÇALIŞMA	170
3.38. BAHANE ÜRETMEME.....	172
3.39. İŞİNİ ZAMANINDA YAPMA.....	172
3.40. İNCE DÜŞÜNCELİ OLMA	174
3.41. HESABINI BİLME	175
SONUÇ	176
KAYNAKÇA	190

ÖN SÖZ

19. yüzyıl, halk edebiyatı alanı açısından oldukça hareketli bir yüzyıl olmuş, neredeyse bir uyanış ya da yeniden keşfediş denebilecek şekilde “aydınların” da halka ve halkın edebiyatına olan ilgisi artmış, “halkın sesi” halk şairleri marifetiyle şehirlerde duyulur hâle gelmiştir. Bu yüzyılda âşıklar, semâî kahvelerinde, konaklarda, hatta padişahın himayesiyle sarayda boy göstermiş; türkülerini söylemiş, muamma çözmüş, destan okumuş, daha önce görmedikleri iltifatlara yine bu yüzyılda mazhar olmuşlardır.

Halk, her hâl ve şartta kendisini ifade edecek, gerek eylemsel gerek söylemsel unsurları üretmiş, kendisini ifade edemediğini düşündüğü anda ise yeni ifade biçimleri geliştirmiştir. Kendisine yönelen ya da kendi içinde yaşayageldiği, iyiliği de kötülüğü de kitlesel olarak hafızasında tutmuş, yoğurmuş, ahlâkını, kurallarını üretmiş ve geliştirmiş, yapılagelen hareketleri kurumsallaştırmış ve neticede kolektif şuurunu, hareket kabiliyetini ve uyumu oluşturmuştur.

Halkın meramını anlatabilmek üzere kullandığı pek çok ifade biçiminden biri de edebiyatıdır. Halk edebiyatı içerisinde en büyük yeri de kuşkusuz halk şiiri almaktadır. Özellikle Türk toplumu için şiir sanki Türk tarihi ile birlikte vardır. Türk halkının şiirle olan kuvvetli bağları, halkın ifade biçimleri arasında şiire özel bir yer açmakta ve şiiri diğer ifade biçimleri arasında seçkin ve güçlü kılmaktadır.

Halkın içinden yetişen âşıklar, halkın; acılarını, sevinçlerini, hasretlerini, beklentilerini, dünyaya bakışlarını, halkın diliyle anlatmış ve halkın hislerine tercüman olmuş, beklentilerini ya da huzursuzluklarını dillendirmiş, halkın sesini şiirin gücüne katarak yükseltmiştir. Âşıklar söyledikleri şiirlerle yalnız halkın hislerine tercüman olmakla kalmamış; çeşitli mesajlar vermiş, yönlendirmiş, tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur.

Özellikle 19. yüzyılda görülen âşık sayısındaki artış; şiirlerin konu ve tür bakımından çeşitlenmesini, toplumsal ve siyasal alanda yaşanan hadiselerin şiirlere

daha yoğun yansımasını beraberinde getirmiştir. Âşık şiirinin sayısal artışı ve içerik çeşitlenmesiyle birlikte ortaya çıkan zengin materyaller de araştırmacılar tarafından pek çok şekilde ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmacılar, bazen “tip” çalışmaları yaparak örneğin; yiğit, alp, derviş, âşık, eren gibi tiplerin yansımalarını şiirlerde aramış, bazen yalnız bir şairin şiirlerine odaklanmış, bazen yalnız söz gelimi “nasihatnâme” türünü incelemek suretiyle bu tür içerisinde ideal insanı aramıştır. Yine divân şiirinin çeşitli yüzyıl ve türlerinde, şairlerinde olduğu gibi tanzimat ve cumhuriyet dönemi şiirinde yahut romanında da ideal tipler aranmıştır. Ancak âşık şiirinin en zengin materyallerinin verildiği 19. yüzyılda şiirlere genel bir bakışla ideal bir insanın temel özelliklerine alt başlıklar açısından zenginleştirilmiş bir çalışmanın eksikliği hissedilmektedir. Bu çalışma da 19. yüzyıl âşık edebiyatının güçlü şairlerinin şiirlerinde görülen, bir insanın nasıl olması gerektiğine dair tarif, telkin, öğüt, imâlardan hareketle “ideal insanı” aramaya yönelmiştir. Böylece âşıkların diliyle halkın zihin dünyasında oluşturduğu ve ulaşmak için gayret ettiği ideal insan tasavvuru tüm yönleriyle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ana hatları ise şöyle özetlenebilir. Giriş kısmının akabinde ideal, şiir ve şiirin yönlendirici rolü üzerine kısa bir açıklama yapılmıştır. Sonra 19. yüzyıl tarihine değinilmiş ve padişahlar üzerinden dönemin atmosferi işlenmiştir. Daha sonra halk edebiyatı ve âşık edebiyatı kavramları açıklanarak incelemeye konu âşıkların hayatları hakkında bilgiler verilmiş ve âşıkların eserleri, eserler ve âşıklar üzerine yapılan çalışmalar zikredilmiştir. Üç ana bölümden oluşan çalışmamızda ideal insanın dinî, ahlâkî ve toplumsal davranış, tutum ve düşünceleri alt başlıklarla detaylandırılarak incelenmiştir.

Her âşık için kullanılacak örnekler için bir kitap esas alınmıştır. Örnek olarak kullandığımız her kıta ya da mısranın yanına önce âşığın adı sonra yararlanılan kitapta şiirin bulunduğu sayfa numarası yazılmıştır. Sayfa numarasından sonra yan çizgi konmuş ve şiirin sayfadaki kaçınıcı kıta olduğu, eğer mısra olarak alındı ise yine bir yan çizgi ile ayrıldıktan sonra kıtanın hangi dizeleri olduğu yazılmıştır. Örneğin (Erzurumlu Emrah, 191/1/1) denildiğinde Abdulkadir Erkal’ın “Erzurumlu Emrah” isimli kitabının

191. sayfasının ilk şiirinin ilk mısrası kastedilmiştir. Şairleri ele alan araştırmacıların değil şairlerin isimleri kullanılmış ve böylece şairlerin ayırt edici vasıflarının gözlenmesi ve şiirin hangi kaynaktan alındığından ziyade hangi şaire ait olduğunun bilinmesi amaçlanmıştır.

Tezimizin her aşamasında ve hem sosyal hem de akademik hayatta rehberliğini, kibarlığını ve sabrını bizden esirgemeyen kıymetli hocamız Prof. Dr. Sinan Gönen'e, tezin son aşamalarında gerek tashih gerek işlemler noktasında büyük yardımlarını gördüğüm Arş. Gör. Sezai Demirtaş'a, maddi ve manevi desteklerini daima hissettiren anne ve babama, yine tezimizin oluşumunda muhabbeti ve sabrı ile destek olan kıymetli eşime ve neşesi ile evimizi aydınlatan kızımız Elif İnci'ye teşekkürü bir borç bilirim. Bu küçük çalışmanın, daha önce yapılan çalışmalara bir katkı ve açılım sağlamasını, ileride yapılacak kapsamlı çalışmalara bir kapı aralamasını, kusurlarımızın mazur görülmesini temenni ederim.

Ömer KORKMAZ
İstanbul, 2020

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer KORKMAZ
	Numarası	174201001002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Sinan GÖNEN
	Tezin Adı	19. Yüzyıl Âşık Edebiyatında İdeal İnsanın Tutum ve Davranışları

ÖZET

Şiir, dilin tarihi kadar eski bir söyleyiş biçimidir. İlk insandan bugüne kadar olgunlaşarak gelmiş, kalıplar üretmiş, kalıplar yıkmış, bazen gerçekçi, bazen toplumsal, bazen soyut yazılmış fakat tarihin hiçbir döneminde terk edilmemiş, daima şiirler söylenmiş, yazılmış ve okunmuştur.

Halk şiirinin en önemli özelliği, halkın bizzat kendisi içinden yetiştirdiği evlatları tarafından yazılması ve büyük oranda halkın hislerine tercüman olmasıdır. Halkın yakınmaları, temennileri, güldükleri, ağladıkları, kaygıları, düşünceleri pek az şiir ve ozan müstesna halk şiirinde açıkça görülebilecektir. Bu yönüyle halk şiiri araştırmacılara oldukça zengin materyaller vermekte, dönemin ve toplumun nabzı halk şiirinden ölçülebilmektedir.

Bu çalışma da halk şiirine yönelmekte ve malzemesini halk şairlerinin şiirleri oluşturmaktadır. Bir kapsam sınırlaması olması bakımından, halk edebiyatı ana başlığı altında yer alan âşık edebiyatının büyük çoğunluğunu oluşturan âşık şiiri verimleri incelenmiş, halk şairlerinin şiirlerinde ortaya koydukları ideal insan tipi aranmış; âşıkların ruh ve gönül dünyalarında tasavvur ettikleri, topluma şamil olmasını bekledikleri ideal insanın; dinî, ahlâkî, toplumsal alanlardaki tutum, davranış ve düşüncelerinin neler olduğuna ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç ana bölüm olarak düzenlenmiştir. Bölümlere geçmeden önce konuyu toparlayan ve amaçlarımızı ifade eden giriş bölümü kaleme alınmış, daha sonra dönemin sosyal ve siyasal atmosferine kısaca değinilmiş, halk edebiyatı ve âşık edebiyatı kavramları üzerinde durulmuş, âşık edebiyatının 19. yüzyıldaki görünümü ve çalışmamızda şiirlerinden yararlandığımız âşıkların hayatlarından bahsedilmiş ve eserleri kısaca tanıtılmıştır. Tezimizin ana bölümlerinde ise; ideal insanın dinî, ahlâkî ve toplumsal alandaki tutum ve davranışlarının neler olması gerektiğine dair düşünceler ilgili bölümlerde ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk Edebiyatı, Âşık Şiiri, İdeal İnsan, İdeal Tutum ve Davranışlar

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ömer KORKMAZ
	Numarası	174201001002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Sinan GÖNEN
	Tezin İngilizce Adı	The Attitudes and Behaviours of the Ideal Man in the 19th Century Minstrel Literature

ABSTRACT

Poetry is a form of utterance as old as the history of language. It came from the first man maturing to date. Sometimes it was used as realistic, sometimes as social, sometimes as abstract, and produced and demolished molds; however, the poems have never been abandoned in any period of history but always composed and recited.

The most important feature of folk poetry is that it has been written by the children the nation raised by itself, and it has been substantially an instrument to translate the feelings of a nation. Complaints, wishes, laughs, cries, anxieties and thoughts of the people can be clearly seen in the folk poetry except in few minstrels' poems. In this respect, the folk poetry gives researchers quite rich materials, and so the pulse of a community can be measured from the folk poetry.

This study is directed towards folk poetry and comprises poetry by folk poets. In terms of a scope limitation under the main title of folk poetry, the works of minstrels which constitute the majority of the folk literature were investigated, and the type of ideal man that the folk poets put forward in their poems is sought; what attitudes, behaviors and thoughts of the ideal man expected to be remaining among the people in religious, moral and social fields who minstrels imagined in the world of soul and heart of theirs is sought to reach.

The study is organized into three main sections. Before the chapters, a section that summarizes the subject and expresses our goals has been written down, the social and political atmosphere of the period has been briefly mentioned, the concepts of folk literature and minstrel literature have been discussed, and life and works of the minstrels in the 19th century which are included in the study have been briefly introduced. In the main sections of our thesis; thoughts regarding what attitudes and behaviors of the ideal man in religious, moral and social fields are required to possess are examined in detail in the relevant sections.

Keywords: Folk Literature, Minstrel Poetry, Ideal Man, Ideal Attitudes and Behaviors

KISALTMALAR LİSTESİ

C	Cilt
Dn	Dipnot
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
http	Hyper Text Transfer Protocol
https	Secure Hyper Text Transfer Protocol
K	Kaynak
m	Madde
s	Sayfa
S	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyânet Vakfı
vb	Ve benzeri
vd	Ve diğerleri
vs	Ve sair
Y	Yıl
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

İnsanın yazılı ilk kaynaklardan itibaren sözünü kuvvetli, çarpıcı ve güzel kılmaya olan ihtiyacı göze çarpmaktadır. En eski Türk metinleri olarak kabul edilen “bengü taşlarda” dahi sanat kaygısı güdülmemiş olsa da şiirsel çarpıcılığa, imajlara ve sanatlı söyleyişe rastlamak mümkündür. Bu durum insanın söze verdiği önemi, sözünü süslemeye duyduğu ihtiyacı da gözler önüne sermektedir. Şiir ise sözün insanlık tarihi boyunca ulaştığı en ince noktalardan biri olmuştur. Bu yüzden milletler, ulu ozanlar yetiştirmiş ve bunlarla gurur duymuşlardır.

Şiir, yalnızca sözün süslendiği, inceldiği sanatsal bir alan olarak da kalmış değildir. Türklerin ilk şiir tecrübeleri olarak kabul edilen, şaman adı verilen insanların ayinler esnasında söyledikleri bir takım sözlerin tanrı ile halk arasında ilişki kurduğuna inanılmıştır. Yine halkın başında bulunan hanlara, sultanlara, devlet büyüklerine hem övgü, hem nasihat mahiyetinde şiirler yazılmış ve bu makamlarda bulunanlara adalet, irade, zekâyı kıvrakça kullanma, cesur olma gibi konularda öğütler verilmiştir. Şiir, aynı zamanda insanların güzele, tabiata, yiğitliğe duyduğu beğenin, hayranlığın ve öykünmenin de tercümanı olmuştur. Halklar, şairlerle birlikte gelişmiş, medenileşmiş, yeni duyguları keşfetmiş ve yaşamıştır.

Şiirin anılması gereken bir özelliği de şairin dünyasından, çevresine bakışı olması ve bu bakışta tarihsel bir kesinlikte olmasa da toplumu, idareyi, yaşayışı, düzeni veya düzensizliği görme imkânı sağlamasıdır. Şairin insana, topluma bakışı, ona tavsiye ve telkinleri, toplumsal alanda yaşanan olumsuzluklar hakkındaki düşünceleri de şiire yansımakta ve böylece şiirin yazıldığı döneme ışık tutmaktadır. Şiirin yazıldığı dönem içerisinde, topluma, insana, günlük hayatın seyrine, devletin idaresine dönük aydınlatıcı yönü araştırmacılara ilham vermekte ve şiirlerde gerek tarihî gerek siyasî gerek sosyal hayata dair veriler aranabilmektedir.

Âşıkların hemen her konu ve tarzda şiirler yazdığı görülmektedir. Şiir sayısının çokluğu, konularının çeşitliliği, mistik yönlerinin oluşu, toplumsal alanla sıkı ilişki

kurması 19. yüzyıl âşık şiiri üzerine yapılacak çalışmalara ve şiirlerin çeşitli yönlerden incelenmesinde imkân vermektedir.

Temel malzemesini 19. yüzyıl âşık şiirinin oluşturduğu tezimizde ise âşıklarımızın insanlardan beklentilerini, ideal bir insanda bulunması gereken özelliklerin neler olduğunu, ideal bir insanın hangi tutum ve davranışlarda bulunabileceğini ya da bulunmayacağını inceleyerek âşıkların dünyasından yansıyan ideal insanın portresine ulaşmaya çalışılmıştır.

Âşıklar bazen olumlu özellikleri anarak ideal bir insanda bulunması gereken hasletler ile tutum ve davranışları göstermekte, bazen olumsuz örnekler üzerinden kurduğu yapı ile tersinden ideal insana ulaşmaya çalışmakta ve olumsuz davranışların yapılmaması gerektiğini vurgulamakta bazen de direkt sosyal hayata müdahil olarak ideal bir insanın nasıl davranması gerektiğinden bahsetmektedir. Tüm bunlar toplandığında ise 19. yüzyıl âşık şiirinde ideal bir insanda ya da idealize edilen insanda olması gereken özellikler ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda âşık şiirinde ideal insanın üç başlık altında incelenmesi uygun görülmüştür. İlk olarak yoğun dinî göndermelerle dolu olan âşık şiirinde “ideal insanın dinî tutum ve davranışları” yirmi alt başlıkla ele alınmıştır. İdeal bir insanın din konusunda neler düşündüğü, yaratıcıya bakışı, ibadetler ile ilgili tutumu, diğer insanlarla ilişkilerini tesis eden dinî kurallara bağlılığı gibi konular incelenmiştir. Daha sonra “ideal insanın ahlâkî tutum ve davranışları” yirmiüç alt başlıkta, sahip olunması gereken erdemler ile kaçınılması gereken hasletler arasında incelenmiştir. Son olarak ise “ideal insanın toplumsal tutum ve davranışları” toplumsal alandaki ilişki biçimleri, ideal tavrın topluma katacakları, toplumun insandan, insanın toplumdan beklentileri kırkbir alt başlıkta genişletilerek incelenmiş, böylece 19. yüzyıl âşıklarının şiirlerinde oluşturdukları ideal insan; dinî, ahlâkî, toplumsal yönleriyle gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın kapsamının daraltılması icap ettiğinden 19. yüzyıl âşık edebiyatından döneminde etkili olmuş, kendisinden sonra gelen şairleri etkilemiş altı âşık belirlenmiş,

âşık edebiyatı türündeki tüm eserleri değil yalnız hece vezni ile yazılmış olan şiirleri taranmış ve kapsam böylece daraltılmıştır.

Âşık edebiyatı verimlerinin yalnızca şiirle sınırlı olmadığı muhakkaktır ancak araştırmanın amacına ulaşabilmesi için bir hududun çizilmesi de elzemdir. Kaldı ki âşık edebiyatı içerisinde âşık şiiri büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu yüzden çalışmamızda âşık edebiyatının bütün türleri yerine yalnız âşık şiiri ele alınmıştır. 19. yüzyıl âşıklarından Âşık Ruhsâtî, Develili Seyrânî, Erzurumlu Emrah, Bayburtlu Zihnî, Bolulu Dertli, Âşık Sümmânî şiirleri tezimizin temel malzemesi oluşturmaktadır. Âşık Ruhsâtî 'nin 312, Develili Seyrânî'nin 247, Erzurumlu Emrah'ın 148, Bayburtlu Zihnî'nin 25, Bolulu Dertli'nin 81, Âşık Sümmânî'nin 280 şiiri incelenmiş yaklaşık 1800 şiir taranmış, bu şiirlerden seçilen yaklaşık 450 kadar şiir alıntısı tezimizde örnek olarak kullanılmıştır.

İDEAL, ŞİİR ve ŞİİRİN YÖNLENDİRİCİ ROLÜ ÜZERİNE

Sözlükte; ülkü, düşüncenin tasarlayabileceği bütün üstün nitelikleri kendinde toplayan, uygun anlamlarında kullanılan ideal kelimesi Türkçeye, Fransızcadan geçmekle birlikte Latince kökenlidir (Türkçe Sözlük, 2011: 1151). Aynı zamanda Platon'dan hareketle “insanın saadetinin sırlarını keşfetmek” üzerine düşünen bir felsefe terimini ifade etmek üzere karşımıza çıkmaktadır (Olguner, 1994: 469).

Bilineceği üzere Platon'a göre, içerisinde nesnelere barındıran bu dünya gerçek bir dünya değildir, o gerçeğin bir yansıması, bir taklidir. Dolayısıyla buradaki nesnelere yalnızca nesnelere birer görüntüsü (eidola/idol), birer kopyasıdır. Mutlak hakikat veya Mutlak Güzellik, İşte bu izâfi ve yanılısına dünyasının (doxa) fevkinde olduğu için sanat da aslında o hakiki varlıkla (kosmos noetos) ve düşünülen idealler dünyası ile irtibatlı bir şey olmak zorundadır. Ona göre en üstün idea iyi ve güzel ideasıdır (Kılıç, 2015: 156-157). Bir hedefi, olması gerekeni, mevcut hâl ile istikbâlde kavuşulması arzu edilen hâli tarif etmek maksadıyla da ideal kelimesi kullanılmaktadır. Yine bu idealleri dillendirmek, ideal olana ulaşmak insanın temel maksadı olarak kabul edilmektedir.

Platon'a göre, sanat derin bir varoluşsal etkinlik olmaktadır ve gerçek sanatçılar muayyen bir yazılı eser vermiş olsalar da olmasalar da ancak “bilge” ve “ârif” kimseler olmaktadır (Kılıç, 2015: 156-157). Yani sanatçı varoluşsal bir kaygıyı terennüm ederken dünya ile ideal dünya arasında bir örgüyü işleyebilen kişi olarak görülmektedir. Yine Platon'un söylediği gibi “şair tanrıların tercümanı” olarak görülmektedir. (Eflatun, 1997: 19) Sonuç olarak şair, ideal olanı aramaya ehil ve yetkili kimse olarak kabul edilmekte ve dünya tarihi boyunca şairlerin düşüncelerine büyük oranda önem verildiği görülmektedir.

Necip Tosun, mesneviler ve sair verimleri inceleyerek doğunun hikâyelerinde temel özellikleri aramış ve neşretmiştir. Tosun'a göre; Doğu hikâyelerinde, ortak duygular, teknikler, durumlar, estetik yaklaşımlar ağırlıklı olarak “hakikat”

düşüncesinde buluşur ve tüm bir Doğu birikimi burada estetik, biçimsel bir görünüme kavuşur Doğu'nun hikaye poetikası öncelikle insanları iyiye, güzele, doğruya çağıran bir ileti yanında, didaktik olmayan bir dille, dinleyeni, okuyanı dil ve anlatım yetkinliğiyle etkilemek isteyen bir biçimle var olur. Bu özellikle “insan-ı kâmil” olma serüveninin sanatsal bir biçimle hikaye edilmesidir (Tosun, 2014: 44). Doğunun hikâyesi ile kastedilen ve gösterilen mesnevîler ve halk hikâyeleridir. Mesnevî tam bir şiir türü olarak karşımıza çıkarken halk hikayeleri de içerisinde şiirler barındıran hikâyelerdir. Her iki tür de içerisinde hikmet barındırmakta ve insanları temel bir ideale doğru sevk etmekte iyiyi ve güzeli yani ideal olanı aramaktadır. İdeal olanı aramak, ideal tutum ve davranışların ne olduğuna karar vermek gibi temel bir problemi de ortaya çıkarmakla birlikte tezimizde bu tartışmaya girilmemekte, âşıklarımızın metinlerinden hareketle ideal tavırlar aranmaktadır. Tosun'un da andığı gibi ideal olarak kabul edilen ve kurumsallaştırılan bir insan tipi “insan-ı kâmil” olarak anılmaktadır. İnsan-ı kâmil ise; yetkin insan, insanlık idesi, Allah'ın yeryüzünde halifesi olması itibarıyla O'nun bütün isim ve sıfatlarına erişen ve varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insan (Vural, 2011: 303) olarak tarif edilmektedir. Beşir Ayvazoğlu, klasik şiirimizin estetiğine ve düşünce dünyasına dair eserinde; “Rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Müslüman sanatçı bazan yüksek bir değerın çöküşünü göstermekle beraber, Müslüman hikayesinde, genellikle yüksek bir değerın gerçekleşmesi söz konusudur.” demektedir. (Ayvazoğlu, 2013: 156) Doğu kültürünün sıcaklığını ve İslam dininin değerlerini bünyesinde barındıran Türk şairinin de “genellikle iyi bir değerın gerçekleşmesini” arzu etmesi ve insanları buna teşvik etmesi, bunu yaparken bağlı olduğu millet ve dinin temel değerlerini esas alması oldukça doğaldır.

“Biyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olarak insan; ilimle, felsefeyle, teknikle, sanatla, dinle, ahlâkî değerleriyle, hukukla vs'le hem tabîî çevresini, hem de kendini değiştirip geliştirerek olgunlaştırmak gayreti içerisinde. Bu yönde büyük gayret sarf etmektedir. Öyle ki insan, kâinatın en seçkin varlığı olarak, tabiattan ilme ve kültüre, barbarlıktan uygarlığa, yanlıştan doğruya, çirkinden güzele, kötüden iyiye, adaletsizlikten adalete, batıldan ve hurafeden gerçeğe, hiddetten, acelecilikten ve sabırsızlıktan, sakinliğe, hoşgörüyeye, itidale ve sabra, kibirlilikten alçak gönüllülüğe,

açgözlülük ve doyumsuzluktan, tok gözlülüğe ve kanaatkârlığa, nefesine hakim olamamadan nefesine hakim olmaya, haramdan helâle, dedikodudan, iftira ve çekiştirmeden, sır saklamaya ve başkalarının ayıbını örtmeye, hayasızlıktan hayalî olmaya, cefa ve zulümden vefa ve merhamete, düşmanlıktan dostluğa” (Akgün, 1997: 2) ulaşmak çabasıdır.

Bu noktadan bakıldığında insanın iyiye, güzele yani ideale olan yolculuğunda kendisini terbiye eden çok çeşitli unsurlar vardır. Bunlardan biri de bahsettiğimiz gibi hiç kuşkusuz sanat ve özelde edebiyattır. “Edebiyat terbiyesinin her insanın şahsiyeti üzerinde geliştirici bir tesiri vardır.” (Genç, 2007: 5) “Halk edebiyatı eserleri incelendiğinde, özlerinde halkımızın köklü tarihi, kültürü, sosyal yaşama bakışı gözlemlenir. Toplumun ahlâkına ve değer yargılarına uygun olan yaratılan eserler iyiden, doğrudan yana toplumu eğitici mesajlar verirler.” (Ergin, 2008: 121) “Halk şiirinde öğretici şiirler “Nasîhat” adı ile anılmaktadır. Bu tür şiirler halka bir şeyi öğretmek, bir fikrin propagandasını yapmak için kullanılmaktadır. Ayrıca sadece nasîhat etmek için yazılan atasözü destanlarından dinî tasavvufî şiirlere kadar her çeşit şiir içinde didaktik unsurlarla karşılaşmaktadır.” (Başgöz, 1968: 19) “Özellikle dinî-tasavvufî halk şiiri konusunda eserler ortaya koyan halk şâirleri dünyanın fâniliği, Tanrı’nın çizdiği mutlak kader, Tanrı sevgisi, ilâhi emirlere saygı gibi konularda, şiiri bir öğretim ve eğitim vasıtası olarak kullanmışlardır.” (Başgöz, 1968: 10) Görüldüğü gibi “Edebiyat sanatı da davranış kalıplarının fertlere ulaştırılma yöntemlerinden biridir. Köklerini İslâm öncesinde gördüğümüz ve toplumun geneline hitap eden Âşık edebiyatı, çeşitli türleri ve biçimleri vasıtasıyla ideal bir Türk tipi oluşturulmasında önemli fonksiyonlar üstlenmiştir.” (Kanter, 2007: 167) “Topluma öğüt vermek eski ozanların töresidir. Onların yerini tutan saz şairi, Tanrı’ya yakın sayılmakta, her sözünde bazen keramet aranmaktadır. O da halkın bu sanısına uygun cevaplar vermeyi şairliğin şanından saymaktadır. Bu açıdan bakılınca halk şairi bazen halkın öncüsü, bazen de savunucusudur. Köylünün hükümetten, mütegalibeden, zalimlerden, haksızlıktan, yoksulluktan, kıtlık, hastalık gibi şeylerden duyduğu ıstırapı ve ettiği şikayetlerini de saz şairleri yansıtmaktadır.” (Kabaklı, 2008: 777) “Ellerinde sazla diyar diyar dolaşarak mesleklerini icra eden âşıklar, çok farklı ortamlarda bulunarak toplumun

genelinin duygu, düşünce ve yargılarını öğrenme fırsatı yakalamışlardır. Bunları toplumun sözcüsü olarak şiirlerinde terennüm edip “ideal insanın” vasıflarını ortaya koymuşlardır. Onların bu tipi/modeli anlatma çabasında âşıkların eğitici işlevinin de rolü vardır. Çünkü âşık, hitap ettiği zümreye onların bilmediklerini de aktarmaktadır. Dolayısıyla âşıkların şiirlerindeki bu özelliklerin bireysel değil, toplumsal yönlerinin ağır bastığı söylenebilir.” (Özdemir, 2015: 293) “Asırlar boyu şairler, Türk şiirinde bir tür adı da olan nasihatnâmelerin dışında, âşık-maşuk-rakip üçgeninde şiirlerini yazarken ister bilinçli ister bilinçsizce olsun her neyi anlatıyorlarsa o şeyin ya da kimsenin ideal olanını ortaya koymak istemişlerdir.” (Vanlı, 2015: 442) Belli bir teknik deyim altında gösterilmemekle beraber âşıkların şiirlerinin büyük bir toplamı bu tür içine girer. “Öğüt vermek, türlü bilgileri öğretmek, yaşamın çeşitli cilveleri ile ilgili edinilmiş tecrübelerden ve onlardan çıkarılabilecek derslerden dinleyicilerini yararlandırmak amacıyla âşıklar şiirlerini söylemektedir.” (Boratav, 2016 : 32) İdeal olan daima sanatta içkin olarak kalmış ve insanlara aktarılmak istenmiştir.

“Edebiyatçının, içinde bulunduğu toplumun dili olması ve edebî eserlerin tip konusunda daha detaylı bilgi vermesi de tip çalışmaları için edebiyatı vazgeçilmez bir kaynak hâline getirmiştir. O nedenle İslamiyet’ten önceki, İslamiyet’in etkisindeki ve Tanzimat’tan sonraki Türk toplumunun sosyal hayatı, hâkim fikirleri ve toplumsal sınıfları hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler, edebî eserlerdeki tipleri incelemek durumundadırlar.” (Çiftçi, 2007: 482) Yine, “Hayatta ve edebiyatta muayyen bir tipin yaşayabilmesi, onu idealize eden bir toplumun bulunmasına bağlıdır. Tip bir özleyişin ifadesidir. Fakat bu özleyiş toplumun içinde bulunduğu tarihi an, sosyal durum ve medeniyet şekliyle yakından ilgilidir. Bunlar değişince, onlara cevap veren reel ve ideal tipler de değişir.” (Kaplan, 2005: 58) Her devir kendi şartları içerisinde kendi ideal insanını oluşturmakta, edipler de mevcut şartlarda yaşanabilecek en ideal tavır ve tutumu aramakta, bunları insanlara teklif etmektedir.

İdeal olanı arama çabası şiirlerin metnine ve ruhuna sızmış, âşıklar ve halk tarafından içselleştirilmiş, âşık-halk ilişkisi karşılıklı bir alışveriş halinde ilerleyerek yolunu bulmuştur. Âşıklar halk arasında; halkın dertleriyle, doğru ve yanlışlarıyla, iyilik

ve kötülükleriyle yüzleşmiş onları dile getirmiştir. Halk da âşıkların sözlerine kulak vermiş, dünyanın halini, zamanın ve insanların yanlış giden yönlerini, toplumsal bozukluğun kaynaklarını öğrenmiş ve kendisini âşıkların dilinden öz eleştiriye tabi tutmuştur. “İnsanın doğasının, diğer bir ifadeyle işlevinin belirlenmesi, onda kendisinden başka hiçbir varlığın gerçekleştiremeyeceği potansiyelin ne olduğunun araştırılması anlamına gelir. Bu potansiyelin aktif hale gelmesi ile insan, kendisi için en iyi olan yaşama ulaşabilecektir.” (Esenyel, 2012: 210) İşte âşıklar da insana, ideal vasıflar kazandırmak ve kendi potansiyelini açığa çıkarmak noktasındaki tekliflerini şiirleri üzerinden sunmakta ve böylece birey ve toplumun düzenine katkı sağlamaktadır.

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİNDE SOSYAL-SİYASAL DURUM

19. yüzyıl dünya tarihi bakımından oldukça önemli bir yüzyıl olmuştur. Fransız İhtilali'ni oluşturan hareketli süreç ihtilalden sonra dünyanın dinamiklerini tekrar harekete geçirmiş ve “özgürlük, bağımsızlık, anayasa, insan hakları, eşitlik” gibi anahtar kelimeler etrafında dünya yeni bir iklime doğru ilerlemiştir. Savaşların, ayaklanmaların, yer yer anarşinin olduğu gibi bilimsel gelişmelerin de birbiri ardına geldiği bir yüzyıl olması bakımından da 19. yüzyıl dünyanın bir sonraki yüzyılını şekillendirmesi bakımından önemli bir yüzyıl olmuştur.

Bütün dünyada savaşlar, hesaplaşmalar, yeni dünyayı şekillendirme çabalarının mahsulü olan sömürgecilik, teknik ve teknolojik gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti de olan bitene ayak uydurmaya, savaşlar, ayaklanmalar, toprak kayıpları karşısında kendisini yenilemeye çalışmaktadır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti artık dünyayla birlikte en sancılı yüzyılını yaşamaktadır.

1808'de Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğiyle tahta çıkan Sultan II. Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam ilan etmiş, Paşa ayanlar ile “Sened-i İttifak”ı imzalamıştır. III. Selim'den devraldığı yenileşme hamlelerine II. Mahmud devam etmiş ve 1826'da “Vak'a-i Hayriyye” olarak anılacak olan yeniçeri ocağının kaldırılmasını ve yerine yeni bir ordu kurulmasını sağlamıştır. Kılık kıyafet değişiklikleri ile devlet ve hükümet işleyişinde idari bazı değişiklikler yapmıştır. Ancak tüm bu çabalar devletin içinde bulunduğu şartları iyileştirmeye yetmemektedir. Yüzyılın başında Mısır valisi olarak tanınan Mehmet Ali Paşa, daha sonra kendisinden yardım istenilen biri olacak, yine İngiliz ve Rus yardımlarıyla engellenecek, sonra yine Kütahya'ya kadar ilerleyerek Anadolu içlerinde zaferler kazanacaktır. II. Mahmud döneminin en önemli olaylarından biri ise hiç kuşkusuz Yunan isyanı neticesinde Rusya ve İngiltere'nin devreye girmesiyle Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıdır. Fransızlar Cezayir'i işgal etmiş, Sırlara özerklik verilmiş, Osmanlı donanması Navarin'de batırılmış, boğazlar uluslararası bir konu olarak kabul edilmiştir (Beydilli, 2003:352-357).

II. Mahmud'un yerine 1839 yılında tahta çıkan oğlu Sultan Abdülmecid, babasından yalnız tahtı ve sorunları değil yenilikçiliği de devralmıştır. On yedi yaşında tahta çıkan Abdülmecid'in önünde Mısır sorunu ve Nizip yenilgisi duruyordu. Avrupa devletlerinin müdahil olmasıyla "Tanzimat Fermanı"na giden süreç başlamış oluyordu. Tanzimat Fermanı'yla artık şahsî ve mülkî emniyet, bir kısım hakların korunması gibi esaslar kabul edilmiş, devlet ve birey arasındaki ilişkiler noktasında yeni kanunların çıkarılacağına dair taahhütlerde bulunulmuştur. Tanzimat Fermanı sonrası birleşen devletler Mısır meselesinin; Mısır valiliğinin veraset yoluyla Mehmet Ali Paşa'ya bırakılması ve zaptedilen Osmanlı donanmasının teslim edilmesi şeklinde sonuca bağlandı. Tanzimat Fermanı ile açılan yolu Islahat Fermanı izlemiş ve yabancı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması daha kolay hale gelmiş, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde karışıklıklar yaşanmış ve müdahale gecikmemiştir. Çeşitli vesilelerle halkın arasında bulunan, mecliste konuşan, camilerde, kışlalarda, tersanelerde bulunan bir padişah olan Abdülmecid, halkın sorunlarıyla bizzat ilgilenmiş, onları dinlemiştir. Devlet idaresi, eğitim, teknik, adalet, maliye gibi alanlarda yenilikler yapılmıştır. (Küçük, 1988: 259-263)

Sultan Abdülmecid'in yerine 1861'de kardeşi Abdülaziz geçmiştir. Güçlü, sağlıklı, içki ve sefahatten hoşlanmayan, sade bir yaşantısı olan Abdülaziz halkın nazarında devletin kurtarıcısı olarak görülmüştür. Vazifeye geçer geçmez çeşitli mali düzenlemeler ve tasarruf tedbirleri alarak maliyeye önem vermiş, Tanzimat Fermanı'ndan vazgeçmeyeceğini göstermiştir. Mısır'a ziyaret düzenlemiş ve Mısır'da büyük törenlerle karşılanmış, Mısır valisine çeşitli imtiyazlar vermiştir. Abdülaziz daha sonra Fransa ve İngiltere'ye de seyahat ederek yabancı ülkelere giden tek Osmanlı padişahı olmuştur. Bir sulh ortamı oluşsa da Osmanlı tavizler verilmesine ve iç işlerine müdahale edilmesine engel olamadı. Özerklik ya da bağımsızlık isteyen milletler ayaklanmayı sürdürmekteydi. Bosna, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Girit gibi alanlar dönemin önemli sorun merkezleri haline gelmiştir. Sultan Abdülaziz, özellikle deniz kuvvetlerinin tahkimi, kara ve demir yolu yapımı, telgraf gibi konularda büyük ilerlemeler kaydedilmesini sağlamış, askerî, teknik ve meslekî eğitime önem vermiş yeni okullar açmış, kışla ve tersane yaptırmış, Avrupa'dan silahlar satın alarak sınır

boylarını güçlendirmeye çalışmıştır. İdarî, adlî ve malî teşkilatlar noktasında da önemli çalışmalar yapılmış ve yabancı kanun metinleri tercüme edilmiş, vilayet sistemine geçilmiş, mecelle hazırlanmıştır (Küçük, 1988: 179-185).

Sultan Abdülaziz darbe sonucu tahttan indirilmiş ve yerine V. Murad tahta çıkarılmıştır. Ancak V. Murad öteden beri bilinen rahatsızlığının üstüne darbe sırasında yaşanan hadiseler nedeniyle hastalığı artmış, ruhî bunalımlar geçirmiştir. Doktor muayeneleri neticesinde iyileşmeyeceği anlaşılınca V. Murad'ın hal'ine, yerine II. Abdülhamid'in tahta çıkarılmasına karar verilmiştir. (Küçük, 2006: 183-185)

II. Abdülhamid'in tahta çıktığında yine önünde biriken malî sorumlulukları ile askerî ve idarî sorunlar bulunmaktaydı. Padişah, halkın, ulemanın, askerinin arasında dolaşarak, onlarla tertip ettiği yemeklerde buluşarak gönüllerini kazanmakla işe başladı. Orduda moraller düzelmeye başladı ve Sırplarla yapılan savaşlarda başarılar elde edildi. 1876'da ilk anayasa olarak kabul edilen "Kânûn-ı Esâsî" ilan edildi. Takiben seçimler yapılarak bizzat Abdülhamid tarafından meclis açıldı. 1877'de Rusya Osmanlı devletine karşı savaş ilan etti. Osman Paşa ve Ahmed Muhtar Paşa'nın kahramanlıklarına rağmen Türk ordusu cephelerden çekilmek zorunda kaldı. Yaşanan büyük göçler nedeniyle çeşitli sorunlarla karşılaşıldı. 1878'de meclis süresiz olarak tatil edildi. Rusya ile Ayastefanos antlaşması imzalandı. Berlin Konferansı ile İngilizlerin vadettiği desteği vermemesiyle Bosna-Hersek, Bulgaristan, Tunus, Mısır gibi önemli toprak ve imtiyaz kayıpları yaşandı. Yurt içinde maliyenin düzenlenmesi için hamleler yapıldı, dış borçlar hafiflese de borçtan kurtulmak mümkün olmadı. Bir yandan demir yolları, bir yandan okullar, bir yandan fabrikalar açıldı. II. Abdülhamid büyük güçler arası denge yolunu izleyerek devletin imarı için zaman kazanmaya çalışmıştır. Tüm çabalarına, devleti ve milleti için sergilediği gayrete rağmen 31 Mart vakasına ve hal'ine giden süreç yaşanmış ve tahttan indirilmiştir. (Küçük, 1988: 216-224)

HALK EDEBİYATI ve ÂŞIK EDEBİYATI KAVRAMLARI ÜZERİNE

1. Halk Edebiyatı

Halk edebiyatı ve âşık edebiyatı kavramlarının açıklanmasına geçmeden önce halk ve halkbilimi konusunda küçük bir açıklama yapmak gerekmektedir. Halk kimdir? sorusuna bugüne kadar pek çok kez yanıt aranmıştır. Özkul Çobanoğlu'nun Alan Dundes'ten alıntılarla belirttiği gibi halk önceleri; "aşağı tabakayı oluşturan, genel nüfus içinde bir sürü bayağı ve kaba bir insan grubu" olarak düşünülmüştür. Yine halka dair yapılan tanımlardan biri de *medeniyetin kenarında yaşayan eski moda bir kısım* şeklindedir. Alan Dundes ise bu görüşleri açıkladıktan sonra kendisi halka yeni bir tanım getirerek; "*Halk terimi, en azından bir ortak faktörü paylaşan her hangi bir insan gurubunu ifade eder.*" demektedir. (Çobanoğlu, 2015: 349-350) Böylece artık halk en az iki kişiden oluşan, aralarında özel jest ve mimikler üretebilen, kendine ait kuralları, gelenekleri olan insan toplulukları şeklinde tanımlanmıştır. Dundes'in tanımı ile artık önemli olan halkın şehirde veya köyde yaşaması, okur-yazar olup olmaması, medeniyetle temas edip etmeyişi değil, topluluğun kendi içerisinde bir ortak faktörün var olup olmayışı ve onun bu ortaklıkta kendine has iletişim ve kurallar manzumesi oluşturup oluşturmadığıdır. Netice itibarıyla artık halk kavramı iki ya da daha fazla kişiden oluşan insan topluluğu şeklinde geniş bir tanım kazanmıştır.

Halkı tanımlamak üzere yola çıkan insanların halka çeşitli vasıfları, eylemleri veya birliktelik amaçları ile açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Aynı şeyi "folk" yani halk dediğimiz kısımdan sonra "lore" kısmı yani bilim kısmı için de söyleyebiliriz. Halkbilimi (folk-lore) de hemen her kuramcı tarafından yeniden tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Bazen mit, destan gibi halk verimleri üzerinden tanımlar yapılmış, bazen daha geniş çerçeveler kullanılmış, bazen tanım yapmak yerine ne olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Halkbilimi'ni tanımlamak, çerçevesini çizmek üzere yola çıkan ve Performans Teori'nin ortaya çıkmasında büyük payı bulunan Dan Ben-Amos Halkbilimi'ni; *Folklor belli zamanda meydana gelen aksiyondur. O artistik (sanatsal) bir aksiyondur. O yaratıcılık ve estetik kaygıyı içine alır ve bunların her ikisi de*

kendiliklerinden sanat formlarında birleşmeye yüz tutarlar (Çobanoğlu, 2015: 359-360) şeklinde tanımlamıştır. Amos'un 1960'lar için yeni ve yaratıcı tanım ve çerçevesi 1980'li yıllarda biraz daha sadeleşerek Bronner'in ifadesiyle, *en geniş ve genel anlamda bir tarif, insan davranışlarını ve geleneklerini çalışmaya Folkloristik denir.* (Çobanoğlu, 2015: 359-360) şekline bürünmüştür. Alman halkbilimcilerin 1970 yılında yaptıkları bir toplantı çoğunlukla kabul edilen görüşe göre; "Halkbilimi (*Volkskunde*) kültürel değerlerin objektif ve subjektif formlarda nedenleri ve süreçleriyle birlikte aktarımlarını analiz eder. Amacı sosyo-kültürel problemlerin çözümüne katkıda bulunmaktır." (Çobanoğlu, 2015: 403) şeklinde tanımlanmıştır.

Halk ve halk bilimi kavramları üzerine yapılan bu küçük girişten sonra sıra halk edebiyatı kavramına gelmektedir. Prof. Dr. Şükrü Elçin halk edebiyatının kapsamı ve tanımına ilişkin; *divan edebiyatı dışında kalan saz ve tekke şiiri nev'inden ferdi mahsullerle, malzemesi dile dayanan, atalar sözü, destanlar, masallar, hikâyeler, fıkralar, bilmeceler, maniler, türküler ağıtlar, ninniler vb. gibi ilk söyleyicilerini umumiyetle tespit edemediğimiz eserler* demektedir. (Elçin, 1997: 1) Yine Elçin, *doğuş hususiyetleri ne olursa olsun anonim ve kolektif karakter taşıyan mahsullerle, tarihi bir realite olan Tekke ve Saz şiiri adını alan ferdi eserleri; Halk hikâyelerini, Köy orta oyunu dediğimiz temsilleri; Meddah, Karagöz ve Orta oyunu, hatta Kukla'yı Halk edebiyatı adı altında topluyoruz* demektedir. (Elçin, 1997: 3) Elçin'in çizdiği çerçeveden anlaşıldığı gibi halk edebiyatı; bir toplumun yarattığı malzemesi dil olan anonim eserlerin bütünü olmakla birlikte halkın içinden çıkmış sanatçıların halk için ürettiği ferdi ya da kolektif mahsulleri de içine alan edebiyattır.

Kısaca halk edebiyatı tarihine/tarihimize bakıldığında; bugünkü manasıyla adı konulmamış olsa da ilk halk edebiyatı verimlerini derlemiş olan kişi Kaşgarlı Mahmud'dur. *Divan-ı Lugat-it Türk* isimli eserinde halk edebiyatı verimlerinden şiirler, atasözleri yanında folklorik unsurlardan dinî ve din dışı törenlere de yer vermiştir. Evliya Çelebi'de ünlü Seyahatnâme eserinde bazı şifahî halk verimleri ile gelenek ve göreneklere dair kayıtlar görülmektedir. (Boratav, 2016: 17)

Halk edebiyatı alanında ilk çalışmalar Fransız İhtilali sonrası oluşan milliyetçilik akımı neticesinde Avrupa’da yapılmaya başlanmıştır. 1812 yılında Almanya’da Grimm kardeşlerin “Ev ve Çocuk Masalları” isimli derleme masallardan oluşan kitap ile ilk derleme faaliyeti yapılmış daha sonra 1846 da ise İngiliz William John Thoms tarafından “Folk-Lore” kelimesi ile kavram ortaya atılmıştır (Çobanoğlu, 2015: 23,25). Osmanlı’da halk edebiyatı verimlerinin dikkat çekmesi ve ilgi görmesi Tanzimat dönemine rastlamaktadır. Millileşme, dilin sadeleştirilmesi, halkın tümüne ulaşma ve halkı eğitme çabaları neticesinde aydınlar ile halk arasındaki makas daralmış ve aydınlar halka daha yakın durmaya çalışmışlardır. Henüz emekleme dönemi sayılabilecek Tanzimat döneminde atasözlerini derleme çabaları, fıkralar ve halkın göreneklerinin kayıt altına alınmaya başlanması bu dönemin halk edebiyatı alanındaki hareketlenmeleri arasında sayılabilecektir.

Pertev Naili Boratav’ın ifadeleriyle, Türk halkbiliminin ilk temel taşı koyma şerefi Macar bilgini İgnaz Kunos’undur. Kunos 1887 yılından itibaren metinler derlemiş ve yayınlar yapmıştır. (Boratav, 2016: 18) Rıza Tevfik, Ziya Gökalp, Mehmet Fuat (Köprülü) gibi isimler ise halk edebiyatı alanında çalışmış, yazılar yayımlamış, halk edebiyatı üzerine eğilmiş ilk Türk aydınlarıdır. (Örnek, 2016: 28,31)

Türk halk edebiyatı; anonim halk edebiyatı, tekke edebiyatı ve âşık edebiyatı olarak üç gruba ayrılmaktadır. Kolektif bilincin ortak mahsulleri olan yazarı hakkında bilgi bulunmayan ve halkın ortak malı haline gelmiş olan anonim halk edebiyatı; koşuk, sagu, sav, destan, masal, tekerleme, deyim, bilmece ve sair halk verimlerinden oluşmaktadır. Tekke edebiyatı ise tasavvuf geleneğinin etkisiyle temelinde dinî öğretilerin yer aldığı eserlerin genel adıdır. Hoca Ahmed Yesevî’den başlayarak Anadolu’ya yayılan tekke şiiri Yunus Emre, Ümmî Sinan, Niyazî Mısırî, Aziz Mahmud Hüdâî gibi pek çok eren tarafından temsil edilmiştir. Tekke edebiyatında yine temelinde dinî öğretiler yer almakla birlikte dinî konularda daha rahat konuşan grup daha vardır. Bektaşî tarikatına mensup kişilerin yazdığı şiirler de tekke edebiyatı başlığı altında oldukça büyük bir yer tutmaktadır. (Elçin, 1997: 4) Son olarak halk edebiyatı ürünlerinin topluca sıralanması ve tasnifini göstermek gerekmektedir. Nurettin

Albayrak, halk edebiyatı verimlerinin tasnifini: Anonim halk edebiyatı; Türkü, mâni, ninni, ağıt, güzelleme, koçaklama, taşlama, muamma, tekerleme, bilmece, atasözü, deyim, alkış, beddua, masal, fıkra, efsane, halk hikayeleri, seyirlik oyunlar. Âşık edebiyatı; Koşma, destan, semai, varsağı, güzelleme, koçaklama, taşlama, ağıt, muamma, halk hikayeleri. Dinî-tasavvufî halk (tekke) edebiyatı; ilahi, nefes, devriye, nutuk, şathiye, mevlid, tevhid, münacaat, na't, nasihatname, vücutname, menakıbnameler, kısas-ı enbiyalar ve dinî-tasavvufî efsaneler (Albayrak, 2012: 7-9) şeklinde yapmaktadır.

2. Âşık Edebiyatı

Anonim halk edebiyatı ve tekke edebiyatının ardından zikredilecek üçüncü başlık âşık edebiyatıdır. Çalışmamızın temelini oluşturduğu için âşık edebiyatı, anonim halk edebiyatı ve tekke edebiyatından ayrı bir başlık şeklinde ele almak gerekmiştir.

Âşık edebiyatı, başlangıçta sözlü olarak ortaya çıkmıştır. Şiirlerimiz yazılı edebiyata daha sonra geçmiştir. Çin kaynaklarında milâttan önceki yıllara ait Türkçeden çevirilmiş bir dördlük bulunduğu ve yine Türk şiirinde bilinen en eski örneğin Çin yıllıklarında yer aldığını belirten İbrahim Kafesoğlu, bu konuda en eski tarihi, milattan sonra 329 yılı olarak belirtmektedir. Ancak sürekli ve kalıcı bir yazılı edebiyatın milâttan sonra beşinci yüzyılda Yenisey-Orhun alfabesiyle yaratılmış olduğunu anlıyoruz. Böylece yazılı edebiyatımızın bin beşyüz yıla varan bir geçmişi olduğunu görüyoruz. (Halıcı, 1992: 5)

Âşık edebiyatı; söyleyeni belli olan, çoğu zaman saz eşliğinde belirli bir ezgi ile söylenen; aşk, tabiat, kahramanlık gibi konuları işleyen şiirlerden oluşmaktadır. Yine âşıkların bazen kendi yaratmaları bazen de derlemeleri olan halk hikâyeleri de âşık edebiyatının kapsamında değerlendirilmektedir. İlk Türk topluluklarında şamanların bir âyini icrâ etmek üzere saz eşliğinde şiirler söylediği bilinmekte ve şamanlar âşık edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilebilmektedir. Önceleri çeşitli boylarda ozan,

kam, baksı gibi isimlerle anılan halk şairleri 15. yüzyıldan itibaren âşık, halk âşığı, bâdeli âşık gibi isimlerle anılmaya başlanmıştır. Âşık edebiyatı ile ilgili belirtilmesi gereken diğer bir husus ise âşık edebiyatı ile dîvan edebiyatı yakınlaşmasıdır. Eğitimli, çoğu zaman saray çevresinde görmeye alıştığımız dîvan şairlerine özenen halk şairlerinden özellikle tahsil görmüş olanlar şiirlerini dîvan şiirine yaklaştırmaya çalışmış, yabancı kelime ve tamlamalara yer vermişlerdir. Dîvan edebiyatına yaklaşma çabaları neticesinde halk şiiri içerisinde dîvan, selis, kalenderî, satranç gibi aruz ölçüsüyle yazılmış şiirler de ortaya çıkmıştır (Elçin, 1997: 1, 6).

Âşık edebiyatı ürünlerinden 15. yüzyıla kadar elimize çok az şiir ulaşmıştır. 15. yüzyıldan sonra ise 19. yüzyıla kadar âşık edebiyatı yükselmeye devam etmiştir.

15. ve 16. yüzyıllarda zaten az olan kaynaklarda yer alan bilgiler sınırlıdır. Bu yüzyıllarda bazı halk şairlerinin isimleri ve birkaç şiirleri günümüze ulaşmıştır. 16. yüzyılda; Ahmetoğlu, Armutlu, Bahşî, Çırpanlı, Geda Muslu, Karacaoğlan, Kul Mehmet, Öksüz Dede, Pîr Sultan, Ozan, Oğuz Ali gibi âşıklar yetişmiştir.

17. yüzyıl âşıklık geleneği için çok parlak bir yüzyıl olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının en yüksek seviyesine ulaşmış olduğu bu dönemde âşık edebiyatı da en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Bu dönemde âşık edebiyatı şairleri artık isimlerinin önünde âşık ifadesini de almaya başlamışlardır. Bu yüzyılın şairleri; Âşık, Âşık İbrahim, Âşık Mustafa, Âşık Ömer, Benli Ali, Bursalı Halil, Edhemî, Demircioğlu, Ercişli Emrah, Eroğlu, Gedayî, Gevherî, Hakî, Haliloğlu, Kâmilî, Karacaoğlan, Kâtibî, Kâtip Ali, Keşfî, Kayıkçı Kul Mustafa, Koroğlu, Öksüz Âşık, Sun'î, Tûrabî'dir. Bu isimlerden özellikle Gevherî, Karacaoğlan bugün de adları duyulan türkülerini dinlenen isimlerdir.

18. yüzyıl âşık edebiyatı için bir duraklama devresi sayılabilecek kadar sönük geçmiştir. Şair sayısındaki artışa nazaran şiirlerin etkisi zayıf kalmıştır. Doğan Kaya bu yüzyılın zayıf geçmesini âşıkların dîvan edebiyatı tesirinde kalmasına ve usta-çırak geleneğinin yokluğuna bağlar. 18. yüzyılın bazı âşıkları ise şunlardır: Abdî, Agahî, Âşık

Halil, Derunî, Nigarî, Hocaoğlu, Hükmi, Kabasakal Mehmet, Kara Hamza, Kâtibî, Levnî, Mecnunî, Neşatî, Sırrı, Şem’î, Şermî.

19. yüzyıl hem âşık sayısı hem de şiir kalitesi bakımından en parlak yüzyıl olmuştur. Ayrıca 19. yüzyılda âşıklar ve şiirleri hakkında daha çok kayıt bulunmaktadır. Bu durum yüzyılda yaşamış şairler ve şiirleri hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. 19. yüzyılın âşık edebiyatı açısından önemli bir başka özelliği ise daha önce köy köy gezen âşıkların artık büyük şehirlerde de kendilerine yer bulmuş ve âşık kahveleri denilebilecek yerlerde çalıp söylemeye başlamış olmalarıdır. Bu kahveler bir kültür ortamı oluşturmuş ve yüzyıl içerisinde yeni âşıkların yetişmesine de katkı sağlamıştır. Ayrıca şehir kültürü âşıkların divan şiirine olan yaklaşmalarını daha da artırmış bu yüzyılda dîvan şiirine yakın duran âşıkların şiirleri önceki yüzyıla göre daha başarılı hale gelmiştir. Yüzyılın önemli şairleri: Agahî, Arifî, Âşık Ali, Âşık Ömerî, Bahrî, Beyoğlu, Bedrî, Bezmî, Celalî, Dadaloğlu, Deliboran, Dertli, Devamî, Erzurumlu Emrah, Ferdî, Figanî, Gedaî, Hızrî, Kamilî, Kemterî, Kusurî, Lutfî, Meydanî, Micmerî, Nuri, Pesendî, Remzî, Ruhsâtî, Seyrânî, Sümmanî, Âşık Şenlik, Tahirî, Tıflî, Zihnî’dir.

20. yüzyılın başlarında hâlâ güçlü bir âşıklık geleneğinden bahsedilebilirse de yüzyılın sonlarına doğru modernitenin etkisi, usta çırak ilişkisinin kaybolması, zorunlu eğitim gibi sebeplerle birlikte âşıklık geleneği neredeyse tükenme noktasına gelmiştir. Yüzyılın ilk yarısında başlayan âşıklar bayramı etkinlikleri yurt genelinden âşıkların toplanarak hünelerini sergiledikleri bir mecra olmuş ve geleneğe hizmet etmiştir. Bugün hâlâ yaşatılmaya çalışılsa da aksayarak ilerleyen bu organizasyonlar eskisi kadar rağbet görmemektedir. 20. yüzyılın önemli âşıkları ise; Ahmet Poyrazoğlu, Âşık Veysel, Aziz Üstün, Bayburtlu Celalî, Derdiçok, Efkarî, Emsalî, Eyyubî, Fehmi Gür, Ferrahî, Feymanî, Gülhanî, İlhamî, İsmetî, Kağızmanlı Hıfzî, Kul Gazi, Kul Nuri, Mahzunî Şerif, Maksut Feryadî, Mevlüt İhsanî, Murat Çobanoğlu, Müdamî, Nusret Torunî, Posoflu Zülalî, Erzurumlu Yaşar Reyhanî, Ruhanî, Selmanî, Şeref Taşlıova, Yüzbaşıoğlu, Zakirî’dir (www.dogankaya.com).

19. YÜZYILDA ÂŞIK EDEBİYATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

19. yüzyıl âşık edebiyatı önceki yüzyıllara göre daha çok şair yetiştiren ve dolayısıyla daha çok şiirin yer aldığı üstelik bu verimlerin kayıt altına alınmasına imkan veren vasıtaların da arttığı bir yüzyıl olmuş hem şair ve şiirin hem de kayıt vasıtalarının artması nedeniyle günümüze daha çok şiirin ulaştığı bir yüzyıl olmuştur.

Âşıklarımız bu dönemde yine aşka, tabiata, yiğitliğe dair şiirlerini yazmış ve âşıklık geleneğine bağlı kalmışlardır. Devrin sarsıntılı günlerinde savaşlar da şiirlerde ayrıca yer almıştır. Âşıklarımız bu dönemde de yine köy köy gezmiş, insanlara seslerini, şiirlerini duyurmaya çalışmıştır. Ancak 19. yüzyılda artık şehirlerde de şiirler söylenmiş, âşık şiiri saraya kadar girmiştir.

19. yüzyıl âşık şiirinin önemli temsilcileri ve tezimizde şiirlerinden yararlanan âşıklarımızın hayatları hem şiirlerin ve tezimizin dinamiklerinin anlaşılması bakımından, hem de 19. yüzyıl âşıklarının genel portresinin görülmesi için aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Seyrânî

Âşık Seyrânî, 19. yüzyıl halk şiirinin en gür seslerinden biridir. Bazı ihtilaflar olmakla birlikte doğum tarihinin 1800 olduğu konusunda bir görüş birliği vardır (Umagan, 2002: 153). Asıl adı Mehmet'tir. Babası, Oruza¹ Cami imamı Hoca Cafer Efendi'dir (Kasır, 1984: 1) annesi ise Emine Hanım'dır. Seyrânî ilk öğrenimini Halâsiye Medresesinde almıştır. On dokuz yaşında halkın yardımıyla evlendirilen Seyrânî 1922'de askere gider ve altı yıl sonra Develi'ye döner (Umagan, 2002: 153).

Develi'de bir süre bağ ve bahçecilikle uğraşan Seyrânî İstanbul'a gider ve yedi yıl

1 Bazı kaynaklarda Uruza olarak geçmektedir.

İstanbul'da kalır. Bu zaman diliminde Köprülü Medreselerine gitmiş ve hattatlık ile nakkaşlık dersleri almıştır (Yüksel, 1987: 3). Seyrânî hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Kasır'a göre yedi yılın sonunda kardeşi İstanbul'a gelerek kendisini Develi'ye götürmüştür. Develi'ye geldikten bir süre sonra Halep'e gider (Kasır, 1984: 22-24). Halep'ten sonra Bağdat ve Mısır'ı dolaşan Seyrânî sonunda Develi'ye döner ancak yine zaman zaman Develi'yi terk ederek Anadolu'yu dolaşır. Seyrânî, 1866 yılında ölür (Umagan, 2002: 154).

Seyrânî bâdeli bir âşıktır. Bâde hikayesi ise farklı versiyonları olmakla birlikte Nurettin Albayrak'ın özetlediği gibi anahatları ile şöyledir. Seyrânî bir sabah babasının ricası üzerine babasının imamı olduğu camiye açmak üzere camiye gider. İçeride sarıklı, güzel yüzlü insanlar vardır. Bu insanlar kendisini alır götürür. Günler sonra bağlarında uyur vaziyette bulunan Seyrânî'nin bu seyahat esnasında bâde içtiği ve Seyrânî mahlasıyla çalıp söylediği belirtilmektedir. (Albayrak, 2009: 37-38)

Seyrânî bir saz şairidir (Kasır, 1984: 64). Az miktarda aruz ile söylediği şiirler olmakla birlikte, asıl eseri heceyle söyledikleridir. Bunların büyük kısmı gerçekten tam bir saz şairi edasıyla aşk mevzuunu terennüm eder." (Çetin, 1955: 97) Güçlü bir şiir dili olan Seyrânî şiiri hakkında Nurettin Albayrak büyük âşıklar seviyesinde olmadığını, haksızlık ve yolsuzlukları cesurca söylediği için şöhretinin arttığını, hece ve aruzda ölçü, kafiye ve durak hataları yaptığını belirtmiştir. (Albayrak, 2009: 37-38) Albayrak'ın bu görüşüne katılmak Seyrânî'nin şairlik kuvvetinin karşısında haksızlık olacağından ve her şairde görülebilecek şekil arızalarının bu kadar aşırı yorumlanması mümkün olamayacağından bu görüşü yalnızca bilgi olarak nakletmiş bulunmaktayız. Nitekim Seyrânî hakkında yazılan metinlerin büyük çoğunluğu âşığın şairlik gücüne vurgu yapmış ve şiirlerinin kıymetini taktir etmiştir.

Seyrânî hakkında Ahmet Hazım Ulusoy *Sânihât-ı Seyrânî*, İbnülemin Kemal *Son Asır Türk Şairleri*, Haşim Nezihî Okay *Develi'li Seyrânî*, Cahit Öztelli *Dertli-Seyrânî – Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, Ali Çatak, *Bütün Yönleriyle Seyrânî*, Nihad M. Çetin *Seyrânî'nin Neşredilmemiş Bâzı Şiirleri*, ve bizim de metin kaynağı olarak

kullandığımız *Seyrânî* kitabı ile Hasan Ali Kasır çalışma yapan isimlerden bazılarıdır.

Seyrânî şiiirlerinin dili genel olarak sade, anlaşılır bir Türkçe, kafiye ve cinas yönünden zengin, yöresel unsurların bulunduğu bir dille yazılmıştır. Şiiirlerde; hiciv ve hikmetli dil bir aradadır. Aynı zamanda dinî ögelere de sık sık başvurulur. Yine toplumsal konular ile ahlâkî konular da şiiirlerde yer bulur.

Yunus, Fuzûlî, Karacaoğlan, Âşık Ömer, Gevherî gibi şiiirlerden etkilenmiş olan Seyrânî; Emrah, Dertli, Şem'î, Meslekî gibi şiiirleri de etkilemiştir.

2. Dertli

Asıl adı İbrahim olan Âşık Dertli, 1772 yılında Bolu ili, Gerede ilçesi, Çağa (Yeniçağa) kasabasının Şahanlar köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Kara Hasan Oğullarından, Bayraktar Ali Ağa annesi ise Ayşe Hanım'dır (Keleş, 2007: 99). Çocukluğunda bir süre çobanlık yapan Dertli, babasının ölümünden sonra âyan, Hendekçi oğullarından Halil Ağa, mallarına el koyduğundan köyünü terk etmek zorunda kalmıştır.² Bir süre akrabalarının yanında sığınan Dertli daha sonra İstanbul ve

2 Dertli ile ilgili yapılmış bir doktora çalışmasında bu konu hakkında şöyle bir kayıt düşülmüştür: "Bizim değerlendirmemize göre, Hendekçiöğlü Halil Ağa'nın, İbrahim'in topraklarına el koyması gibi bir olay yaşanmamıştır. Bu şekilde düşünmemize sebep olan bazı hususlar vardır. Evvelâ, XIX. yy. Âşık edebiyatının önemli bir temsilcisi durumunda olan ve şiiirlerinde toplumsal konulara yer veren, kendisini eleştirenleri hicveden bir şiiirin, kendisine yapılan böyle bir haksızlığı şiiirlerinde dile getirmesi gerekmez miydi? Ancak biz onun hiçbir şiiirinde Halil Ağa'nın ismine ya da bu olayı ima eden herhangi bir atıfa rastlamamaktayız. Yine kaynaklarda, Dertli'nin, II. Mahmut tarafından Çağa nahiyesine âyan olarak atandığı belirtilmektedir. Fakat bu kaynaklarda, âyan olduktan sonra bile onunla Halil Ağa arasında bu konu ile ilgili olarak herhangi bir olayın yaşandığı görülmemektedir. Toprakları haksız yere elinden alınan bir kişinin, âyanlık gibi o zamanlar önemli olan bir mevkiye geldiğinde, kendisine yapılan bu haksızlığın hesabını sorması gerekmez miydi? Yine kaynaklarda, Dertli'nin Mısır'dan geldikten sonra babasından kalan toprakları kardeşliği Arnavut İsmail ile birlikte işlediği belirtilmektedir. Eğer Halil Ağa topraklara el koyduysa Dertli bu toprakları nasıl isleyebilmektedir? Bu bir çeliski değil midir? Bu konudaki en gerçekçi bilgiler ise 1845 tarihli Bolu ve Köyleri Temettuat Defteri'nde yer almaktadır. Bu defter, Osmanlı Sultanı Abdülmecit dönemine aittir. Bu defterde geçen kayıtlar, o dönemde yaşayan kişilerin mal varlıkları ve devlete ödeyebilecekleri vergiler ile ilgilidir. Bu kayıtlara göre, o dönemde Halil Ağa'nın mal varlığı şu şekildedir: Çamlık köyünde ortak iki tarla, Sücaüddin köyünde bir ortak tarla, Şahnalar köyünde iki tarla, Asilbey mahallesi'nde bir tarla, Çağa nahiyesinde kiraya verilmiş bir kahve, kendisinin idare ettiği bir tabak dükkânı, yine Çağa'da kiraya vermiş olduğu bir dükkânı vardır. Halil

Konya'ya giderek hayatını kazanmaya çalışır. Bir süre Konya'da kahveci çıraklığı yapar. Daha sonra Mısır'a gittiği bilinen Dertli'nin Mısır dönemine dair kesin bir bilgi yoktur. Yalnız âşığın burada dıvan şiiri zevkini de tattığı, saz alma ve şiir söyleme becerisini geliştirdiği düşünölmektedir (Birgören, 2018: 1).

Dertli'nin şairliğe başlamasını Talat Onay, âşığın Mısır'a gidişi ile ilişkilendirir. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın kahveci ıraklığını yaparken bir sabah erkenden bir derviş gelmiş ve kendisinden kahve istemiştir. Dervişe kahve sunan Dertli, dervişten nefes bulmuştur. Yine menkıbevî bir hadise olarak anlatılan Dertli'nin şiire başlama hikâyelerinden biri de Konya'da geçer ve yine bir derviş ve kahve vardır. Konya'da ıraklık yaptığı kahvede bir dervişe otuz dokuz gün aralıksız hizmet eden, kahvesini veren Dertli, rivayete göre kırkncı gün dervişe getirdiği sudan dervişin ikramı üzerine "besmele" ile su içmiş ve bu hadiseden sonra dili özölmüştür (Birgören, 2018: 1, 2). Dertli'nin âşıklığı pekişmiş, İstanbul'da ve Anadolu'da ünü pekişip gelişen Dertli, âşık kahvelerinde itibar gördüğü gibi, konaklarda, hatta sarayda da iltifat görmüştür. Sultan II. Mahmut'a da bir kaside sunan Dertli'ye sunduğu bu kasidesinden sonra çağa ayanlığı verilmiştir. Nuri Yüce, Dertli'nin ayanlıktan azli ile ilgili: "derbederliği, içkiye düşkünlüğü ve bilhassa toplanan vergilerin büyük bir kısmını zimmetine geçirmesi yüzünden kısa zamanda bu görevden azledildi; birden bire her şeyini kaybederek sefil ve perişan oldu. 1840'ta Bilecik'e bağlı Gölpazarı kasabasında intihara bile teşebbüs etti. Önceleri Lutfî mahlasını kullanırken bu olaydan sonra artık Dertli mahlasını kullanmaya başladı." (Yüce, 1994: 186) demektedir.

Ağa'nın Şahnalar köyünde bulunan tarlaları ortaktır.

Ortaklarından biri aynı köyden Köse Osmanoğlu Mehmet, diğerisi ise obanoğlu Ahmet'tir. Yine aynı deftere göre Dertli'nin Şahnalar köyünde tarlaları vardır. Bu tarlalar ekilip biçilmekte ve yıllık gelirin içerisinde gösterilmektedir. Bu belge ve belirttiğimiz diğer hususlar Dertli ile Halil Ağa arasında böyle bir olayın yaşanmamış olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Kanaatimizce, Dertli'nin hayatı halk arasında dilden dile anlatılırken, çağa âyanı Halil Ağa'ya da bir rol biçilmiş ve Dertli, bu hikâyelerde iyiyi, mazlumu, haksızlığa uğramış tipi temsil ederken; Halil Ağa da iyinin karsısındaki kötü tipi temsil etmiştir." (Tek, 2011: 26).

Dertli, Âşık olup il il dolaşarak maişetini temin etmektedir. Çobanlık da ayanlık da yapan Dertli'nin asıl işi daima âşıklık olmuştur. Hafize isimli bir hanımla evlenmiş olan Dertli'nin bu evlilikten Ömer ve Seyit Ali isimli iki çocuğu olmuştur. Evliliğinde de daima dolaşmış ve geçimini âşıklıktan temin etmiştir. Bu durum Dertli'ye gurbet ve özlem dolayısıyla ağır gelmekte ve Dertli'nin şiirlerinden vatan özlemi sıkça görülmektedir. “Bir kısmet cemine gurbet illerde / Çok meşakkat çektim çok yuvarlandım” (Dertli, 196/3/3-4) diyen âşık Dertli gurbetinin uzunluğundan yakınmakta, “Biz gurbet ilinde sefil ser-gerdân / Bilmem ne haldedir körpe kuzular” (Dertli, 214/2/3-4) mısraları ile çocuklarını merak ettiğini söylemekte, “Dertli sefil sefil gurbet illerde / Beyhude şöhreti gezer dillerde / Yarım gelir deyü gözü yollarda / Elleri kınalı, gözü yaşlı yâr” (Dertli, 218/3) diyerek eşini anmaktadır.

Âşıkların pek çoğu gibi Dertli'nin hayatı da bazı refah dönemleri olsa da genellikle fakirlikle geçmiştir. Uzun sayılabilecek bir ömrü yaşamış olan Dertli, yine çalıp söylemek üzere Ankara'ya doğru giderken 1846 yılında yolda vefat etmiştir. Mezarı 1955 yılında Ankara'da bulunduğu yerden alınarak Yeniçağa'da yaptırılan anıt mezara defnedilmiştir (Birgören, 2018: 8).

Dertli hakkında bilinen ilk ciddi çalışma eski yazıyla 1928 yılında dönemin Bolu Maarif Müdürü, Ahmet Talat Onay tarafından yapılmıştır. Çeşitli ansiklopedik kaynaklarda madde başlığı olarak yer alan Dertli üzerine, Dilaver Düzgün'ün bir dîvan tertibi ile Recep Tek'in doktora çalışması bulunmaktadır. Yine Dertli'nin hemşehrileri Hamdi Birgören ve İdris Keleş de Dertli hakkında çalışmalar yapmış ve bazılarını yayımlamışlardır.

Dertli'nin eserlerinde ağırlıklı unsurlar aşk, toplumsal ve ahlâkî konulardır. Yine güzellemeleri oldukça başarılıdır. Ayrıca şiirlerinde Hz. Muhammet'in, damadı Hz. Ali'nin ve oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin'in özel bir yeri vardır. Yine şathiyeler ve hicivler söylemiş olan Dertli'nin, rind meşrep Alevî-Bektaşî ekole mensup olduğu belirtilmektedir (Birgören, 2018: 10).

Dertli, bir saz şairidir. “Âşık Dertli kendi çalar sazını” (Dertli, 204/3/1) mısrasından da anlaşıldığı gibi saz çalmakta hatta “Hüseynî perdesin hicâza çekmiş” (Dertli, 226/3/4) mısrasında görüldüğü gibi mûsikî de bilmektedir. Dertli’nin şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimelere halk şiiri örneklerine göre fazlaca rastlanmaktadır. Yine de Dertli şiirinin oldukça akıcı olduğu, kafiye kullanımında başarılı olduğu, yine şiirlerinde dinî kaynaklardan ve atasözleri ile geleneklerden yararlandığı, atıflar yaptığı görülmektedir. Dertli, hem halk şiiri tarzında hem de dîvan şiiri tarzında şiirler yazmıştır. Eğitimi, yaşayışı, devamlı halkın içinde oluşundan dolayı tabiatıyla halk şiirlerindeki başarısı divan tarzı şiirlerinde görülememiştir. Ancak buna rağmen Dertli, dîvan şiiri tarzında da yazan âşıklarla karşılaştırıldığında başarılı sayılmaktadır.

19. yüzyılın şüphesiz en önemli şairlerinden biri olan Dertli’nin divan tarzı şiirleri de birlikte değerlendirildiğinde; Bağdatlı Ruhî, Fuzûlî, Nedim, Kaygusuz Abdal, Âşık Ömer, Gevherî gibi âşıklardan etkilendiği görülmekte ve bir âşıklık yolu açmış olan Dertli’nin; Geredeli Figanî, Mudurnulu Yağcı Emin ve pek çok âşığı etkilediği görülmektedir (Yüce, 1994: 186). Ayrıca Dertli şiirinde özellikle Bektaşîliği dolayısıyla da yakın görülebilecek Şah Hatâ’î etkisini görmek mümkündür.³

3. Ruhsâtî

Araştırmacıların ortak kanaati olmamakla birlikte Ruhsâtî’nin 1835 yılında doğduğu kabul edilmektedir. Sivas’ın Kangal ilçesinin Deliktaş köyünde doğan Ruhsâtî’nin annesinin adı Safiye, babasının adı Mehmet’tir. On iki yaşında anne ve

3 Hamdi Birgören’in tasnif ettiği şiirler içerisinde 160. sayfada yer alan 89 numaralı şiir Hatâ’î şiirine konu ve söyleyiş bakımından benzemektedir. Hatâ’î divanının 349. gazelinin 3 beyti “Yezîdîñ leşkери yüz miñ olursa / Vilâyet leşkerinden bir yêterdür.” şeklindedir. Dertli ise ilgili şiirde “Meydân olunca kâfire vermeyiz meydânı / Bin alâyına karşı bedel bir alâyımız” şeklindedir. Tabii ki herhangi bir şiirin herhangi bir beytinin başka şiirlere benziyor olması normaldir. Ancak Hatâ’î ve Dertli’nin şiirleri ruh bakımından da birbirlerine yakın durmakta bu yüzden diğer şiirlere de akseden bir öz ve söyleyiş yakınlığı görülmektedir. (Hatâ’î şiirleri için bkz. Cavanşir, Babek, N. Necef Ekber, Hatâ’î Külliyyatı, Kaknüs Yayınları, 2006, İstanbul)

babasını bugün bilmediğimiz bir sebepten dolayı kaybeden Ruhsâtî hem öksüz hem yetim kaldığından Ali Ağa isimli bir beyin yanına sığınmıştır. Ali Ağa'nın işlerini yapan Ruhsâtî yine Ali Ağa'nın yanında çalışan ilk eşi Mihri ile tanışmış ve evlenmiştir. Toplamda dört evlilik yapmış olan Ruhsâtî'nin bütün eşleri kendisinden önce ölmüştür. Yine yirmi üç çocuğu olan Ruhsâtî çocuklarının çoğunun ölümüne şahit olmuştur. Ömrü fakirlikle geçmiş olan Ruhsâtî; değirmende su işleri, duvarcılık, çobanlık, rençberlik, imamlık gibi işlerde çalışmıştır. Ömrünün bir dönemini köy köy dolaşarak geçirmiş olan Ruhsâtî daha sonra Deliktaş köyüne dönmüştür. Ölüm tarihi hakkında da kesin bir bilgimizin olmadığı şairin 1911 yılında öldüğü kabul edilmektedir. Ruhsâtî'nin mezarı Deliktaş köyünde bulunmaktadır (Özdemir, 2010: 13, 14).

Fizikî olarak uzun boylu, beli bükük, çil yüzlü, çakır gözlü, sarı sakallı bir yapıya sahip olan Ruhsâtî, karakter itibarıyla da ideal insan vasıflarına sahiptir. Basiret, kanaat, tevazu ve izan sahibidir. Haramdan ve gıybetten kaçınmış; sır saklamasını bilmiştir. Kimsenin azına çoğuna karışmamış, kimsenin malına göz dikmemiştir. Samimi bir Müslüman olup İslâm Peygamberini aşk derecesinde sevmiştir. Önceki kaynaklarda Bektaşî olduğu ileri sürülmüşse de Ruhsâtî, kendisinin de pek çok şiirinde belirttiği gibi Nakşibendî tarikatına mensup bir âşıktır (www.dogankaya.com).

Ruhsâtî hakkında ilk yazı Eflatun Cem Güney'in 1928 yılında yayımlanan Seçme Halk Şairleri isimli eserde yer almıştır. 1931 yılında Ahmet Kutsi Tecer'in öncülüğünde yapılan birinci Sivas âşıklar bayramı sonrasında yayımlanan bültende Ruhsâtî'nin iki şiiri yer almıştır (www.dogankaya.com). M. Fuad Köprülü, Mustafa Nihat Özön, Kadri Özyalçın, Kemal Gürpınar, Ahmet Özdemir, Ruhsâtî hakkında yayınlar yapmış bazı isimlerdir. Ruhsâtî hakkında en kapsamlı yayını ise 1994 yılında Doğan Kaya yapmıştır.

Doğan Kaya, Ruhsâtî'nin bâdeli âşıklardan olduğunu söylemektedir (www.dogankaya.com). Ancak bir başka görüş mahlas alma sırasında rüya gördüğü rivayet edilen Ruhsâtî'nin bu rüyasından önce de İcadî ve Cehdî mahlasları ile şiir söylediği, Ruhsâtî'nin âşıklık yoluna bâde ile çıkmadığı, daha sonra kendisine mahlas

verilirken bâde ritüeline benzer bir hâl yaşansa da bâde içtikten sonra âşıkların yaşadıkları hallerin Ruhsâtî’de görülmediği bu yüzden Ruhsâtî’nin bâdeli âşık sayılmayacağı yönündedir (Özdemir, 2010: 28). Ruhsâtî’nin saz çalıp çalmadığı konusu da tartışılmış araştırmacılardan bazıları saz çaldığını ve saz şairlerinden olduğunu bir kısmı ise Ruhsâtî şiirlerinden hareketle saz çalamadığını ancak yanında çıraklarının bulunduğunu ve onların saz çaldığını Ruhsâtî’nin kalem şairi olduğunu düşünmektedir.

Ruhsâtî âşık tarzı şiirlerinde oldukça başarılı olmuş, yer yer denediği divan şiiri tarzında ise ciddi bir başarı sağlayamamıştır. Ruhsâtî’nin başarısı heceyi ve durakları kusursuz kullanması, yeni kafiyeler üretebilmesi, zengin hayal gücü ile halkın dilinde yazabilmesi ve şiirlerinin sadeliğidir. Şiirleri genelde 3-5 kıta arasındadır, ancak nasihat etmek, bir durumu izah etmek, zamaneden şikâyet etmek için yazdığı şiirlerde kıta sayısının arttığı gözlenmektedir.

Ruhsâtî bir âşık kolu oluşturacak güçte bir şairdir. Kendisinden sonra gelen pek çok âşık Ruhsâtî gibi söylemeye çalışmış, onun yolundan gitmiştir. Oğlu Minhacî de Ruhsâtî gibi âşıktır ve Minhacî şiirlerinde Ruhsâtî etkisi açıkça görülmektedir. Meslekî, Zakirî (Noksânî), Emsalî ve Tabibî gibi âşıklar da Ruhsâtî’den etkilenmişlerdir. Ruhsâtî’nin etkilendiği isimler de olmuştur. Ruhsâtî hem âşık edebiyatının kendinden önceki ustalarından hem de çağdaşlarından etkilenmiştir. Ruhsâtî’nin şiirleri incelendiğinde en çok Karacaoğlan’ın etkisinde kaldığı görülür. Bilhassa beşerî aşk konulu deyişlerinde, bu etki daha fazladır. XVII. yüzyılın güçlü temsilcilerinden Âşık Ömer ve Gevherî’nin de Ruhsâtî’de etkisi görülür. Ayrıca Ruhsâtî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet Üstadım Dadaloğlu gibi âşıklarla, çağdışı âşıklardan Dertli ve Seyrânî’nin de etkisinde kalmıştır (www.dogankaya.com).

4. Bayburtlu Zihnî

Zihnî’nin doğum tarihi hakkındaki en eski kaynak olan Es’ad Efendi’nin Bahçe-i Safâ-endûz adlı eserinde 1212 olarak geçmektedir (Sakaoğlu, 2016: 19). İhtilaflar

olmakla birlikte genel kanı Zihnî'nin doğum tarihinin 1212/1797 olduğudur. Hakkında kendi yazdıkları ve devlet kayıtları olmasına rağmen Zihnî'nin hayatında bazı noktalar aydınlatılamamıştır. Babasının adı Osman olarak kaydedilmesine rağmen mesleği, kim olduğu gibi bilgilere ulaşılamamıştır. Yine annesi hakkında hiçbir malumat yoktur. Bayburtlu olduğu herkesçe malum olan Zihnî'nin Bayburt'un hangi köyünden olduğuna dair bir kayıt da mevcut değildir.

Zihnî'nin asıl adı Mehmet Emin'dir. Es'ad Efendi sadece "Mehmed" olarak vermiştir. Bu adı eski okuma şekline göre değerlendirip "Muhammed Emîn" olarak verenler de vardır (Kırzioğlu, 1942: 11). Öğrenimi konusunda kesin bilgiler olmasa da Zihnî'nin memuriyetleri ve divan tertip etmiş olması dolayısıyla iyi bir tahsil gördüğü konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Sakaoğlu, Fındıkoğlu'ndan iktibasla "İlk tahsilini Bayburt'ta almış, âli medrese tahsilini Erzurum ve Trabzon medreselerinde itmam etmiştir." demektedir (Sakaoğlu, 2016: 23).

İki kez evlenmiş olan Zihnî'nin kendisi gibi şair olan Ahmet Revâyî isminde bir çocuğu dünyaya gelmiştir. Zihnî'nin ikinci evliliğinden pek memnun olmadığı şiirlerine yansımış olmasından da bellidir. Zihnî'nin uzun ve zor geçen bir memuriyet hayatı vardır. Küçük büyük memuriyetler yapmış ve memuriyet hayatı boyunca Mısır, Hopa, Of, Konya (Karaağaç), Ünye, Sürmene gibi pek çok memleket dolaşmıştır (Baba, 2009: 17, 29).

Zihnî'nin Ünye'de görev yaptığı esnada hastalandığı ve istifa ederek Trabzon'a geldiği burada tedavi olduktan sonra Bayburt'a gitmek için yola çıktığı ve Maçka yakınlarında öldüğü kaydedilmiştir. Ölüm tarihi hakkında da mezar taşının sel suyuna karışmasından dolayı kesin bilgilere sahip değiliz 1276 ya da 1277 yıllarında (1859 ya da 1860) öldüğü kabul edilmektedir (Baba, 2009: 27).

Bayburtlu Zihnî zamanının sevilen şairlerinden biridir. Eserleri çoğaltılmış, özellikle hicivleri ile halk arasında oldukça sevilmiştir. Bilinen üç eseri bulunan Zihnî'nin ilk eseri mürettep divanıdır. Bazı aksamaları olmakla birlikte baştan sona bir divan teşekkül etmiş olduğu kabul edilmektedir. Divan; kaside, tarih, musammat, gazel

ve müfretlerden oluşmuş ve divan gibi dizilmiştir. İkinci eseri, Sergüzeştname-i Zihnî'dir. Yazma halindeki bu eserde Zihnî başından geçenleri, şahit olduğu olayları işlemiştir. Sakaoğlu, Sergüzeştname'yi; giriş, esas sergüzeştname, hicviyeler hezller ve destanlar olarak bölümlere ayırmıştır. Zihnî'nin üçüncü ve son eseri ise Kitâb-ı Hikâye-i Garîbe'dir. Zihnî bu eserde bir romancı, bir hikayeci edasıyla süslediği ve halk hikayelerine benzeyen bir tavrı vardır. Nesir ağırlıklı bu hikayede yeri geldikçe konuya uygun kıssalar ve şiirler de eklemiştir (Sakaoğlu, 2016: 75, 84).

Zihnî, bahsedildiği gibi dîvan tertip etmiş ve onu “saraya sunmuş” olan ilk şairdir. Yalnız bir halk şairi değil aynı zamanda divan şairi ve nasiridir. Sakaoğlu'nun ifadesiyle Zihnî; ikinci veya üçüncü sınıf bir dîvan şairi, dili ağdalı bir halk şairi ve son olarak da nâsirdir (Sakaoğlu, 2016: 86). Zihnî, her şiirde üslubunu değiştirebilen ve böylece konu ile şiir arasında daha esnek bir bağ kurabilen bir şairdir. Yine halk şairlerinde belirgin olarak görünmeyen kendini övme Zihnî'de zirveye ulaşmıştır. Divanı bulunan diğer halk şairleri gibi Zihnî'nin de dili ağdalıdır. Arapça ve Farsça söyleyişler çoktur. Son olarak Sakaoğlu, Zihnî için; “Onun bir divan şairi olduğunu, ara sıra da hece ile şiirler yazmaya vakit ayırabildiğini söylemek herhalde onun için varılabilecek en iyi kanaat olacaktır.” ifadelerini kullanmaktadır (Sakaoğlu, 2016: 89).

Zihnî hakkında pek çok yayın yapılmış; kitaplar, tezler, makaleler yazılmıştır. Yine hakkında düzenlenen konferanslar ve panellerle de anılmış, adı yaşatılmıştır. Zihnî hakkında yazılmış ilk kapsamlı makale Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun'dur ve Zihnî'nin koşmaları ele alınmıştır. Bundan bir yıl sonra 1926 yılında yayımladığı “Erzurum ve Muhiti Şairlerinden Bayburtlu Zihnî” isimli makalesinde ise Fındıkoğlu Zihnî'yi daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Zihnî hakkında en kapsamlı çalışmalar ise Saim Sakaoğlu'na aittir. Cahit Öztelli, Mehmet Halit Bayrı, İbnülemin Mehmet Kemal, Mustafa Okan Baba da Zihnî üzerine kitaplar yazmışlardır.

5. Erzurumlu Emrah

Erzurumlu Emrah, Erzurum'un Ilıca ilçesine bağlı Tanbura köyünde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında araştırmacıların ihtilafı tarihler verdiği görülmektedir. 1230 ile 1235 yılları arasında (1814 ile 1819) doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak Abdulkadir Erkal bu görüşe katılmamakta ve 1190-1192 yılları arasında doğmuş olması ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu belirtmektedir (Erkal, 2014: 14).

Gezgin bir âşık portresi çizen Erzurumlu Emrah şehirler, kasabalar dolaşmış, Güleser isimli bir kıza âşık olmuş, ancak kızın annesinin itirazı üzerine onunla evlenememiş, Sivas'ta bulunduğu sırada Mahi isimli bir hanımla evlenmiştir. Bayburt, Gümüşhane, Sinop, Çankırı, Konya, Niğde, Sivas, Trabzon gibi illeri dolaşan Erzurumlu Emrah'ın yolunun İstanbul'a da uğradığı hatta burada âşıklar cemiyeti başkanlığı yaptığı da ifade edilmektedir (Erkal, 2014: 20).

Erzurumlu Emrah, tarikat ehli âşıklardan olup Nakşibendî tarikatının Halidî koluna bağlıdır. Emrah'ın bâdeli olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bir müddet Erzurumda medrese öğrenimi görmüş ve burada şiire dair zevki tatmış ve tekniklerini öğrenme imkanı bulmuştur (Albayrak, 1995: 337-338).

Hem âşık şiiri hem de divan şiiri tarzında yazmış olan (Mürettep olmayan bir divanı vardır.) Erzurumlu Emrah'ın edebi yönü bu iki şiir türü üzerinden incelenebilir. Hem divan şiirinin getirdiği ağdalı dil hem âşık şiirinin getirdiği kıvrak söyleyiş ile Erzurumlu Emrah zamanının en başarılı şairlerinden biri olmuştur. Türkçe'yi hem ses hem yapı bakımından başarılı kullanmış, şiirlerinde atasözü ve deyimlere yer vermiştir. Şiirlerindeki ustalığı onun taklit edilmesine de yol açmış, Erzurumlu Emrah bir okul olmuş ve arkasında Emrah Kolu olarak bildiğimiz bir söyleyiş tarzını bırakmıştır (Erkal, 2014: 19, 20). Erzurumlu Emrah'ın şiirlerinde değindiği temalar ise aşk, devirden şikayet, gurbet, tasavvufî öğreti gibi âşık şiirinin genelinde görülen temalardır.

Son yıllarını Tokat'ın Niksar ilçesinde geçirmiş olan Erzurumlu Emrah'ın ölüm tarihi hakkında da kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 1277 (1860-1861) yılları arasında öldüğü düşünülmektedir.

Emrah hakkında ulaşılabilen en eski bilgilere Arif Efendizâde H. Ziyaeddin'in Kastamonu'da yayımlanan *Açık Söz* gazetesinde rastlanmaktadır. Bu yazıda Erzurumlu Emrah hakkında kısa bir bilgi verilmekte ve matbu divanının varlığından bahsedilmekte ancak görme fırsatının olmadığını söylemektedir. İlk hacimli yayın Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından *Erzurum Şairleri* isimli eserinde Emrah'ın hayatı ve sanatı üzerine yazdıklarıdır. Daha sonra Eflatun Cem Güney, M. Fuad Köprülü, Necati Turgut Göksel, Ali Berat Alptekin, Metin Karadağ, Eyüp Akman da Erzurumlu Emrah hakkında yayınlar yapmıştır.

6. Sümmânî

Asıl adı Hüseyin olan Sümmânî'nin doğum tarihi 1860 veya 1862 olarak gösterilmektedir. Annesi Nezife, babası ise âlim bir kişi olarak tanınan Kasımoğullarından Hasan'dır. Erzurum ili Narman ilçesi Samikale köyünde dünyaya gelmiştir. Dokuz yaşında bâde içtiği rivayet edilmektedir. On iki yaşlarında Erzurum'a gelerek Âşık Erbâbî ile tanışır ve saz çalmayı öğrenir. Doğu illerini ve Orta Asya'nın bir bölümünü gezer. Üç hanımla evlenir ve yedi çocuğu olur. Sümmânî 1915 yılında doğum yeri olan Samikale'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (Erkal, 2012: 3).

Ümmî bir şair olan Sümmânî'nin şiirleri oldukça başarılıdır. Sümmânî kendisinden sonra gelen âşıklara hem şiirlerin işlediği konular, kafiyeler ve sesi hem de saz eşliğinde söylenişi bakımından bir yol açmış ve "Sümmânî kolu" olarak bilinen ekolün kurucusu olmuştur. Sümmânî şiirinde tasavvuf etkisi açıkça görülebilir. Bu özellik şiirlerine ayrı bir derinlik ve renk katmıştır. Yine Sümmânî'nin atasözü ve deyimlerle yerel ağza yer vermesi, toplumsal olaylarla yakından ilgilenmesi,

nasihatnâme özelliği taşıyan şiirler yazması, lirik koşmalarında incelikle işlenen aşk teması şiirlerini zenginleştirmiştir.

Âşık Sümmanî'den ilk kez bahseden isim Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur. 23 Temmuz 1925 tarihli *Meslek Mecmuası*'nda yayımlanan mektubunda halk şairlerinin toplumsal olaylara karşı duyarsız kalmadığına dair bir beyanında, Sümmanî'nin depremden bahsettiği bir şiirine yer vermiş ve onu anmıştır. Bu yazıdan bir yıl kadar sonra Süreyya Raif, *Türk Çocuğu Mecmuası*'nda çıkan *Meçhûl Halk şairi* isimli yazısında yine Sümmanî'den bahsetmiştir. Raif, Sümmanî'nin dilini ve şiirini beğenen ifadelerle değil de daha çok ahenksizlik ve gayri tabilikle anmıştır (Erkal, 2012: 10). 1934 yılında Sümmanî, lise son sınıflarda okutulmak üzere Mustafa Nihat'ın hazırladığı ders kitabına da girmiştir. Sümmanî hakkında ilk müstakil kitap Haşim Nezihi Okay'a, en geniş kapsamlı çalışma ise Nesib Yağmurdereli'ye aittir. Bunlardan başka; Mehmet Kardeş, Murat Uraz, Hayrettin Rayman ve Abdulkadir Erkal da Sümmanî hakkında müstakil çalışmalar yapmış isimlerdir (Erkal, 2012: 12).

I. BÖLÜM: 19. YÜZYIL ÂŞIK ŞİİRİNDE İDEAL İNSANDAN BEKLENİLEN DİNÎ TUTUM, DAVRANIŞ VE DÜŞÜNCELER

Halk edebiyatı bakımından hareketli bir dönem olan 19. yüzyılda şairlerimiz genelde birer Müslüman olarak tabiidir ki İslam dininin esaslarından, tasavvuf geleneğinden ve özelde varsa bağlı oldukları tarikatlerden, düşüncelerden, kültürden hareketle bir ideal insan tarifi yapmış ve zihinlerindeki ideal insana ulaşmanın yolunu göstermişlerdir.

Âşıkların şiirlerinde ideal insanın; dinî konularda neler düşündüğü, düşünmesi gerektiği, ideal insandan beklenen dinin pratik yönlerine değgin bazı haller; Allah'a karşı tutum, davranış ve düşünceleri, peygamberlere karşı tutum, davranış ve düşünceleri, din büyüklerine karşı tutum, davranış ve düşünceleri, iman, tevhit, şeriat, ibadet, namaz, oruç, zekat, hac, Kur'an, ahiret ve sorgu, helal ve haram, zikir, dua, tövbe, şükür, tevekkül, doğru yoldan ayrılmama başlıkları altında incelenmiş ve bu çerçevedeki fikirleri irdelenmiştir.

1.1. Allah'a Karşı Tutum, Davranış ve Düşünceleri

İncelediğimiz şiirlerde aslında pek de mamur bir dünya tasviri ile karşılaşmak mümkün değildir. Kalıcı olmadığına inanılan ve güzellikleri olsa da bir gün geçeceği bilinen dünya genelde; insanlar eliyle aksayan, çürüyen, dökülen, yalan ve hile ile düzeni bozulan, kurnazlık ile insanların birbirlerinin haklarına girmeye çalıştığı, hevâ ve hevesleri ile birbirlerini öldürmek için yarıştıkları bir yer olarak görülür. Yine şiirlerde dünyanın bütün hallerinin içerisinde örneğin; fakirlikte, zulüm altında, sevda çekerken, kendisini kul kabul eden ideal insanın Allah ile kurduğu ilişkiye dair verileri de görmekteyiz. Şiirlerin hem metninde hem birbirleri ile temas eden kavramların özünde hem de şiirlerin genel anlamda ruhlarında içkin bulunan, kulun Allah ile münasebetleri âşıkların dünyasından aşağıda örneklendirdiğimiz şekilde okunmaktadır. Allah hem

lafız hem düşünce olarak, incelediğimiz şiirlerde daima vardır ve daima en üstün konumda tutulmuştur. O'nu birleyerek iman etmek ve O'na koşulsuz itaat etmek kulun en önemli vazifesi ve insanı hayatta diri kılan şey olarak görülmüştür. İnsan böylece geçici olan ve pek de hoş tasvir edilmeyen bu dünyadan selametle çıkabilecektir.

Kün buyurdun her eşyayı yetirdin
Mevcûdâtı kemâline getirdin
Yaptın arşı, kürsü kendin bitirdin
Düşürdün tükenmez gavgâ'ya beni (Dertli, 136/2)

Yaratılış konusu âşık şiirinde özel bir yer tutmuş hatta ilk canlıdan günümüze kadar Allah'ın yaratma gücü ve süreci şiirlerde işlenmiştir. Dertli'nin bu şiirinin devamında olduğu gibi şatahat barındıran pek çok şiir kaleme alınmıştır. Bu nevi şiirlerle Allah'ın dünyayı ve insanları yarattığı, insanı da imtihan için dünyaya gönderdiği inancı işlenmiştir. Her ne kadar bir kısım şiirlerde şathiye bulunsa da bu şiirlerin halkın dünyayı anlama ve anlamlandırma çabaları için bir rehber olduğu açıktır. Dertli de bu şiirinde dünyayı ve içindekileri yine arşı ve kürsü yaratanın Allah olduğunu söylemiş ve ideal insandan buna iman etmesini beklemiştir. Nitekim âşıklarımızın dinî-tasavvufî şiirlerinin tamamının ilk gayesi Allah'a olan imanı sağlamlaştırma çabası olarak görünmektedir.

Kudretiyle edip eşyâya ayân
Eyledi kendini eşyâda nihân (Zihnî, 59/1/1-2)

Allah, dünyayı ve içindekileri kudretinin bir delili olarak yaratmış ve bütün eşya içerisinde kendisini gizli kılmıştır. Yani bütün eşyanın içinde Hakk'ın delilleri mevcuttur. İdeal insan, gördüğü her nesnede Hakk'ı temaşa etmektedir.

Münkirin sözünü almam egnime
Teslim kılıcını çaldım boynuma (Dertli, 132/2/1-2)

Allah'ı inkar edenlerin sözleri iman etmiş kişilere işlemez çünkü o kendisini Allah'a teslim etmiştir, etmelidir. İdeal olan inkarcıların sözlerine kulak asmak değil Allah'a teslim olmaktır.

Bir gönülde iki sevda eğleşmez
Zarar eylemesin kâra yağma yok (Sümmânî, 221/3/3-4)

Eğer bulam desen vasl-ı didarı
Ondan gayrısından usanmak lazım (Sümmânî, 241/5/3-4)

Sümmânî'nin mısralarından anlaşılın; dünyada sevimye layık olan tek şeyin en temelinde Allah olduğudur ve bir gönülde iki sevdaya yer yoktur. Kul ya dünyaya meyledecek ve onu sevecek ya da Allah'a tam bağlanacaktır.

Bizi halk eyleyen ayan beyândır
Tecellî göstere köre yağma yok (Sümmânî, 221/5)

Sümmânî'nin, insanları Allah'ın yarattığına dair hiç şüphesi yoktur. Çünkü Sümmânî'ye göre yaratıcı bellidir ancak O'nu görünür kılan tecellileri görmek için de insanın manevi körlükten kurtulması gerekir.

Geniş yerde Mevlâsını bilmeyen
Bir dara düşende gel Allâh diyer (Sümmânî, 304/5/3-4)

Sümmânî, genel tavıra bir itiraz olarak insanın her zaman Allah'ı anması gerektiğini belirtmiş ve yalnız başı dara düşünce Allah'a yakaran insanları kınamıştır.

Hulûsun bir ise şâhlar şâhına
Lisânı mücevher kalbi nûr olur (Sümmânî, 333/1/3-4)

Allah'a kalpten bağlı olan insanların dillerinden mücevher, kalplerinden nur sadır olacağını belirterek insanın Allah'a kalpten bağlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Der Sümmânî dost hubânı sevmeyen
Ali Aba şâh sultânı sevmeyen
Dost miktarı gevherkânı sevmeyen
Münkir olur ol Allâh'ı tanımaz (Sümmânî, 352/6)

Allah'ı sevmek O'nun sevdiklerini sevmekle mümkündür, Allah'ın sevdiklerini sevmemek inkar gibi değerlendirilmektedir.

Emrâh âşık isen cemâl-i dosta
Cehd eyle eresin visâl-i dosta
Sabr-i tecelli et celâl-i dosta
Celâlden ayrılır nutk-ı kemâle (Erzurumlu Emrah, 307/3)

Erzurumlu Emrah'ın bu kıtası ise oldukça özel bir konuya işaret etmekte ve kulun Allah ile münasebetleri noktasında önemli bir yer tutmaktadır. Zira kıtada Emrah, eğer Allah'a âşıklık iddiası varsa insanın, Allah'a ulaşmak için gayretle çalışması, daima sabretmesi gerektiği ve Allah'ın celâl sıfatının akabinde insana kemâlin ulaşacağı belirtilmiş ve insanın Allah'tan gelen sıkıntıları birer kemâl vesilesi olarak kabul etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Emrâhî rütbe-i vâlâ isteyen
Neylesin Leylâyı Mevlâ isteyen
Hakîm-i mutlaktan rızâ isteyen
Arzû-yı zevk-i cennetten geçer (Erzurumlu Emrah, 352/3)

Kimi hûri ister kimisi cennet
Ben Hakk'ın rızasın gözler ağlarım (Seyrânî, 142/4/3-4)

Yine Emrah, dünyada yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için çalışmak gerektiğini, O'nun rızasını umanların yüksek rütbeler elde edeceğini, O'nu arzulayanların dünyalık peşinde koşmadığı gibi cennetten de vazgeçtiklerini belirtmektedir. Seyrânî de benzer şekilde Allah'ın rızasını kazanmanın cennetten ve hurilerden daha önemli olduğunu söylemektedir.

Vird-i zaban ettim evsâf-ı pâkin
Makbule geçmedi Seyrânî lakın
Verse kabul etmem cümle emlâkin
Seyr-i cemâlinin abdalıyım ben (Seyrânî, 164/2)

Seyrânî bu kıtada ise Allah'ın vasıflarını zikrettiğini, ancak yine de Allah'a olan özleminin geçmediğini, dünyanın bütün malını kendisine verecek olsa dahi kendisinin yine de Allah'ın cemalini seyretmeyi arzulayacağını belirtmektedir. Burada tasavvufî neşe ile söylenmiş bir kıta karşımıza çıkmaktadır. Seyrânî'nin bu kıtasından, Allah'a karşı ideal olan bakışın, Allah'tan yalnız kendi sevgisini istemek ve dünyada ona duyulan özlemi yaşamak olacağı anlaşılmaktadır.

Gam yeme âşık Seyrânî
Hak kulunu bunar m'ola (Seyrânî, 77/7/3-4)

Çıkarır bir selâmete
Hakkın kulu isem ben de (Seyrânî, 86/4/3-4)

Seyrânî, teslim olmuş bir insan edasıyla; gam çekmenin yersiz olduğunu çünkü Allah'ın kullarını bunaltmayacağını, vakti gelince selamete ulaştıracağını söylemektedir.

Kulun rızıkın verir hazret-i Bâri (Seyrânî, 90/3/1)

Kuluna yardımcı yaradan kefil

Yarattığın etmez bir vakit sefil (Seyrânî, 130/2/1-2)

İnsanın yaşaması için gerekli olan maddi şeylerin tümüne birden rızık demek mümkündür. Âşıklar rızık konusunda çokça malzeme vermektedir. Rızık ile alakalı bölümlerin özünde ise insanın rızık için endişe duymaması, rızıkın Allah'ın elinde olduğu, dilediğine dilediği kadar verdiği ve kimseyi rıziksız bırakmadığı hususları ön plana çıkmaktadır.

Seyrânî mazlumun malın yiyenin
Mertebem Tanrı'dan yüce diyenin
Dünyada tanrılık tacın giyenin
Hak derya çamurun ağzına tıktı (Seyrânî, 108/6)

Allah'a karşı şirk içinde olmak, adaletten ayrılarak zulüm işlemek ve kibirlenmek büyük günahlar arasında sayılmıştır. Seyrânî'nin bu kıtada bahsettiği kişi, isim vermemiş olsa da Nil nehrinde boğulan ve Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Firavun olduğu anlaşılmaktadır. (Yunus: 10/90-92) İnsan dünyaya geliş maksadını bilmeli, kendisini büyük görerek tanrılık iddiasında bulunmamalıdır. Aksi halde Allah ona gereken cezayı er geç verecektir.

Seyrânî der ki Hak benim arkam
Hak benim arkamda ben kimden korkam (Seyrânî, 135/4/1-2)

Kainatın yaratıcı olan Allah'a dayanıp güvenmiş olan Seyrânî, Allah'a güvenen insanın kimseden korkmayacağını vurgulamaktadır.

Sen varken halimi demem bir ferde (Ruhsâtî, 203/6/3)

Ağım yok yas donu karam var amma
Onmayacak kadar çarem var amma
Heman Eyyub kadar yaram var amma

Hüda'dır merhemim elhamdülillah (Ruhsâtî, 204/6)

Ayrıca, kul şikayet etmemelidir. Çünkü bütün şikayetlerin ya da arzuların arz edileceği tek bir makam vardır. Bütün işleri o makam çözmektedir. İnsan tam da bu yüzden derdini diğer kullara açmak yerine derman olacak olan Allah'a açmalı ve yalnız Allah'tan yardım dilemelidir.

Kimsenin aybına sen olma nazır

Cümlenin Halik'ı her yerde hazır (Ruhsâtî, 234/7/1-2)

Ettiğin işleri bilmez belleme

Kara karıncayı gece gören var (Ruhsâtî, 303/1)

Allah, her an her şeyi görmektedir. Olan ve olacak olanları da bilmektedir. Ancak insan başkalarının hallerini gözetlemekte meraklıdır. Ruhsâtî, bu merakı kınar ve insanların ayıplarını gözlememeyi öğütler. Çünkü Allah gizlenen ve açıkta olan her şeyi bilmektedir.

Ruhsâtî yetmez mi bu kadar ahın

Rahmetinden fazla mıdır günahın (Ruhsâtî, 179/6/1-2)

Allah, kullarına çok merhametlidir. İnsan, günah işler ancak günahı ne kadar büyük olursa olsun Allah'ın rahmetinden daha büyük olamaz.

Örneklere görüldüğü gibi âşıklar; Allah'ın kainatı yarattığını, insanların dünyayı ve yaratılmışları izleyerek bunu keşfedebileceğini (hatta keşfetmesi gerektiğini), Allah'ı sevmek, yalnız O'nu birleyerek iman edip O'na bağlanmak, O'na güvenmek, sırrını ya da derdini yalnız O'na söylemek, dünya işleri için ya da rızık telaşıyla şikayet etmemek gerektiğini çünkü Allah'ın kullarına karşı çok merhametli olduğunu, önemli olanın Allah'ın rızasını kazanmak için çalışmak olduğunu, Allah'a

teslim olanların bütün dertlerden uzak yaşadığını ve hiçbir endişe duymadıklarını söylemiş ve ideal düşünce, tavır ve tutum çerçevesini böyle oluşturmuştur.

1.2. Peygamberlere Karşı Tutum, Davranış ve Düşünceleri

Tamamı İslam inancına sahip olan ve insanın Allah'a karşı tutum ve davranışları hakkında fikirlerini beyan etmiş olan âşıkların elbette Allah'ın peygamberlerine karşı tutum ve davranışlar hakkında da söyleyecekleri şeyler vardır. Âşıklarımız, isimlerini Kur'an-ı Kerim'den bildikleri peygamberleri, çeşitli şekillerde anmış, hem peygamberlerin vasıflarını örnek olarak göstermiş, hem de ideal insanın peygamberlere bakışının nasıl olması gerektiğine dair kanaatlerini paylaşmıştır. Peygamberler içerisinde son Peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v) özel bir yer ayrılmıştır. "Hz. Muhammed, yaşamıyla örnek olmuştur. Nitekim Hz. Ayşe'ye, Hz. Peygamberin ahlâkı sorulduğunda da onun ahlâkı "Kur'an ahlâkıydı" cevabını vermiştir." (Şağbanşua, 2006: 123). Âşıklarımız da Allah'ın emirlerini insanlara ulaştıran elçisi olması dolayısıyla duydukları saygıyı ve Kur'an'dan neşet eden ahlâkıdan dolayı duydukları sevgiyi dile getirmiş, peygamberlerini övmüş, O'na olan sevgilerini ve tabiyetlerini anlatmışlardır.

Özellikle Âşık Sümmânî'nin bu konuda çokça örnek verdiği görülmektedir. Sümmânî, pek çok şiirde peygamberleri ve din büyüklerini peşpeşe anar. İncelemiş olduğumuz kaynakta yer alan; 338. sayfadaki 239 numaralı şiir, 346 ve 347. sayfalardaki 248 ve 249 numaralı şiirler de bizzat Hz. Muhammed (s.a.v) andığı şiirlerden olup naat örneğidir. Sayfa 353'de bulunan 259 numaralı şiirde de Nuh, İbrahim, İsmail, Eyüp, Yakup ve Yunus peygamber kıssalarına telmihlerde bulunarak anılır ve hayırla yad edilir. Yine Seyrânî, "Na't" başlığı ile yayımlanmış dört kıtalık bir şiirinde (Seyrânî, 76/5-6, 77/1-2) Peygamber efendimizin son resul ve Allah'ın sevgilisi olduğunu, alemin övücü ve kadrinin yüksek olduğunu söylemekte ve efendimizin özelliklerinden bahsetmektedir. Hiç şüphesiz âşıklarımız ümmeti oldukları Hz. Muhammed (s.a.v) bahsetmeyi bir şeref bilmiş ve en çok ondan bahsetmişlerdir.

Muhammet Mustafa canların canı (Ruhsâtî, 216/4/3)

Ruhsâtî en kısa yoldan “Muhammet Mustafa canların canı” diyerek peygamberine olan sevgisini, bağlılığını dile getirmiştir.

Bülbül ol metheyle Resulullah'ı
Açılsın bahçende gül ferah ferah (Ruhsâtî, 206/3/3-4)

Yine Ruhsâtî, Hz. Peygamber'in methi ile insanın kurtuluşa ereceğini bülbül ve gül bahçesi örneği üzerinden açıklamıştır.

Çok nebîye vardım imdâd olmadı
Şefâat kânısın Mustafâ dedim (Dertli, 138/4/3-4)

Dü cihân serveri Hak Peygamberi
Eder mahşer günü şefâat bize (Sümmânî, 187/1/3-4)

Cümle celebçisin âhır ve evvel
Yüz yirmi dört bin Nebiyy-i Mürsel
Cümlesi Resûl'dan tutmak ister el
Odur memnun eder bay gedâsını

Umudum sendedir Ahmet-i Muhtâr
Destur ver eş'ârım kalsın yâdigâr
Sana benim demiş Hazreti Gaffâr
Bildir Sümmânî'ye üftâdesini (Sümmânî, 213/4-5)

Son peygamber oluşu ve bütün peygamberlerin imamı kabul edildiğinden dolayı Hz. Peygamber'in özel bir yeri olduğundan bahsetmiştik. Dertli'nin bu mısraları konunun güzel bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Şefaata talebinin yalnız Hz. Peygamber tarafından gerçekleştirilebileceğini söylemiş ve diğer nebilere gittiyse de

kendisine bir şefaata bulamadığını söylemiştir. Dertli'nin bu mısraları ideal insana olan nasihatı bağlamında değerlendirildiğinde ise insanın kapı kapı dolaşmasına gerek olmadığı yalnız Hz. Muhammed Mustafa'ya tabi olarak kurtulacağı vurgulanmış ve bu tavır insanlardan beklenmiştir. Sümmânî de örnek mısralarında Hz. Peygamber'in iki cihanın önderi olduğunu, bütün peygamberlerin başı olduğunu, kurtulmak isteyenlerin ona tutunması gerektiğini söylemektedir. Şiirlerde Hz. Peygamber'in öncülüğü ve şefaata ediciliği noktasında oldukça zengin örnekler bulunmaktadır.

Allah'ın emrine muti'im dersen

Resûl'ün emrine itaat eyle (Seyrânî, 90/1/1-2)

Kur'an mûcibince yolu bulanın

Ahmet-i Muhtar'ın olur yoldaşı (Seyrânî, 108/3/3-4)

Hz. Muhammed (s.a.v) Allah'a inanan ve onun emirlerine itaat ettiğini belirten herkesin peygamberidir ve onun emirlerine itaat Allah'a itaat ile aynıdır. Yine Kur'an'ın emirleri ile hareket edenlerin yolu Hz. Peygamber'e çıkacaktır.

Bir su teskin eder nâr-ı tamûyu

Serpilip Ahmed-i Muhtar elinden (Seyrânî, 165/4/3-4)

Seyrânî, Hz. Peygamberin elleri ile serpeceği suyun cehennem ateşini teskin edeceğini söyleyerek Hz. Peygamber'e olan güvenini belirtmektedir.

Eğer sen de Ruhsat isen

Divanında temmet isen

Muhammet'e ümmet isen

Her zaman getir salavat (Ruhsâtî, 170/12)

Şairlerimizin gözünden Hz. Peygamber, sevilen, kendisinden şefaata beklenen, alemlerin övücü ve varlık sebebidir. Bu yüzden ümmetinden olduğunu iddia edenler onu çokça anmalıdır.

Bütün alem cennet ister
Resulullah sünnet ister (Ruhsâtî, 149/14)

Hz. Muhammed (s.a.v) yalnız dil ile anılmaz, aynı zamanda sünneti tatbik edilerek sözlerine uyulur, yaptıkları yapılır. Cennet isteyenler, Hz. Muhammed'in sözlerine uymalı ve sünneti terketmemelidir.

Bihamdillah geçinirim az ile
Düşerim babına bin niyaz ile
Yanaşmam Cehennem'e söz ile
Muhammet Mustafa Sultan oldukça (Ruhsâtî, 179/2)

Allah Muhammedi mahzun göndermez
Ümmetin hatırını sındırmaz (Ruhsâtî, 179/5/1-2)

Sevilen, hatırlanan, sözlerine uyulan, şefaati umulan bir peygamber olarak Hz. Muhammed'e (s.a.v) gönül veren âşıklarımız tüm bu davranışların ideal bir tavır olarak benimsenmesini istemişlerdir. Çünkü âşıklarımızın örneklediğimiz tüm şiirlerinde olduğu gibi Ruhsâtî de tam bir inançla neticede Allah'ın, Hz. Muhammed'i mahzun bırakmayacağını ve onun hatırına ümmetini cehennemden koruyacağını söylemekte ve ummaktadır.

Âşıklarımıza göre ideal insanın peygamberlere bakışı, temelde onları kabul ve tasdik etmektir. Yine ideal insan Hz. Muhammed'i (s.a.v) nebilerin önderi ve son peygamber olarak kabul etmekte, ona gönülden bağlanmakta, sözlerine uymakta, yaptıklarını yapmakta, yapmadıklarından sakınmakta, onu dil ile anmakta ve bir bütün olarak onu hayatında rehber olarak görmektedir.

1.3. Din Büyüklerine Karşı Tutum, Davranış ve Düşünceleri

Din büyüklerinden anlaşılması gereken Kur'an-ı Kerim'de de bahsedilen; Allah'a ve Resulüne uymuş olanlardır. Onlar nebiler, sıddıklar, şehitler, salih kullarla beraberdir (Nisâ, 4/69). Yine âşıklarımızın sahabeler ve özellikle Hz. Ali ve oğulları Hazreti Hasan ve Hüseyin'i andıkları görülmektedir. Sümmânî, Hz. Ali için söylenmiş 11 kıtalık şiiri (Sümmânî, 206-207) ile Hz. Ali'ye olan bağlılığını ve sevgisini dile getirmiştir. Dertli'nin de hem aruz hem hece ile yazdığı şiirlerde "Dilde zikrim ism-i Ali, lâ-fetâ" (Dertli, 132/2/4), "Esrâr-ı Murtazâ sığmaz idrâke" (Dertli, 150/1/1), "Âl-i Muhammed'i koyma dilinden" (Dertli, 158/2/3) ve Pir ile Mir mesnevîsinde genel olarak Hz. Ali ile Hz. Hasan ve Hüseyin'in anıldığı görülmektedir.

Sümmânî, kaynak kitabımızın 214. sayfasında yer alan "Bektaşî" redifli şiirde baştan sona Hacı Bektaş-ı Veli'yi, 217. ve 218. sayfalarda yer alan "Sıddık" redifli şiirde tamamen Hz. Ebubekir'i, 222. sayfada yer alan "Ömerü'l Faruk" redifli şiir Hz. Ömer'i anlatmakta ve örnek şahsiyet olarak göstermektedir.

Âşıklarımız, Peygamberlerden ve özelde Hz. Peygamber'den sonra onun yolunu takip eden ve yaşayışı ile örnek olmuş insanları, tarikat erbabından kimseleri ve varsa bağlı oldukları şeyhi ve tarikatın kurucusunu övmüşler, yine tarihe mal olmuş çeşitli mutasavvıfları çeşitli yönleriyle anmışlar, böylece ideal insan için örneklik teşkil edecek isimlerin hasletlerinden bahsetmişlerdir.

Severiz âşıklar Ali Abayı (Sümmânî, 159/5/1)

Er yolunda bu âleme gelenler

Cümlesi Ali'ye server dediler (Dertli, 150/1/1-2)

Âşıklar, şiirlerinde yer alma sıklığı ile peygamberlerden sonra din büyüklerinin başı olarak kabul ettikleri Hz. Ali'yi ve neslini sevmekle işe başlar. Çünkü onlar aynı zamanda Hz. Muhammed'in hanesinden, ailesindedir.

Alevî'yim, Hüseyinî'yim, Haydarî
Olsa idim Kanber'inin kanberi
Şâh Nakîye Takî, Mehdî, Askerî
Dertli yollarında kemter dediler (Dertli, 150/3)

Yalnızca sevmek değil onlara gönülden bir bağlılık da söz konusudur. Dertli'nin biraz da meydan okuyan tavrı dikkate alındığında andığı isimlerin yolunda hizmetçi olmayı dilemesi onlara duyduğu saygının ve bağlılığın da göstergesi olarak karşımıza çıkmakta ve ideal insandan beklentilerini göstermektedir.

Ehl-i hakla râh-ı Hakk'a gidegör (Zihnî, 127/3/2)

Doğru yolda ilerlemeye gayret eden ve insanların da doğru yolda bulunmaları için gayret gösteren Hakk ehli kimseler ile birlikte hareket edenler neticede Hakk'a vasıl olacaklardır.

Seyrâni mürşidim severim gayet
Bu sevgi benimçün büyük ibadet (Seyrânî, 91/1/1-2)

Bağlı oldukları tarikatlerin mürşitlerine duydukları saygı da âşıklarımızın şiirlerinde dile getirdikleri konulardan biridir. Seyrânî, mürşidini sevdiğini ve bu sevginin kendisi için ibadet olduğunu söylemektedir. Çünkü bağlanmanın ilk şartı sevmektir.

Seyrânî sığındı pîre
Pir de sığındı BİR'e (Seyrânî, 153/7/1-2)

Seyrânî, pîre sığındığını ve pîrinin de Allah'a sığındığını vurgulamakta ve temelde bağlı oldukları yere işaret etmektedir.

Mürşittir müridi merdâne eden (Sümmânî, 207/6/1)

Mürşit, müridini irşad ederek onu yetiştirir ve kemâl bulmasına yardımcı olur.

Arayıp bulmalı destûrlu yâver

Yaversiz çıkılmaz şâh divânına (Sümmânî, 168/2/1-2)

Ancak mürşidin desturlu yani icazetli olması, mürşitliğin icaplarını yerine getirmesi ve şartlarını taşıması gerekir. İcap ve şartları ile tam bir mürşitten ders alan kişi ise “şâh divanına” varabilir.

Sümmânî mürşiden sen eyle hizmet

O seni bir râha yetirir elbet (Sümmânî, 248/2/1-2)

Mürşit işini karşılıksız yapan kişidir ancak müridin eğitimi için çeşitli vesilelerle ona ödevler verip bir şeyleri yapmasını isteyebilir. Tam bu noktada talibin yani müridin ise hizmetten geri durmaması gerekir. Din büyüklerinden birinin yoluna talip olmuş insan hizmetten kaçmamalı ve böylece mürşidinin kendisini doğru bir yola iletteceğini bilmelidir.

Kurtulmak istersen bu kıyl u kâlden

Var iştiyâk eyle bir ehl-i hâle (Erzurumlu Emrah, 307/1/3-4)

Yine dünyanın dedikodusundan, alış verişinden kurtulmak için de bir hâl ehli kimsenin yanında bulunmak gerekir.

Seyrânî'yim yüzüm yerde

Pîr gözünde olmaz perde (Seyrânî, 106/5/1-2)

Pîr, yani mürşit kabul ettiği kişinin vasıflarından birini de Âşık Seyrânî; gözünde perde olmaması yani sıradan insanların göremediği, göremeyeceği şeyleri görebilmesi olarak açıklamaktadır.

Erenlerin dokuduğu çul yanmaz (Seyrânî, 158/5/2)

Âşıklarımızın, erenlere bakışını bu mısradaki görmek mümkündür. Görüldüğü gibi Seyrânî, erenlerin dokuduğu çulun yanmayacağını söyleyerek mürşit kabul ettiği kişiye büyük hünerler izafe etmiş ve ona duyduğu saygıyı ifade etmiştir.

Sununca o pîrim bir kâse bâde

Aşk-ı Mevlâ girdi resten içeri (Seyrânî, 123/4/3-4)

Yine Seyrânî'nin söylediği gibi pîrim/mürşidin sunduğu bir kase bâde ile insan Allah'ın aşkını tatmaktadır.

Nakşi tarikatına girdim

Muhkem imana bağlandım (Ruhsâtî, 160/6/3-4)

Bir tarikata mensup olmanın en önemli özelliğini bu iki mısradaki “imana bağlanmak” ifadesiyle gösteren Ruhsâtî, ideal insanın da bir tarikata bağlanıp imanını sağlamlaştırması gerektiğine işaret eder.

Bir de şeyhlik adı altında sahtekârlık yapanlar vardır ki bunlar da âşıklarımızın şiirlerinde yerlerini almışlardır. “Der” redifli şiirde Ruhsâtî kibirli, parası ile güç bulan, cahil, nefsinin emirlerine boyun eğmiş kimselerin şeyhlik iddiasını kınamaktadır.

Halkın veya umumun tarikatlara bakışı da şiirlerde karşımıza çıkar. Ruhsâtî, “Derler” redifli şiirinde tarikat erbabına deli gözülle bakıldığını, parası olanların “kutup ya da veli” olarak çağırıldığını, sözünde durmayı yeğleyen tarikat erbabının sevdalı denerek küçümsendiğini, dervişliğin içinde barındırdığı sadeliği fakirlik olarak gören

halkın kendilerine hor baktığını söylemekte ve ideal insanın olumsuz gördüğü bu tavırlardan uzak durmasını beklemektedir.

Peygamberden sonra gelen ve ideal bir insan tipi olarak kabul edilerek dini kendisinde kemâl derecesinde yaşadığına inanılan insanları “din büyüğü” olarak kabul edip kendilerine çeşitli hünerler izafe edilen kişilere karşı âşıklarımız; saygıyla yaklaşılmasını, kendilerinden istifade edilmek üzere sohbetlerinde bulunulmasını, sözlerinin dinlenilmesini, onlara hizmet etmenin faydalarını dile getirmiş ve ideal insana hem bu öğütleri tutmasını hem de onlara benzemek için çalışmasını telkin etmişlerdir.

1.4. İman Etme

Sözlükte "güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" anlamındaki emn (eman) kökünden türeyen iman "güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak" demektir. "Sağlamlaştırmak. Kesin karar vermek, tasdik etmek" manasındaki akd kökünden türeyen i'tikad da "iman" karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanır. (Sinanoğlu, 2000: 212) Âşıklar ideal insanın özelliklerinden birinin de sarsılmaz, güçlü bir iman olduğunu söylemektedir.

Hak ile bätılı fark edip seçtik (Dertli, 152/6/2)

İman, öncelikle bir farkındalık meselesidir. Hakkı seçenlerin hakka iman edip batıldan uzak durmaları imanının ilk şartıdır.

Irak etme imandan (Ruhsâtî, 143/3/1)

Ruhsâtî'nin duasından anlaşılacağı gibi Allah'tan imanının selameti için yardım istenmekte ve iman kendisinden uzaklaşılınca zarar edilen yaklaştıkça fayda umulan bir şey olarak görülmektedir.

Emrâh tahkîk ile eyle gel tevhîd
Sıhhat değil imiş imân-ı taklîd
Elde senet gerek dilde aka'id
Kuru da'vâ ile maslahat olmaz (Erzurumlu Emrah, 376/7/1-2)

İnsan, Allah'ı birleyerek iman etmeli ve bunu tahkik üzere yapmalıdır. Aynı zamanda dinin gerekleri konusunda yalnız dil ile söylemekle kalmayarak onları uygulamalıdır. Çünkü tahkik ve hareket olmadan “kuru dava” ile iman olmaz.

İhlâs ile kılmaz isen namazı
Nafile yorulma imân nerede (Sümmânî, 173/2/3-4)

Yine dinî yaşama adına yapılacak bütün düşünce ve hareket faaliyetleri içinde bir de samimiyet olmalıdır. Samimiyet, şiirlerden hareketle sağlam iman ile başlayan ve güçlenen bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır.

Olur ahvalimiz mahşerde yaman
Var ise gam değil zerrece iman (Seyrânî, 82/1/1-2)

İnsanın içinde küçük bir iman alameti varsa onun kurtulacağına dair inanç Seyrânî'nin mısralarında karşımıza çıkmakta ve içinde zerre kadar imanı olan insanın mahşer günü gam çekmeyeceğini söylemektedir.

Sakın ha yağmaya virme imanın
Gazaya razı ol belaya sabır (Ruhsâtî, 313/4/3-4)

Ruhsâtî, dünyada başına gelenlerden dolayı insanın imanı terketmemesi ve sabretmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yine Ruhsâtî “Necat bulmaz münkir ile yalancı” (Ruhsâtî, 300/2/1) derken imanın insanı ahirette kurtaracağına inanmış ve imanı kaybedenlerin kurtuluşa eremeyeceğini söylemiştir.

Âşıklarımız, iman noktasında ilk olarak insanın Allah'a iman etmesi, imanı salih amelle taçlandırması, imanı korumak için çaba göstermesi gerektiğini ideal bir tavır olarak vurgulamış ve tavsiye etmişlerdir.

1.5. Tevhit İnancına Sahip Olma

“Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhiid “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir. Bezm-i eleste yaratılışları sırasında Allah ile insanlar arasında yapılan sözleşmede âdemoğullarının şirke düşmemeleri de şart koşulmuştur. (el-A'râf, 7/172-173), (Özler, 2012: 18). Âşıklarımız iman ettikleri Allah'ı birlemenin ve yalnız O'nu yaratıcı kabul etmenin gerektiğini şiirlerinde çeşitli vesilelerle dile getirmektedir.

Hakkın birliğini etmişem ikrâr

Zemîn ü âsumân olmadan evvel (Erzurumlu Emrah, 322/1/3-4)

Erzurumlu Emrah, henüz kainat yaratılmadan önce Allah'ın birliğine iman ettiğini belirtmektedir.

Kalb-i selim ile gönlü aşklı ol

Leyl ü nehâr tevhit ile meşkli ol (Sümmânî, 224/6)

Sümmânî, selim ve aşkla dolu bir kalple gece gündüz Allah'ı birlemek gerektiğini belirtmiştir. Yine Sümmânî'nin baştan sona tevhit konusunu işlediği kaynağımızın 311. sayfadaki 204 numaralı “bir” redifli şiiri bulunmakta ve tevhide verdiği önemi göstermektedir.

Vâcib-ül vücudun bil mutlaklığın

Ona vücudunun bil mülhaklığın (Seyrânî, 85/2/1-2)

Müessirle eser birdir gözümde (Seyrânî, 87/3/1)

Seyrânî'nin örnek mısralarında ise Allah'ın birliğinin yanında, insanın da o birliğin bir parçası olduğunu, aslında Allah'ın varlığının tecellilerinden başka bir şey olmadığı söylenmektedir.

Cennetlik kullardan haber sorarsan

Bir Allah'ı Tanrı bilenler girer (Ruhsâtî, 312/7/1-2)

Hulusi kalb ile birle Allah'ı

Seni nara yakmaz hemî vallahi (Ruhsâtî, 206/3/1-2)

Son olarak Ruhsâtî, pek çok şiirinde olduğu gibi dünyada yaptıklarının ahirette bulacağı karşılığa dair göndermeler yapmakta ve dünyada kalpten Allah'ı birleyenlerin cennete gireceğini haber vermektedir.

Âşıklarımızın dünyasında ideal insanın Allah'a ortak koşmadan onu birleyerek, inanan, iman eden bir kişi olduğu görülmektedir.

1.6. Şeriat Kurallarını Bilme ve Uyma

Şeriat, dinin temeli kabul edilen, uyulması gerekli kuralların bütünüdür. Âşıklarımızın şiirlerinde dinin önemli bir yer tuttuğu, ideal insanın öncelikle İslam dinini tanıyan, hükümlerini bilen ve bu hükümlere gönülden bağlı kişiler olarak tarif edildiği görülmektedir.

Şeriât tarîkat maksûda yoldur

Halk eden Hâlıktır halk olan kuldur

Sağ yanında olan evrâğın doldur

Cehd et kapatasin sol kapısını (Sümmânî, 197/7)

Sümmânî, şeriatin doğru yol olduğunu, insana günahlardan uzak durmak ve sevaplar işlemek noktasında yol gösterdiğini ve böylece insanı cennete götüreceğini söylemektedir.

Şeriate boyun eğmek
Ne güzeldir ne güzel (Ruhsâtî, 169/6)

Ruhsâtî, şiirlerinde şeriate bağlılığını dile getirmiş ve bundan sevinç ve kıvançla bahsetmiştir.

Bütün âsi olup yoldan azarlar
Şeriâtın ahkâmını bozarlar (Sümmânî, 195/5/1-2)

Şeriatın hükümlerini bozmaya çalışmak azgın ve âsi insanların tabiatıdır ve kınanan işlerdir. İdeal tavır şeriatın hükümlerine uymak, âsilikten uzak durmaktır.

Doğru söze derler deli
Ben de kabul ettim beli
Kapandı şeriat yolu
Söylenir dilde şهادet (Ruhsâtî, 170/9)

Amîd olmuş birbirine yederler
Hâşâ nebilere inkâr ederler
Ayak kuru abdestin almış derler
Necaset yüküne bürünmüş vahşi (Seyrânî, 108/1)

Zamaneden şikayet ettikleri şiirlerinde Ruhsâtî ve Seyrânî; düzenin bozukluğundan bahsederken şeriat yolunun kapandığını ve insanların ya inkar yolunu tuttıklarını ya da şeriatın hükümlerinden bazılarını bozmaya çalıştıklarını

söylemektedirler. Her iki kıtadaki eleştiriler de ciddi eleştiriler olarak karşımıza çıkmakta ve devrin insanı hakkında fikir vermektedir.

Âşıklarımız da şeriate aykırı tavırlar içinde bulunan insanlar hakkındaki olumsuz kanaatlerini paylaşarak ideal bir insandan, şeriate bağlı kalmak ve hükümlerini yorum yapmadan yaşamaya çalışmak noktasındaki beklentilerini göstermiş olmaktadırlar.

1.7. İbadet Etme

“Sözlükte "boyun eğme, alçakgönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma" anlamlarına gelen ibadet, dinî bir terim olarak insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder. Ubudiyyet, “kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olması”, ibadet ise "O'nun razı olacağı işleri yapması"dır.” (Sinanoğlu: 1999: 233). İslam dini için; namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekat vermek ibadetler arasında ilk akla gelenlerdir. Âşık şiirinde bazen özel isimleriyle direkt ibadetler anılmış, haklarında bilgiler verilmiş, güzelliklerinden, özelliklerinden bahsedilmiş bazen de genel olarak ibadetin ne olduğu, ne için var olduğu, neden yapılması gerektiği gibi konular ele alınmıştır.

Çok İslâm terketti savm u salâtı
Bozular işlemez hacı zekâtı
Yalnız dilde kaldı bir şehâdâtı
Onda ihlâs ile dikkat mi kaldı (Sümmânî, 191/3)

Yorgan döşek kazan dinden imândan
Değil bu dünyâda tüy ile yünden
Gece gündüz fikrin kesme Sübhândan
Hakk'a yarayacak amel ile gel (Sümmânî, 225/3)

Âşık Sümmânî örneklediğimiz iki kıtasında; müslümanların oruç, namaz ve hac gibi ibadetlerini terk ettiğini, yalnız şehadet getirdiklerini onun da içinde dikkat ve ihlasın kalmadığını, yine dünyada yatarak hakka yarayacak işler yapılamayacağını, ibadetlerin gerektiği gibi yerine getirilerek ahiret için çalışılması gerektiğini belirtmektedir.

Hak bize vermiştir akıl izânı

Kendine ibadet etmek içindir (Sümmânî, 317/6/3-4)

Âlemde olmayan sâhib-i idrâk

Ettiği amelden fayda olur mu (Erzurumlu Emrah, 371/4/3-4)

Sümmânî ve Erzurumlu Emrah'a göre Allah, akli kendisine ibadet edilsin diye vermiştir. Akli ve idraki olmayanlardan ibadet zaten beklenmemektedir.

İbadetin yapıp helal kazanan

İşi eğri gitmez düze çevrilir (Sümmânî, 323/4/3-4)

Ayrıca ibadetlerini yapıp helal kazanmaya özen gösterenlerin işleri daima yolunda gidecektir.

Âşıklarımız ibadetlerin yerine getirilmesi gerektiğini ve faydalarını şiirlerinde anmışlar, ideal bir davranış olarak ibadetin önemine değinmişlerdir. Bundan sonraki birkaç başlıkta ise başlıca ibadetlerin, ideal insana dönük tavsiye ve telkinler şeklinde şiirimizde nasıl karşılık bulduğu incelenecektir.

1.8. Namaz Kılma

Namaz, İslam dininin en önemli ibadeti olarak görülmekte ve bir hadis-i şerifte söylendiği gibi “dinin direği” olarak kabul edilmektedir (Müsned, V, 231, 237) (Yaşaroğlu, 2006: 350). Âşıklarımız namaz kılınması konusunda sık sık öğütler vermiş, namazın faziletlerinden bahsetmiş, ilmihal bilgisi düzeyinde namaz hakkında bilgiler vermiş, vakit namazları hakkında ayrı ayrı şiirler söylemişlerdir.

Bilmez mi Dertli'yâ Hakk'a niyâzı

Eline alınca on telli sazı

Boynunda farz olan vakti namazı

Dünyâda, ahrette malı sanırlar (Dertli, 148/3)

Şathiyeleri ile meşhur Âşık Dertli, namaz kılanlara seslenerek; namazı kendi malları sanmamalarını, çünkü namazın zaten yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk olduğunu, namazla dünyada da ahirette de övünmenin doğru olmadığını vurgulamaktadır.

Eğer ki misafir kılmazsa namaz

Kalb-i mirâtında asla nûr olmaz (Sümmânî, 166/5/1-2)

Namaz kalpteki nurun kaynağıdır ve insan namaz kılarak kalbindeki nuru artırmaya çalışmalıdır. Aksi halde kalbin kirlenmesi kaçınılmazdır.

Sabah seherinde çıksam niyâza

Bülbüller kumrular öter sabahtan

Bir yiğit sıdk ile dursa namaza

Cennet libâsları giyer sabahtan (Sümmânî, 255/4)

Sabah namazına daima özel bir önem verilmektedir. Sümmânî de sabah namazı vurgusu yaparak bir yiğidin namaza durmasıyla cennet elbiseleri giyeceğini söylemekte ve namaz kılınmasını teşvik etmektedir.

Sene bin iki yüz altmış beş tamam
Okunur ezanlar boş bekler imam
Seyrânî bu nutkun sonu vesselam
İnanın dünyanın ucuna kaldık (Seyrânî, 131/4)

Seyrânî, biraz daha ümitsiz bir manzara çizmiş ve ezanları duyup namaza gitmeyen insanları görünce dünyanın sonuna geldiğini söylemiştir.

Beş vaktini kıl da gözet Sübhân'ı
Cehennem nârından kurtar bu canı (Seyrânî, 135/2/1-2)

Cennet-i âlâdan bir köşk istersin
Beş vakit namazı kıldın mı gönül (Seyrânî, 137/1/3-4)

Müslümansın beş vaktini kılaman
Cennet bağçesinden bir gül alaman (Ruhsâtî, 324/3/1-2)

Namaz bahsinin geçtiği hemen hemen bütün şiirlerde yine cennet anılmakta ve namaz kılmanın insanı cennete ulaştıracağı vurgulanmaktadır.

Âşık Sümmânî, kaynağımızın 223. sayfasında yer alan “gel gel” redifli şiirde namazın farzlarından, vacip ve sünnetlerinden bahseder ve ilmihal bilgisi verir. Tezimizde temel izleği de olan ideal insanı arama ve ideal tavırları tarif etme noktasında Sümmânî'nin bu şiiri de önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü âşık şiirinin sosyolojik bir karşılığının olduğu, insanları bilgilendirmek çabası da götüğü görülmektedir. Şairin bilgilendirme çabası göz önüne alındığında bu şiirlerle karşılaşan insanların, şiirlere aynı zamanda bir eğitim aracı olarak baktığı da düşünülebilecektir. Sonuç olarak ideal

insan ibadetlerden ilki olarak sayılan ve dinin direği kabul edilen namazı terk etmemeli, zamanında ve doğruca kılmalıdır.

1.9. Oruç Tutma

“Terim olarak oruç, tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar şer'an belirlenmiş ibadeti yerine getirmek niyetiyle yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı ifade eder.” (Yitik, 2007: 414-416) Ayrıca Kur'an-ı Kerim bu ayda nazil olmuştur ve “bin aydan hayırlı” olduğu Kur'an-ı Kerim'de bildirilen Kadir gecesini de bu ayın içerisinde (Kadir: 97/3). Nefis terbiyesinin en önemli araçlarından biri olarak kabul edilen oruç âşık şiirinde yerini almıştır.

On iki ayların biri Ramazan

Ticaret istersen o ayda kazan (Sümmânî, 302/5/1-2)

Ramazanda Leyl-i Kair gecesini

Dağılır herkese pay birer birer (Sümmânî, 302/8/1-2)

Âşık Sümmânî, on iki ayın biri olan Ramazan ayını ticaret ayına benzetmiş ve ibadetlerin kat kat değer kazandığına vurgu yaparak bu ayda yapılan ibadetlerin kazançlı bir ticaret olacağına dikkat çekmiştir. Yine Sümmânî, “Kadir Gecesi”ne vurgu yaparak, Ramazan ayı içerisinde bulunan bu gecede insanlara ibadetlerinin neticesinde paylarının dağıtılacağını belirtmiştir.

Tutalım orucu vurunak tacı

Kılalım salatı geçelim sacı

Yetirip ta'amı olalım hacı

Kavuşturdu Rahman elhamdülillah (Ruhsâtî, 205/2)

Ruhsâtî ise örnek kıtada Ramazan ayına kavuşmanın mutluluğunu hisseden bir insan olarak yaşadığı heyecanı dile getirmektedir. Çünkü Ramazan ayına ulaşmak bir Müslüman için özel bir durumdur.

Ruhsâtî, baştan sona oruç ibadetini anlattığı “Sefa geldin sefa geldin Ramazan” redifli şiirinde (Ruhsâtî, 274/4-7); Ramazan’da tütün ve nargile arayanlardan, yüzlerini buruşturanlara kadar Ramazan’ın gelişindeki mutluluğu yaşayamayanları kınarken bütün ibadetleri ve neşesiyle birlikte Ramazan ayını idrak etmeye çalışanları methetmiştir. Yine Ramazan ayında, Kadir gecesinin ihya edilmesiyle kusurların affedileceğini, rahmete ulaşılacağını vurgulamaktadır.

Görüldüğü gibi ideal insan oruç tutmanın, oruçlu geçirilen zamanın kıymetini bilen, Ramazan ayını tüm yönleriyle idrak etmeye çalışan insan olarak düşünülmektedir.

1.10. Zekat Verme

Sözlükte “artma, arıtma; övgü ve bereket” mânalarına gelen zekat, terim olarak Kur’an’da belirtilen sınıflara sarfedilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli payı ifade eder (Erkal, 2013: 197). Zekat, insanın servetinden bir miktarı dağıtması olduğu için insanın serveti ve dünya ile olan bağlantısına çekidüzen vermesi bakımından önemli bulunmuştur. Zekat konusunun örneklerine Ruhsâtî’de rastlanmaktadır.

Ya ilahi görünmezden bir devlet

Zekatını veremezsem geri al (Ruhsâtî, 242/1/1-2)

Ömrü yoksullukla geçen Âşık Ruhsâtî, Allah’ın kendisine mal vermesi durumunda onun zekatını kesinlikle vereceğini söylemekte ve eğer böyle davranmazsa verdiklerini geri almasını dilemektedir. Bu mısraların ideal insana dönük yönü ise hâlihazırda elinde zekatı verilecek kadar malı olanların zekat vermeleri gerektiğidir.

Çalıştın ruz u şeb tufanda karda
Gahi gene çıktın gahi gene karda
Zekatın verirdin hırsıza kurda
Kovardın kapıdan çobanı pahıl (Ruhsâtî, 243/1)

Ruhsâtî'nin cimri, kıskanç kimselerin hallerini anlattığı bir şiirinde de zekata rastlarız. Burada zekatın yalnızca doğru miktarlarda veriliyor olması değil doğru kişilere veriliyor olması gerektiği ifade edilmektedir.

Dinî bir müessese olarak zekat da âşıklarımız tarafından dinin bir emri olması bakımından tavsiye edilmekte ve zekat vermeye dair şartları taşıyanların zekatlarını “doğru olarak” vermeleri gerektiği belirtilmektedir.

1.11. Hacca Gitme

Hac ibadeti, Müslümanların kutsal kabul ettikleri topraklara giderek belirli şartları yerine getirmesidir (Özaydın, 1996: 386). Âşıklarımızdan hacca gidenler olduğu gibi gitmeden hac vazifesi hakkında şiir söyleyenler de olmuştur.

Sîm ü zer kalesi binaya baksan
Yine ol Kâbe-i ulyâ şirindir (Sümmânî, 319/3/3-4)

Sümmânî, altın ve gümüş dolu bir kaledense haccın farzlarından olan tavafın da merkezi olan ve kutsal kabul edilen Ka'be'ye bakmayı tercih etmektedir.

Yoksulluğu ezberledim nideyim
Verin aşkın badesini yudayım
Biraz altın ver ki haca gideyim
Bu kavi üzre duramazsam geri al (Ruhsâtî, 242/2)

Binbeşyüz fukara göndersem Hacca (Ruhsâtî, 238/5/1)

Hacca gitmek aynı zamanda maddî yeterlilik de gerektiren bir ibadettir. Bu yüzden Ruhsâtî de bir duasında Allah'tan hacca gidebilmek için biraz altın ister. Ayrıca fakir fukaranın, bir zenginin yardımıyla hacca gönderilmesi de yerleşik geleneklerdendir. Ruhsâtî de fırsatı olursa fakirleri hacca göndermeyi dilemektedir.

Hac ibadetinin bütün gerekleri ile sıralandığı ve temennilerin dile getirildiği “lebbeyk lebbeyk” redifli şiir de (Ruhsâtî, 158/10-13 ve 159/1-5) âşıkların hac ibadetine verdiği önemi göstermesi bakımından kıymetlidir. Ruhsâtî, şiirde haccın erkânlarından da bahsetmiştir. Kur'an okumak, Ka'be'yi ve etrafını seyretmek, saygıda kusur etmemek, sağ ayak ile girmek, hizmette bulunmak vb. şekilde sıraladığı hac adabına da uyulması gerektiğine işaret etmektedir. Ruhsâtî bu şekilde yalnız hac etmiş olmayı değil haccın nasıl yapılması gerektiğini de göstermiş olur.

Bir bütün olarak bakıldığında ideal insan, hac ibadetini, farzları ve erkânları ile yerine getirmeye istekli ve imkân bulduğunda da yerine getirecek kimseler olarak düşünülmektedir.

1.12. Kur'an Okuma ve Emirlerine Uyuma

Kur'an, İslam dininin kutsal kitabıdır. Müslümanlar, Hz. Muhammed (s.a.v)'in vasıtasıyla kendilerine ulaşan ayetleri, Hz. Muhammed'in gösterdiği sıra ile birleştirmişlerdir. Son peygamberin getirdiği son kitap olması Kur'an-ı Kerim'e verilen önemi artırmaktadır. Ayrıca İslam dininde Kur'an-ı Kerim'in okunması ve Allah'ın buyruklarının yer aldığı bu kitaba iman edilmesi, yasaklanan şeylerden kaçınılması, istenilen şeylerin ise yerine getirilmesi gerekmektedir. (Birişik, 2002: 383-387) Dinin ilk ve temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'e âşıklarımızın şiirlerinde sıkça atıflar yapılmış ve ona duyulan sevgi, onun rehberliğine olan inanç ve ihtiyaç dile getirilmiştir.

Alimler oturmuş okurlar kurân
Kur'anı dinleyenler bulur imân (Sümmânî, 310/6/1-2)

Hazreti Kur'ânı tilâvet ettik
Hamdolsun erişti hidâyetimiz (Sümmânî, 365/4/1-2)

Kur'an-ı Kerim öncelikle hem okuyana hem dinleyene hidayet yollarını açan, sonu cennet olan doğru yolu gösteren bir kitaptır. Okuyanlar da dinleyenler de hidayet bulur ve imanları artar. Bu yüzden okunması, dinlenmesi şiirlerde sık sık öğütlenmekte; ideal tavır, Kur'an-ı Kerim'i okumak ve okunduğu yerde dinlemek olarak gösterilmektedir.

Yüz dört kitabın başında
Sevdim Kur'an'a bağlandım (Ruhsâtî, 160/7/3-4)

Ruhsâtî, şiirlerinin genelinden anlaşılacağı gibi Allah'a karşı içten bir iman ve sevgi beslemekte bunu da daima dile getirmektedir. Allah'ı sevmenin bir sonucu olarak onun gönderdiği kitap da sevilmiştir. İdeal insan Kur'an-ı Kerim-i hem sevmekte hem emir ve yasaklarına uyarak ona bağlanmaktadır.

Böyle bir asırda kitaba uymaz
Hiç kimse kimsenin hatırın saymaz
Yıkıldı odalar bir taşın koymaz
Tamir eyleyecek viran kalmadı (Ruhsâtî, 209/6)

Eller kurt olmuşlar koyun ararlar
Hani hadis Kuran kimin aklında (Ruhsâtî, 180/7/3-4)

Ruhsâtî, zamaneden yakındığı mısralarında Hadis ve Kur'an'ın unutulduğundan, insanların kitaba uymadıklarından bahsederek, unutulmuş bu iki değer varlıkları ile

insanları iyi ve hatırlı kıldığını vurgulamaktadır. Hadis ve Kur'an'dan uzaklaştığında ise insanın, insanlık cevherinden uzaklaştığı belirtilmiştir. Böylece insanı iyiye ve güzele çağırdığını düşündüğü Hadis ve Kur'an'ın okunması ve gereklerinin yerine getirilmesini telkin edilmektedir.

Pek çoğu ümmî olan âşıklarımız şairlerinden anlaşılacağı gibi Kur'an-ı Kerim hakkında bilgi sahibiydiler. Müslüman oldukları ve namaz kıldıkları düşünüldüğünde bazı sure ve ayetleri ezberden okuyabildikleri de peşin olarak söylenebilir. Ancak şairlerin genelinden anlaşılacak olan az bir miktar ezberden daha fazlasına vakıf oldukları yönündedir. Sümmanî ve Seyrânî'de, direkt surelere, ayetlere, bazen metinden intikal yaparak bazen telmihlerle göndermeler yapılmaktadır.

Genel olarak ideal insan, Kur'an-ı Kerim okuyan, emrettiklerini yapan, yasakladıklarından kaçınan insan olarak gösterilmektedir.

1.13. Ahiret ve Sorgu İnancı

İslam inancında, imanın esaslarından biri de “ahiret gününe” imandır. Ahiret gününe iman; insanın öldükten sonra yeniden dirilteceğine ve Allah'ın huzurunda dünyada yaptıklarının hesabını vereceğine inanmasıdır.

“İslam akaidinin üç ana esasından (Allah, Peygamber, Ahiret) birini teşkil eden ahiret inancı her şeyden önce insanda sorumluluk duygusu meydana getirmekte ve bu yönüyle hem hukukî hem de ahlâkî müeyyide olmaktadır. Genel olarak insandaki fitri özelliklerden biri de adalet duygusudur. Dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir dönemde sürekli olarak adaletin hakim olduğunu söylemek mümkün değildir. Haksızlığı görüp de derinden rencide olan insan büyük bir hesap gününün gerçekleşeceğine inanmak ister. İyi ile kötünün, zalim ile mazlumun hesaplarının görüleceği o gün Kur'an'ın ilk suresinde yevmü'd-din (amellere karşılık verileceği gün) diye vasıflandırılmış ve bu sürenin beş vakit namaz içinde okunması emredilmiştir. Kur'an'da kıyametin daha çok

adalet ve hesap verme mefhumlarıyla birlikte tasvir edilmesi de bu gerçeğin bir başka şekilde ifadesi sayılmalıdır.” (Topaloğlu, 1988: 543-548)

Âşık şiirlerinde ahiret bahsi sıkça anılan konular arasındadır. Çünkü ideal bir insan modeline ulaşabilmek için insanın yaptıklarının hesabını vereceğine dair bir inancının olması şarttır.

Yarın mahşer günü ararlar bizi
Mizan terazisi kurulur bir gün (Seyrânî, 174/3/3-4)

Biçaresin deli gönül naçarsın
Amel defterini bir gün açarsın
Sırat köprüsünden nasıl geçersin
Günahın sırtına sarılır bir gün (Seyrânî, 174/4)

Seyrânî, insanın yapıp ettikleri sebebiyle mahşer günü hesaba çekileceğini, mizan isimli bir terazinin olacağını, amel defterinin bir gün açılacağını ve insana yaptıklarının hesabının sorulacağını söylemekte ve ahiret gününün dünyada yaşarken düşünülmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Olur ahvalimiz mahşerde yaman
Var ise gam değil zerrece iman (Seyrânî, 82/1/1-2)

Dünyasın geçirmiş meşakkat ile
Nefsini emretmiş adalet ile
Ömrün kütah etmiş ibadet ile
Sanırım affolur cezası olmaz (Sümmânî, 355/2)

Mahşerde dağılır amel defteri
Alıp sağ taraftan açanlardan et (Sümmânî, 345/6/3-4)

Seyrânî'nin mısralarından anlaşılan, zerrece imanı olanın mahşer günü kurtulacağına dair inancının olması ve ahirette kurtulmayı arzu edenlerin iman etmeleri gerektiğidir. Sümmânî'nin örneklediğimiz mısralarında ise ömrünü sıkıntı ile geçiren insanların, nefesine adelet telkin etmiş ve adaletten ayrılmamış insanların, yine ibadetlerini yerine getirmiş insanların affedileceği düşüncesi hakimdir. Sabır, adalet ve ibadet telkin eden Sümmânî amel defterini sağ tarafından almayı dilemektedir. Defterin sağ veya sol taraftan verilmesi dünyada yapıp edilenlere bağlıdır. Sümmânî ve diğer âşıklarımız hem örneklediğimiz mısralarda hem şiirlerin genelinde iyilikler ve ibadetlerle insanın amel defterini sağ tarafından alacağını belirtmekte, ideal bir tavır olarak da ahiret gününe ve o günde yapılacak olan sorguya inanmalarını ve iyilik ve ibadetlerle ahirete hazırlanmalarını beklemektedir.

Ahrete yakıp fener

Nefsini öldürmek hüner (Ruhsâtî, 145/7/1-2)

Ruhsâtî'de ahireti düşünmeyi, nefsi öldürmek bağlamında bir itici güç olarak kabul etmekte ve ahirete giden yolu aydınlatan şeyin nefsini öldürmek olduğunu söylemektedir.

Ahirete giden yolda geçilmesi gereken kapılardan biri de kabir alemi kabul edilmiş ve şiirlerde dile getirilmiştir.

Ey Ruhsâtî hakka çevir yönünü

Nola bari kurtarasın dinini

Haram ile besledinse tenini

Elbette sokacak mar birer birer (Ruhsâtî, 312/6)

Yine Ruhsâtî, Hakk'a yönünü çevirmeyi, böylece dinini kurtarmayı ummakta ve eğer haram yediyse mezarda yılanların kendisini sokacağını söylemektedir.

Kavim kardeş seni yalnız koyunca

Uryan edip libasından soyunca
Rabbin nebin kimdir diye sorunca
Orda hak cevabı verenlerden et (Sümmânî, 345/4)

İlk sorgu da yine kabirde yapılacaktır. Sümmânî bu sahneyi anlatırken defin töreninin ritüellerinden hareket etmekte ve elbiselerinden soyunmuş olarak mezara koyulan insanın yalnız kalışını, sual meleklerinin; Rabbin kimdir? Nebin kimdir? sorularına muhatap oluşunu canlı bir şekilde anlatmakta ve orada hak cevabı verenlerden olmayı dilemektedir.

İnsanın hesaba çekileceğine dair bir inanç geliştirmesi dünyadaki hareketlerine direkt olarak tesir etmekte ve hareketlerinin kontrolü noktasında insanda itici bir güç olarak görülmektedir. Âşıklarımız da ahiret ve sorguya olan inancı şiirlerinde dile getirmektedir. Yukarıda Ruhsâtî ve Sümmânî'den örneklediğimiz iki kıtada, sorgunun kabirden itibaren başlayacağı ve insanın bu yolda yalnız kalacağı belirtilmektedir. Böylece insana yalnızlığı hatırlatılmakta ve ideal bir insanın bu yalnızlığı düşünerek hesabını tek başına vereceği başka bir alemi tasavvur etmesi ve hareketlerini buna göre düzenlemesi öğütlenmektedir.

Sonuç olarak ideal insan, yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekileceğini bilen ve hesabını verebileceği işleri yapan insan olarak gösterilmektedir.

1.14. Helal Yeme ve Haramdan Sakınma

Genel hatları ile Allah'ın yapılması konusunda bir yasak koymadığı şeylere helal, yapılmasını yasakladığı şeylere ise haram denir. (Koca, 1997: 100, 1998: 175) Âşıklarımızın şiirlerde haramdan kaçındığı ve darlık, zorluk çekseler de helal yolda sabit kalmayı arzu ettiği görülmekte ideal insanda bu tavrı aradıkları anlaşılmaktadır.

Ayete hadise eyledin amel

Cümle kazandığın olurdu helal (Ruhsâtî, 243/2/1-2)

Helal haram demez bulduğun yersen

Mü'minlik sözünden feragat eyle (Seyrânî, 90/1/3-4)

Ruhsâtî'ye göre bir şeyin helalliğinin ölçüsü öncelikle ayet ve hadislere uygun olmasıdır. İnsan ayet ve hadislere uyarsa yaptığı her işten hayır bekleyebilir. Seyrânî, ise helal ve harama dikkat etmeyenlerin müminlik iddiasından vazgeçmesi gerektiğini belirterek; müminliğin helal ve haram dairesini gözeten insanların özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Âşıklarımız, ideal insan arayışında muhatabına seslenirken bütün işlerini ayet ve hadislere göre düzenlemesini böylece işlerinin zaten helal olacağını, eğer helale harama dikkat etmiyorlarsa müminlikten dem vurmamaları gerektiğini söylemektedir.

Tarlasına haram tohumu eken

Helâl mahsulünü biçer mi bilmem (Seyrânî, 140/6/3-4)

Bir işe haram ile başlanırsa neticesi de harama çıkacaktır. Onun için insanlar işlerinin henüz başında helal ile başlamalı ve öyle devam etmelidir.

Helal kan olan harama kattı

Kafir şeytan geldi kalbimi tuttu (Ruhsâtî, 209/2/1-2)

Helâl süde katan haram pekmezi

Seçmek murad etse seçer mi bilmem (Seyrânî, 140/5/3-4)

Eğer insan helal rızıkına haram katmaya başlarsa şeytan onu esir alır. Çünkü Seyrânî'nin de dediği gibi helal süde haram pekmez katılırsa ikisinin birbirinden ayrılması pek de mümkün değildir. Bu yüzden helal mal ve kazanca az da olsa haram bulaştırmamak için gayret edilmeli, helal rızık kirletilmemelidir.

Çok emeğim geçti helalleşmedim

Nice hakkı hukukumuz nan da var (Ruhsâtî, 301/4/3-4)

Haklardan en önemlilerinden biri de kul hakkıdır. Kul hakkı yemek kesin bir şekilde haram kılınmıştır. Ruhsâtî bu inceliği ölen eşine hitaben yazdığı kıtaların arkasından gelen bu iki mısra ile anlatmaktadır. Hakların en büyüğü de galiba devamlı bir arada olduğundan eşler arasında oluşan münasebetlerden doğan hak ve borçlardır. Ruhsâtî de eşinden helallik dileyememiş olduğundan, onunla pek çok hukukunun, ekmek hakkının olduğundan bahsetmektedir. Ruhsâtî ideal insana, diğer insanların haklarına riayet etmesini, bir kulun hakkına girildiğine dair şüphe dahi oluşsa muhatabından helallik dileyip gönlünü alması gerektiğini söylemektedir.

Âşıkların dünyasından ideal insanın helal ve harama bakışı örneklerde de görüldüğü gibi helal yol, rızık ve işten ayrılmamak, haram olan şeylerden işlerinin her aşamasında kaçınmak olarak görülmektedir.

1.15. Zikir Çekme

“Sözlükte “bir şeyi anmak, hatırlamak” anlamındaki zikir (zıkr) kelimesi (çoğulu zükûr, ezkâr) dinî literatürde “Allah’ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamında kullanılır. Zikir dil veya kalp ya da her ikisiyle beraber yapılır; bu ise ya unutulmuş bir şeyi hatırlama ya da hatırdaki olanı muhafaza etme şeklinde olur (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “zıkr” md.). Kur’an’da türevleriyle birlikte birçok âyette geçen zikir, Allah’ı dille hamd, tesbih ve tekbir şekliyle övmek; nimetlerini anmak, bunları kalple hissetmek ve tefekkür etmek; kulluğun gereklerini akıl, beden ve mal ile yerine getirmek; namaz kılmak, dua ve istiğfarda bulunmak, kevnî âyetler üzerinde düşünmek şeklindeki mânalarının yanı sıra Kur’an, önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfûz, vahiy, ilim, haber, beyan, ikaz, nasîhat, şeref, ayıp ve unutmamanın zıddı gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Sûfîlere göre zikirden maksat Allah’ın zâtı, sıfatları, isimleri, ihsanının bolluğu, takdirinin geçerliliği gibi hususlarda

kalbin uyanıklığını sağlamak (Serrâc, s. 291), Allah'ı kalpte hazır tutmak ve O'nu görüyormuş gibi murakabe etmektir ki bu "iẖsan" makamıdır. Şöyle de denilmiştir: Zikir Allah'a olan aşırı muhabbetin ya da korkunun etkisiyle gaflet meydanından müşâhede fezasına çıkmaktır. Böylece insan Allah ile ünsiyet peyda eder ve mâsivâdan uzaklaşır. Sehl b. Abdullah'a göre zikir Allah'ın seni gördüğü hususunda kesin bilgiye ulaşman, kalbinle O'nun sana senden daha yakın olduğunu görerek O'ndan hayâ etmen, bu durumu nefsine ve davranışlarına yansıtmandır (a.g.e., s. 290). Halis bir zikir için öncelikle takvânın gerçekleşmesi gerekir. Gerçek takvâ ise haramlardan kaçınmak ve faydasız, gereksiz şeylerden uzaklaşmakla elde edilir (Şehâbeddin es-Sühreverdî, s. 221-222). Tarikatlarda zikir kulun rabbine yaklaşmasını sağlayan en büyük ibadet, nefsi terbiye için uygulanan riyâzetin en önemli esası olarak kabul edilir." (Özgören, 2013: 409-412)

Zikir, en genel anlamıyla Allah'ın isimlerini anmak, onu daima dilinde ve kalbinde tekrar etmektir. Âşıklarımız hem Müslüman hem de genel itibariyle tasavvuf ehli kimseler olarak zikre de özel bir önem vermişlerdir. Hal böyle olunca bazı şiiirler baştan sona zikri tavsiye etmektedir. Âşıklarımız zikir ile şükür kavramlarını çoğunlukla birlikte anmışlardır. Zikir Allah'a şükretmenin bir yolu olarak da düşünölmüştür.

Her belaya tahammöl kıl şükreyle

Her nefesde Yaradanı zikreyle (Sümmânî, 198/4/1-2)

Kılalım emrine şükür

Edelim ruz u şeb zikir (Ruhsâtî, 158/6/1-2)

Sümmânî'ye göre insan; belalara sabrederek şükürde bulunmalı ve her nefeste Allah'ı anmalıdır. Ruhsâtî de Sümmânî ile benzer şeyler söylemekte ve Allah'tan gelenlere şükretmek ve gece gündüz zikirde bulunmak gerektiğini söylemektedir.

Bil ki hakikate yetemem aşık

İptida mecaza çarpılmadıkça

Zikre devam edip vakti seherde

Nefsi emareden kurtulmadıkça (Ruhsâtî, 178/4)

Zikir aynı zamanda insanın nefsini terbiye etmek için de önemli bir araçtır. Ruhsâtî'nin mısralarından anlaşıldığı üzere; hakikat makamına ulaşmak için insanın mecazları anlayacak olgunluğa erişmesi, sabahları zikirde bulunmak suretiyle nefs-i emmareden kurtulması gerekmektedir.

Sıdk u sadâkatle derviş olanlar

Sevmez bir kâr Zikrullâhtan ziyâde (Sümmânî, 171/5/3-4)

Cihân halkı hâbda şeb-i yeldâda

Er arşa çıkarır hû nidasını (Sümmânî, 197/3/3-4)

Sümmânî'nin örneklediğimiz mısralarında da Ruhsâtî'de gördüğümüz gibi zikir ile nefsin mertebeleri arasında bir ilişki kurulmuştur. “Derviş” ve “er” kelimeleri ile nefsini terbiye etmek için uğraşan insanlar kastedilmiştir. Sadık dervişlerin Allah'ı zikretmekten başka kâr bilmedikleri, er olanların da tüm insanlar uzun gecelerde uyurken hû nidalarıyla zikrine devam ettiği belirtilmektedir. Hem Ruhsâtî'nin hem Sümmânî'nin mısralarından anlaşılan; idealize edilen insanın nefsinin terbiyesi için zikrine devam eden insan olduğudur.

Güzelin çirkinin telin kırmadım

İsm-i Hak dilinde doludur diye (Seyrânî, 99/5/3-4)

Yaratılan her şey Allah'ı zikretmektedir. Seyrânî bu inceliğe dikkat çekerek Allah'ı andıkları, onun zikrinde buldukları için kimseyi incitmediğini söylemektedir. Mısraların ideal insana yönelik mesajı ise her canlının kendine has diliyle Allah'ı zikrettiği ve bu yüzden hiçbir canlıya eziyet etmemek gerektiğidir.

İdeal insan, gece ve gündüz farketmeksizin her nefesinde Allah'ın zikrinde bulunan, zikri en büyük kâr sayan, nefsinin terbiyesinde zikri kullanan ve kainattaki her varlığın Allah'ı zikrettiğini bilerek onlara zarar vermeyen insandır.

1.16. Dua Etme

Dua, “Allah'a yakarma, istek ve ihtiyaçlarını arz ederek O'nun lütfunu dileme. Çağırma, seslenme, davet etme, ibadet etme, yardıma çağırma, bir durumu arzetme, Allah'ın birliğini tanıma, isnat ve iddia etme anlamlarında kullanılmıştır.” (Parladır, 1994: 530-535) İnsanın arzularının gerçekleşmesini Allah'tan dilemesine dua denir. Âşıklarımız şiirlerinde, duanın ne olduğuna, dua etmenin önemine, duadan beklentilerine dair düşüncelerini paylaşmışlardır.

Her ne ister isen iste Allâh'tan
Derde devâ bilme kul kapısını (Sümmânî, 198/5/3-4)

Kimin ister kuldun derdine çâre
Düşünüp yalvarmaz perverdigâra (Sümmânî, 296/2/1-2)

Dua, yalnız Allah'tan dilemektir. Sümmânî mısralarında, insanların dileklerini yine insanlardan yani Allah'ın yarattığı ve aciz olan kullardan istemelerinin bir faydasının olmayacağını belirtmekte ve her türlü dileği yalnız Allah'tan istemeyi ideal tavır olarak göstermektedir.

Niyaz eyle gitmez boşa (Ruhsâtî, 150/9/2)

Emrâhî beyhûde sanma emeğin
Elbette dergâha geçer dileğin (Erzurumlu Emrah, 318/3/1-2)

Duaya hemen karşılık beklenmez ve duanın boşa gitmeyeceğine inanılır. Âşık Ruhsâtî ve Erzurumlu Emrah da bu inanca işaret ederek bir talebi, bir dileği olanın bu dileği Allah'tan istemesini ve vakti gelince onun gerçekleşeceğini bilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İdeal insanın, duanın derhal kabul olmasını beklemeden duaya devam eden, aceleci davranıp duadan vazgeçmeyen kişi olduğu görülmektedir.

Cennetlik kullardan haber sorarsan
Bir Allah'ı Tanrı bilenler girer
Babanın ananın hizmetlerini
Yetirüp duanın alanlar girer (Ruhsâtî, 312/7)

Dua etmek kadar dua almak da önemlidir. Yetimin duası, fakirin duası, ana-babanın duası âşıklarımızın şiirlerinde aranılan dualardandır. Yetime bakmak, fakiri doyurmak ve anne babanın hizmetinde bulunmak bu duaları getirecek işlerdendir. Âşık Ruhsâtî'nin kıtasında, ideal insan yalnız kendisi için dilekte bulunan kimse değil, insanların duasını almak için çalışan, insanlara iyilik eden insandır.

Er odur kim dâim Hakk'a yalvara
Vâsıl-ı Hakk olur kul vara vara (Dertli, 144/3/1-2)

Duanın bir özelliği de tekrar edildiğinde ya da duaya devam edildiğinde insanı Allah'a yaklaştırmasıdır. Dertli, mısralarında, er kişinin daima Hakk'a yalvardığını böylece Hakk'a vasıl olunacağını belirtmektedir.

Âşıklarımız, şiirlerinde kendileri de dua etmiş ve daima dua edilmesi gerektiğini salık vermişlerdir. İdeal insandan beklenen, inanarak dua etmesi, duasında sebat etmesi, gerçekleşmesi için çalışması ve duanın gerçekleşmesi için aceleci davranmamasıdır.

1.17. Tövbe Etme

“Arapça’da tevbe (tevb, metâb) “geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak” anlamındadır ve “dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye lâyık olanlara yönelme” biçiminde tanımlanır. Tövbe kavramı Allah’a nisbet edildiğinde “kulun tövbesini kabul edip lutuf ve ihsanıyla ona yönelmesi” mânasına gelir. Bütün ilâhî dinlere göre insan hem iyilik hem kötülük yapma temayülüne sahip bir varlıktır. Hz. Âdem hata etmiş, fakat tövbe ile rahîm olan Allah’ın affına mazhar olmuştur. Günah işleyen kimse tövbe ettiği takdirde âdemiyyet nesebini, aksi halde şeytaniyet vasfını tescil ettirmiş olur (Gazzâlî, IV, 234-235). Gazzâlî insan için hatadan korunmuşluğu imkânsız kabul ederken hatadan dönmeyi insanlıkla bağdaştıramaz (a.g.e., IV, 242- 243). Onun bu düşüncesinin, “Her insan günah işleyebilir, günah işleyenlerin en hayırlısı tövbe edendir” meâlindeki hadisten (Müsned, III, 198; İbn Mâce, “Zühd”, 30) kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Aslında tövbe imanın bir tezahürüdür; bezm-i eleste Allah’a verilen sözün hatırlanması ve yapılan ahdin tazelenmesidir; Kur’an’da işaret edildiği gibi (eş-Şems 91/9-10) nefsini kirlilerden arındırma çabasıdır. İnançın kaynağı olan kalp, hadislerde bir aynaya benzetilir. Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayette Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: “Mümin kul günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer pişman olarak bağışlanmasını dilerse nokta silinip kalbi cilâlanır. Günah işlemeye devam ederse siyahlık kalbini sarar. Cenâb-ı Hakk’ın, ‘Onların işlemekte oldukları kötülükler kalplerini kirlenmiştir’ şeklindeki beyanında (el-Mutaffifîn 83/14) yer alan kir ve pas bundan ibarettir” (Müsned, II, 297; Tirmizî, “Tefsîr”, 83/1).” (Topaloğlu, 2012: 279)

Tövbe, insanın yaptığı kötü işlerden, günahlardan pişman olup Allah’tan affını dilemesidir. Ahiret ve sorgu başlığı altında insanın yaptıklarının hesabını vereceğini bilmesinin önemine değinilmiş ve âşıklarımızın bu konudaki düşüncelerine yer verilmiştir. Tövbe ise hesap vereceğini düşünen insanın yaptığı “yanlışları” düşünerek pişman olması ve Allah’a dua ederek bağışlanmasını dilemesidir.

Dayan ol bin bir adına

Özür bağla düş ardına (Ruhsâtî, 151/2/1-2)

Hep yaratılmışın pür-günâhıyım

Evrâd u ezkârım Afüvven Gafûr (Dertli, 154/1/3-4)

Tövbe bir çeşit özürdür. Allah ise “çok bağışlayıcıdır”. Ruhsâtî, Allah’ı anarak tövbe edilmesi gerektiğini belirtir. Dertli de benzer şekilde yaratılmışlar içerisinde baştan aşağı günahkar olduğunu ve Allah’ın affediciliğine vurgu yapan isimlerini anarak Allah’tan bağışlanma dilediğini söylemektedir.

İlahi ne yaman gaflete daldım

Gayri nadim oldum kusurum bildim

Nereye varsam nefsile haşroldum

Çok asiyim bir insana katan yok (Ruhsâtî, 240/3)

Tövbe, gafletle işlenen suçlardan arınmanın yoludur. Bir hadis-i şerifte “Pişmanlık duymak tövbenin kendisidir.” buyrulmaktadır (Topaloğlu, 2012: 281). Ruhsâtî’de bu kıtada gafletinden ve asiliğinden pişman olmuş, bunları kusur saymış ve bağışlanma dilemiştir.

İdeal insan öncelikle yaptıklarından sorumlu olduğunu ve bunların er ya da geç hesabını vereceğini bilen insan olmakla birlikte aynı zamanda yaptığı kötü şeylerden pişman olabilen ve bağışlanma dileyebilen kişidir.

1.18. Şükretme

Sözlükte “yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek; minnettarlık” anlamındaki şükür, terim olarak “Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma,

Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma" şeklinde tanımlanmıştır. (Çağrıcı, 2010: 259-261)

Kur'an-ı Kerim'in mushaf haline getirilmiş şekli ile ilk ayeti "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."dur. (Fatiha: 1/1) Yani insanın kendisine verilen nimetlerden dolayı şükredeceği ilk merci Allah'tır. Şu halde şükür de insanın dünya üzerinde başına gelen her şey için Allah'a teşekkür etmesi olarak açıklanabilir.

Âşıklarımızın şiirlerinde şükür de diğer dinî konular gibi yerini almıştır. Şiirler arasında şükür bahsine ayrılmış müstakil şiirler de bulunmaktadır.

Kalmamıştır pek çok sayan
Hakk'ın nân u nemeklerin (Seyrânî, 153/4/3-4)

Seyrânî, içinde yaşadığı çağa dair yaptığı eleştirilerden birinde, Allah'ın nimetlerini görmeyerek şükürden kaçanların sayılarının arttığından bahsetmekte ve şükürsüzlüklerinden dolayı insanları kınamaktadır.

Zikreden bulur rahmeti
Şükreden bulur cenneti (Ruhsâtî, 150/5)

İman, namaz, zikir gibi şükür de cennete ulaştıran eylemlerden biridir. İnsan, hallerini düşünerek daima şükretmeli, şükürle cennete ulaşacağını bilmelidir.

Bir değil beş değil derdim
Şükür Mevla dilde virdim (Ruhsâtî, 160/5)

Şükrün libasın giyelim
Tac u hırka şal yerine (Seyrânî, 94/5/3-4)

Elde varı azalınca

Dilde şükürü çoklamalı (Seyrânî, 106/4/3-4)

Ruhsâtî, derdinin çokluğuna rağmen kendisini zikirden alıkoymayan Allah'a şükretmekte, Seyrânî ise dünya malı ya da nimeti sayılabilecek tac ve şal yerine yalnız şükretmeyi istemekte, yine elinde malı azalınca insanın şükürünün artması gerektiğini belirtmektedir. Demek ki şükür yalnızca olumlu anlamları ile yaratıcının insana verdiği şeylerden ileri gelmemektedir. İnsan, Allah'tan gelen her şeye şükretmelidir. Bunlar kendisi için zahirde kötülük gibi görünse de insan şükürden geri kalmamalıdır. Âşıklarımız ideal insanın yaratıcıya her hal ve şartta şükreden insan olduğunu belirtmektedir.

Bir ismim Gani'dir bir ismim Gaffar
Rezzak ismim dilde eylesin ezber
Şükür ismim ile eylesin ezber
Cennet meyvelerin bitirsin demiş (Ruhsâtî, 330/7)

Devamlı Allah'ı anması neticede insana cenneti getirecektir. Ruhsâtî, Allah'ın isimlerini sayarak şükür ismi ile tespihte bulunulmasını, böylece cennet meyvelerine ulaşılacağını söylemektedir.

Yine "Elhamdülillah" redifli şiirde Âşık Ruhsâtî (Ruhsâtî, 204/3-7) ideal insan tavrını ararken öncelikle kendinden örnek verir. Ruhsâtî bütün hallerine şükür içerisindedir. İdeal insana değgin bütün örnekleri, bir şükür ifadesi olan "elhamdülillah" kelimesini redif olarak seçtiği bu şiirde sıralayan Ruhsâtî'ye göre ideal insan; dünyada zorluklarla karşılaşsa da yaratıcının buyruklarından ayrılmamalıdır, halkın kendisini eleştirmesine aldanmamalıdır, bütün eziyetlere karşı sabırlı olmalıdır, ne kadar çaresiz hissetse de yine de kendisini bir yaratanın olduğunu ve yaralarına onun bir gün merhem sunacağını unutmamalıdır, dünya zenginliklerinden yoksun olmayı ahireti düşünmekten alıkoyan bir şey olarak kabul etmemelidir ve bütün bu haller karşısında daima şükretmelidir.

Şükür konusunda ideal insanın genel tutumu ise Allah'tan gelen her şeye şükretmesini bilmek, verdiklerine sevinirken vermedikleri için üzüntü çekmemek, her hal ve şartta Allah'ı anmak ve O'ndan beklemekten vazgeçmemek şeklindedir.

1.19. Tevekkül Etme

“Allah'a güvenip dayanma anlamında terim olan, sözlükte “Allah'a güvenmek” anlamındaki vekil kökünden türeyen tevekkül “birinin işini üstüne alma, birine güvence verme; birine işini havale etme, ona güvenme” mânasına gelir. Birine güvenip dayanan kimseye mütevekkil, güvenilirine vekil denir. Kaynaklarda çoğunlukla vekil kelimesi kefile eş anlamlı gösterilmişse de Râgıb el-İsfahânî'ye göre vekil kefileden daha geneldir; her vekil kefiledir, fakat her kefile vekil değildir. Tevekkül dinî ve tasavvufî bir terim olarak “bir kimsenin kendini Allah'a teslim etmesi, rızıkında ve işlerinde Allah'ı kefile bilip sadece O'na güvenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde tevekkül, müminlere ait temel bir sıfat şeklinde ele alınıp mütevekkillerden övgüyle söz edildiğinden İslâm'ın ana ilkeleri arasında kabul edilmiş(tir). Allah'a inananların O'na tevekkül etmesi gerektiğine dair âyetler tevekkülün imanla alâkasını, müminlerin Allah'a tevekkül ederek inkârcılardan gelen baskılara karşı direnmesini isteyen, bu hususta peygamberlerden örnekler veren âyetler de kavramın amelle ilişkisini göstermektedir. İhya-yı Ulummiddin'in otuz beşinci bölümünü tevhid ve tevekkül konularına ayıran Gazzâlî'ye göre tevekkül derin bir bilgi ve zorlu bir amel işidir. Tevekkülün aslı imandır; tevekkül var olan her şeyin gerçek yapıcısı ve yaratıcısının Allah olduğu inancına dayanır (İhyâ', IV, 243, 245, 247). Şehâbeddin es-Sühreverdî de on makamdan biri olarak ele aldığı tevekkülün derecesinin Allah hakkındaki bilginin derecesine göre değiştiğini söyler; bu bilgi ne kadar tamsa tevekkül de o ölçüde güçlü olur (Avârifü'l-ma'ârif, s. 238). Kişinin, kendini her durumda Allah'ın irade ve takdirine teslim ederek O'ndan gelene rıza göstermesi tevekkülün özünü meydana getirir. Allah'ın varlık ve olaylar dünyasında sebep-sonuç ilişkisi şeklinde kurduğu genel düzenle Kur'an'da ortaya koyduğu emirler sistemi çerçevesinde düşünmek gerekir. Tevekkül, bütün sebeplerin ve tedbirlerin üzerinde nihâf belirleyici

irade ve gücün Allah'a ait olduğu yönündeki şuur ve inancın zorunlu bir sonucudur. Bu şuur ve inanç sayesinde kul, gerekli sebeplere ve tedbirlere başvurmasına rağmen sonucun umduğu şekilde çıkmaması halinde ilâhî takdirin öyle tecelli ettiğini bilerek kendisini veya sebepleri suçlamaktan kaçınır; iyimser ruh halini korumayı, moral çöküntüsünden kurtulmayı başarır. Kur'ân-ı Kerîm'de, oğlu Yûsuf'un kaybolmasından dolayı derin bir üzüntü hali yaşayan Hz. Ya'kub'un buna rağmen Allah'a tevekkülünü dile getirerek yüksek bir metanetle ümidini koruduğu anlatılır (Yûsuf 12/18, 67, 83, 86-87). Tecrübeler de inançlı ve mütevekkil insanların başarısızlıklar karşısında daha metanetli ve ümitli davrandığını göstermekte, bu tesbit psikoloji ve pedagojide büyük önem taşımaktadır." (Çağrı, 2012: 1-2) Âşık şiirinde de ideal bir tavır olarak tevekkül etmek benimsenmiş ve tevekkül edilmesi gerektiğine değinilmiştir.

Tedbir-i Huda lemyezel
Takdirini bozar imiş
Cümlesin levhi mahfuza
Her ne vardır yazar imiş (Ruhsâtî, 169/12)

Kıtada Ruhsâtî'nin diliyle âşıklarımızın tevekkül konusuna bakışı ortaya konulmaktadır. Tedbir almak, işlerini yaparken o işin gereklerini yerine getirmek önemlidir ancak netice Allah'ın takdirindedir. İnsan bunu bilmeli ve tevekkül ederek işlerini Allah'a teslim etmelidir.

Nasibini kesmez yaratan Gani
Çöveltme üstüne muhannetleri (Ruhsâtî, 228/6/3-4)

İşlerini yaratıcının iradesine tevdi etmiş olan insan başkalarından medet ummayı bırakmalı, yakınmaktan uzak durmalıdır. Çünkü Allah, insanın hallerini en iyi bilen ve ona zamanı gelince en güzel neticeyi sunacak olandır. Ruhsâtî mısralarında bu duruma işaret etmektedir.

Giderek ârif-i dâna olursun

Tevekkülde karâr edersen kardaş (Dertli, 156/1/3-4)

Tevekkül kelimesinin Allah'ın vekil olması anlamıyla kullanıldığı bu mısırda tasavvufî bir bakış ile Dertli, işlerini Allah'a bırakan ve onun vekilliğine güvenen insanın arif olacağı söylemektedir.

Sıdk ile tutmuşuz tevekkül bâbın

Gün be gün artmakta kemâlâtımız (Dertli, 158/5/3-4)

Âşık Dertli'nin yine aynı meyandaki mısralarında da sadakat kelimesi öne çıkmaktadır. Tevekkül kapısını sıkıca tutan ve sadakatle o kapıda bekleyen insan, kâmil insan olma yolunda her gün ilerleyecektir.

Tevekkel ol baykuş gibi ayağa

Gelir kısmet olan pay gide gide (Seyrânî, 85/6/3-4)

Seyrânî'de ise tevekkül bahsini Allah'a dayanmak, ona güvenmek şeklinde tekrar görüyoruz. Hiçbir endişe duymadan yaşanmalıdır çünkü insanın nasibi kendisine bir şekilde ulaşacaktır. Allah'a dayanmak yeterlidir.

Tevekkül, âşık şiirinde Allah'a güvenmek, işlerini ona emanet etmek, bütün tedbirlerini aldıktan sonra neticenin ne olacağı konusunda endişeye kapılmamak şeklinde algılanmış ve ideal insanın tedbirini aldıktan sonra (hatta bazen tedbirsiz davranılsa dahi) sonucu Allah'a havale eden ve neticeden her halükarda memnun olan insan olması gerektiği anlaşılmaktadır.

1.20. Doğru Yoldan Ayrılmama

Sözlükte "anayol; doğru ve apaçık yol" manalarına gelen sırat ile "dengeli ve dosdoğru" anlamındaki müstakim kelimelerinden oluşan sırat-ı müstakim "apaçık,

dosdoğru ve hak yol" demektir (Alper, 2009: 119). Âşıklarımızın doğru yoldan kastı da tam olarak sırat-ı müstakimdir. Kur'an-ı Kerim'de de "sırat-ı müstakim" olarak karşılığını bulan doğru yol kelimesi (Fatıha, 1/6) insanın dünyadaki iş ve eylemlerinde Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak O'nun rızasını aramakla ömrünü geçirmesi sürecini ifade eder. Âşıklarımız da ölümlü olan ideal insana, zor olmasına rağmen, dünyada doğruluktan ve doğru yoldan ayrılmaması gerektiğini öğütlemektedir. Bazen doğru, bazen doğru yol, bazen hak yol, bazen yalnız hak olarak karşımıza çıkan bu mefhum âşık şiirinde önemli bir nasihat olarak yerini almaktadır.

Doğruyu koyup da sen eğri gitme (Ruhsâtî, 303/2)

Çıkma doğru yoldan izen sahip ol (Sümmânî, 187/4/1)

Ruhsâtî ve Sümmânî emir kipiyle kurdukları mısralarında doğru yoldan ayrılmamayı kesin bir dille istemektedir.

Yorulmaz Seyrânî hak yolda yelen (Seyrânî, 98/3/1)

Seyrânî doğru yolda ilerleyeninin yorulmayacağını söylemekte ve insanları bu yola davet etmektedir.

Nefsine daim cebretmek

Helal doğru yola gitmek

Haktan gelene sabretmek

Ne güzeldir ne güzeldir (Ruhsâtî, 169/8)

Nasîhatnâmelerinden birinde geçen bu kıtada Ruhsâtî, nefsine zor kullanmak ve helal olan doğru yoldan gitmenin güzelliğinden bahsetmektedir. Doğruluk ile helallik kavramlarını bir arada kullanan Ruhsâtî için doğru olan helal olandır. İdeal olan helal olanı tercih ederek doğru yolda kalmaktır.

Bir tarîke gir ki savrulmayasan

Doğru Hakk'a gider o râh efendi (Erzurumlu Emrah, 314/5/3-4)

Emrah ise doğru yolda kalmak için tasavvufu önermektedir. Bir tarikate giren insanın savrulmayacağını ve o yolun doğruca Hakk'a çıkacağını söyleyen Erzurumlu Emrah da aslında doğru yolda kalmanın önemine işaret etmektedir.

Dost kapısın ister isen doğruluk

Dosta inayeti elden bırakma

Doğru olmayanın sonu uğruluk

Olur ferâseti elden bırakma (Seyrânî, 79/2)

Seyrânî'nin dost kapısından kastı Allah'ın kapısıdır ve o kapıya ancak doğrulukla ulaşılmaktadır. İkinci dost ise bilinen anlamıyla dosttur ve mısradaki insanın dostuna yardım etmeyi, ihsan etmeyi elden bırakmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Doğru olmayanın sonu kötülüğe çıkacaktır bu yüzden insan bu sonucu önceden görmeli ve doğru yoldan ayrılmamalıdır.

Genel olarak doğru yol âşık şiirinde Allah'ın insana istikamet olarak tayin ettiği din yoludur ve ideal insan bu doğru yoldan ayrılmamalıdır.

II. BÖLÜM: İDEAL İNSANDAN BEKLENİLEN AHLÂKÎ TUTUM VE DAVRANIŞLAR

Ahlâk; bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları (Türkçe Sözlük, 2011: 54), insanda bulunan ruhî ve zihnî haller, iyilik etmek ve fenalıktan çekinmek için takibi lazım gelen usul ve kaideleri öğreten ilim (Devellioğlu, 2008: 17), insanın yaratılıştâ haiz olduğu veya terbiye ile istihsal ettiği ahval-i ruhiye ve kalbiye (Sami, 2012: 72), insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışların bütünü, nefiste yerleşik olan yatkınlıklar (Vural, 2011: 18) şeklinde tanımlanmaktadır.

Âşık şiirinde ideal insan tasavvurunda dinî tutum ve davranışlardan sonra ahlâkî tutum ve davranışların incelenmesi gerekmektedir. Dinin hemen yanında bulunan ahlâk kuralları; topluma yön veren dinamiklerin nüvesini oluşturmakla birlikte ferdi olgunlaştıran, büyüten, ideal bir insan kıvamı katan temel duygu, düşünce ve hareket biçimleridir.

Toplumunu oluşturan fertlerin duygu, düşünce ve hareket dünyalarını şekillendirmesi bakımından âşıklarımızın şiirleri önemli bir rol oynamaktadır ve şiirlerde ahlâkî değerler sık sık yer bulmaktadır. Kent kent, belde belde, köy köy dolanan âşıkların, toplumun her kesimi ile olan münasebetleri onları toplumun panoromasına vâkîf kimseler olarak karşımıza çıkarmaktadır. Büyük çoğunluğu genel ahlâk yargılarına hakim ve bağlı olan âşıklar, gördükleri bu büyük resimden hareketle ideal insan için ahlâkî kıymet ve tavırlar manzumesini de söylemiş, âşıklarımızın şiirlerinde ahlâkî öğütler de yer almıştır. Âşıklarımız gerek yapılması veya yapılmaması gerekenleri zikretmek, gerek bazı ahlâkî konulara dair tanımlar vermek, gerek yol gösterici, öğretici bir tavırla öğüt vermek, gerek bir konuda kötü örnekler göstererek/kınayarak tersinden iyi bulduğu tavırları övmek şeklinde idealize ettiği insanı tarif etmiş ve ideal bir insandan beklediği davranışları sıralamıştır.

19. yüzyıl âşık şiirinde ideal insanın ahlâkî tutum ve davranışlarını; edep, nefis, kalbin temiz olması, kibir, benlik, iyilik, kötülük, şefkat, merhamet, adalet, düzenli olma, düşküne gülmeme, verdiği sözü tutmak, doğru sözlü olma/yalan söylememe, sözü güzel söyleme, söz-eylem uyuşması, boş konuşmama/boş söz, sırrını söylememek, gıybet, kızgın bakmamak, öfke, hatır-gönül bilmek ve kırmamak, ölüm ve ölümü hatırlamak, rızık, hırslı olmama başlıkları altında incelenmiştir.

2.1. Edepli Olma

Edep kelimesinin sözlüklerdeki başlıca manaları "davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir" (Çağrıçı, 1994: 412) şeklindedir. Yine Şemsettin Sami edebi; terbiye, hüsn-i ahlâk ve etvar-ı münasibe (Sami, 2012: 73) şeklinde tanımlamaktadır. Yani, edep; güzel ahlâk sahibi olmak ve tavırların düzenli, münasip olmasıdır. Bu manada edebi, ahlâkî tutum ve davranışların ilk maddesi olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Âşıklarımız edep konusunda hem Türk kültüründen, hem İslam inancından hem de tasavvufî öğretiden hareketle bir edep tarifi yapmakta ve idealize ettikleri insana öncelikle edepli olmayı yakıştırmakta/tavsiye etmektedirler.

Bî edep işlerden utanmak lâzım

Çünkü edep erkân hâya sendedir (Sümmânî, 313/6/3-4)

Edep nâmûs haya ârı konak et (Sümmânî, 239/2/1)

İnsanın temel özelliklerinden birisi de ahlâk kavramını geliştirmiş ve ahlâkî tutumlar takınmış olmasıdır. Edep, erkan, haya, namus kavramları insanda bulunan hasletlerdendir ve insan bu hasletlerle kıymet kazanmaktadır. Sümmânî hem bu hasletlerin insanda bulunduğuna işaret etmekte hem de bunları muhafaza etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Edepli ol edebini takın ha

Cahil meclisine olma yakın ha (Ruhsâtî, 235/2)

Ruhsâtî edebli olmayı, edeple hareket etmeyi öğütlediği mısralarında cahil meclisinden yani edebi, erkanı bilmeyen, yaşayamayan insanlardan da uzak durulması gerektiğini söylemektedir.

Usul inceldikçe din zayıfladı

Erkânına doğru millet mi kaldı (Sümmânî, 191/2/3-4)

Sümmânî'nin “usul” kelimesiyle söylemeye çalıştığı terim anlamıyla usul olabileceği gibi yol yordam bilmek, edep erkan öğrenmek, bir işi edebiyle yapmak şeklinde de okunmaya müsaittir. Sümmânî, dinin edeplerinin, konulara yaklaşım tarz ve üslubunun zayıflamasıyla birlikte edebî terk edilmiş olmasından dolayı dini konularda zayıflıkların hasıl olduğunu ve bunun da millete sâri bir lakaytlık meydana getirdiğini söylemektedir.

Edepliden edep öğren uslu gez

Ham yere basmanın sırası değil (Ruhsâtî, 244/3/1-2)

Edebin zamanla gelişebilen bir haslet olarak yorumlandığı Ruhsâtî mısralarında insanın edebi öğrenmek için yine bir edeplinin yanında bulunması ve ham yere basmak ifadesiyle de kötü arkadaştan uzak durulması gerektiğine işaret etmektedir.

Tespihi sallama boşa

Utan Allah de Allah de

Edeptir sallamak haşa

Aman Allah de Allah de (Ruhsâtî, 150/1)

Bir fiilin edep dışı sayıldığı mısralardan bir örneği Ruhsâtî'den örneklemekteyiz. Hangi hareketlerin edep dışı sayıldığı şiirlerde pek çok yerde çeşitli kereler belirtilmekte ve söz gelimi mısralarda görüldüğü gibi tespihini sallamak edep dışı sayılmaktadır.

İdeal insan en genel manada ahlâklı olmalı, edep erkan bilmeli ve neticesi olarak bunu davranışlarında yansıtabilmelidir.

2.2. Nefsini Terbiye Etme

Nefis, hem klasik şiirin hem de âşık şiirinin en çok işlenen konularındandır. Şiirlerde en genel anlamıyla insanın arzu ve istekleri olarak kabul edilen nefsin; dünya ile kurulan bağlantılardan, insanın hal ve tavırlarına, insanın başka insanlarla olan münasebetlerinden yine insanın kendisini anlamlandırışına kadar pek çok şeyi etkilediği düşünülmektedir.

Şiirlere daha derinden nüfuz edebilmek için nefis konusuna biraz daha eğilmek ve özellikle tasavvuftaki karşılığına değinmek gerekmektedir. “Tasavvufta nefis denilince şer ve günahın kaynağı olan, “kötü huy ve süflî arzuların tamamı” anlamına gelen ve kötülüğü emreden (Yûsuf 12/53) nefis anlaşılır; bu bağlamda, “Sana gelen iyilik Allah’tan, başına gelen kötülük ise nefisindedir” gibi âyetlere (en-Nisâ 4/79) ve, “Allahım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz” (Dârimî, “Nikâh”, 20; İbn Mâce, “Nikâh”, 19; Nesâî, “Cum’a”, 24); “Allahım! Nefsimizin şerrinden sana sığınırım” (İbn Mâce, “Tıb”, 36; Tirmizî, “Davât”, 14) gibi hadislerle sıkça atıf yapılır. Kötülük sebebi olması bakımından şeytanın iş birlikçisi sayılan nefis insanın içindeki en büyük düşman olduğundan (Muhâsibî, er-Riâye, s. 384-385), “Allahım! Bir an bile beni nefsimle baş başa bırakma!” diye dua edilir. Mutasavvıflara göre nefis insanın putudur; “Hevâsını (nefsânî arzularını) tanrı edinen kimseyi görmedin mi?” âyetinde (el- Câsiye 45/23) bu husus ifade edilmiştir. Hakk’a ermek için nefis putunu kırmak gerekir. Nefsi hevâsından, aşağı arzularından menedenlerin cennete gideceğini haber veren âyette (en-Nâziât 79/40) buna işaret edilmiştir. Nefis kendini beğenir, kendine tapar, kendine

hayrandır, bencildir, şımarıktır, kibirlidir. Toprakdan yaratılmış olduğundan zayıf, çamurdan olması sebebiyle cimri, balçıktan olduğu için şehvetli, pişmiş topraktan olduğu için de cahildir. Zaaf, cimrilik, şehvet ve cehalet onun esas özellikleridir (Ebû Tâlib el-Mekkî, I, 176). Nefsin tabiatında yırtıcılık / vahşilik, hayvanlık, şeytanlık ve tanrılık vardır. Nefisteki düşmanlığın, saldırganlığın kaynağı yırtıcılık, oburluğun ve hırsın kaynağı hayvanlık, hilekârlığın ve kurnazlığın kaynağı şeytanlık, büyüklenme ve her şeye tek başına hükmetme arzusunun kaynağı tanrılıktır.

Öte yandan ne kadar kötü olursa olsun nefsi ıslah ve terbiye edip disiplin altına almak ve eğitilmiş nefisten âhiret amelleri için yararlanmak mümkündür. Tasavvufta nefis terbiyesi şiddetli mücâhede ve meşakkatli riyâzet hayatıyla gerçekleştirilir. Bunun için nefsin arzularına uymamak, ondan gelebilecek tehlikelere karşı dikkatli ve uyanık olmak gerektiği sık sık vurgulanır. Mutasavvıfların çoğuna göre de bir bedende sadece bir tek nefis bulunur; kötülüğü emretme (emmâre), kötülüğü kınama (levvâme), itminana erme (mutmainne), razı olma (râziye), razı olunma (marziyye) gibi hususlar bu tek olan nefsin sıfatlarıdır.” (Uludağ, 2006: 526-529)

Görüldüğü gibi nefis, mutasavvıfların üzerinde önemle durduğu, tezimizin de konusu olan ve aslında ideal insanın klasik düşüncedeki karşılığı olarak kabul edilebilecek insan-ı kâmile ulaşma yolunda terbiye edilmesi gereken bir şeydir. Tasavvuf ilmine vakıf, pek çoğu ehl-i tarik olan âşıklarımız da bu sebeple nefse özel önem vermiş, hakkında çokça yazarak ideal insanın nefis ile olan münasebetlerini açıklamaya çalışmışlardır. Nefis konusunda üzerinde en çok durulan iki şey vardır. İlki insanın kendini tanıması, kendi ayıbını bilmesi ve bu yüzden başkalarının ayıplarıyla meşgul olamayacak kadar kendisine odaklanması, ikincisi ise heva ve heveslerden uzak durmak suretiyle nefsi ıslah etmeye çalışmasıdır. Âşıklarımızın nefis hakkındaki değerleri ve kanaatleri de genel bu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Hiç bulunmaz kendi aybını bilen

Sen adam ol noksanına iyce bak (Ruhsâtî, 234/4/3-4)

İlahi ne yaman gaflete daldım
Gayri nadim oldum kusurum bildim
Nereye varsam nefsile haşroldum
Çok asiyim bir insana katan yok (Ruhsâtî, 240/3)

Kişi öncelikle kendi ayıbından haberdar olmalı, noksanını tamamlamaya çalışmalı, böylece adamlık, ademlik yoluna düşmelidir. Aksi halde kendi ayıbını bilmeyen, nefesine uymuş ve gaflette kalmış bir insan ancak asilerden olacaktır. Ruhsâtî çok kere nefis bahsine eğilmiş ve kendini tanımak üzerinden nefsi ele almıştır. Ruhsâtî için ideal insan kendini tanıyan, eksiğinden haberdar olan insandır.

Kemâl durmaz fikrin hiyânetinde
Kul kendi kendini bilmektir erlik (Sümmânî, 220/2/3-4)

Hıyanet dolu düşüncelerle kemâl yolunda kalmak mümkün değildir, insan kendini bilmeli, nefsini tanımalı, içindeki kötülükleri bir bir düzeltmek için çalışmalıdır.

Gel şer'-i şeriften ayırma yolu
Hevâ ü hevese harcetme pulu (Sümmânî, 224/3/1-2)

İnsan doğru yoldan ayrılmamalı, nefsinin heva ve heveslerine uyarak iki dünyasını da harap etmemelidir.

Fikretme alemi bu dem ne hâldir
Kendi kendin bilmek ehl-i kemâldir (Sümmânî, 229/3/1-2)

Evvelâ kendini fehmeden insan
Derûnunda olan noksanı tartar (Sümmânî, 281/1/1-2)

Âşıklarımızın şiirlerinde yüzlerce örneğine rastlanan bu ve benzeri mısralardan Sümmânî'de de görmektediriz. Sümmânî, dünyanın halini düşünmek yerine kendine

bakmak, kendi halini düşünmek gerektiğini ve kendini bilmenin kemâl ehli kimselerden olmak anlamına geldiğini vurgulamaktadır.

Nefsini bend eden erbâb-ı dildir
Elinden kurtarmak gör ne müşküldür
Nefis bize kahramân-ı katildir
Çekip zülfikârım sindiremedim (Sümmânî, 244/3)

Yine Sümmânî bu kez nefsin terbiyesinin güçlüğünden bahsetmekte ve gönül ehli kimselerin nefislerini zapt edebildiklerini, ancak yine de nefsin elinden kurtulmanın çok güç bir iş olduğunu, nefsin Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar ile sindiremediğini söylemektedir.

Emrâh hevâdan geç istersen cemâl
Terk-i hevâ ile kesb olur kemâl (Erzurumlu Emrah, 365/5/1-2)

Erzurumlu Emrah da Allah'ı görmek cemâline mazhar olmak isteyenlerin hevalarını terk etmesi gerektiğini ve hevayı terk ile kemâlin bulunacağını söylemektedir.

Kendi noksanına irfân olmayan
Azâb-ı cehl ile mu'azzab olur (Erzurumlu Emrah, 368/3/3-4)

Kendi eksikliğini bilmek ve böylece nefsinin bir yönünü tanımak bahsinde Erzurumlu Emrah farklı bir bakış ile kendi noksanını bilmeyen insanların aynı zamanda cehalet içinde azap çekeceğinden bahsetmektedir.

Ezelden böyledir Seyrânî âdet
İbadetten yeğdir nefse ticaret (Seyrânî, 76/4/1-2)

Seyrânî, ibadet etmek ile nefis ile yapılan uğraşı karşılaştırmakta ve nefis ile yapılacak olan mücadelenin (ticaret) ibadetten yeğ tutulacağını vurgulamaktadır.

Hep böyle devreder felekler burçlar

Kendi kendim bildim affoldu suçlar (Seyrânî, 123/5/1-2)

Seyrânî de kendini bildiğinde, suçlarının affedildiğini söylemektedir.

Seyrânî'yi doğru yoldan şaşırdın

Ey nefsim cürmümü baştan aşırdın (Seyrânî, 169/5/2-3)

Nefsin insanları doğru yoldan alıkoyduğu düşüncesini en net ifadelerle Seyrânî'nin bu mısralarında görmek mümkündür. Seyrânî nefisine seslenerek; ey nefsim beni doğru yoldan çıkararak türlü türlü günahlar, suçlar işlettin ve bütün suçlar boyumu aşkın hale geldi demektedir.

Görüldüğü gibi nefis konusu âşıklarımızda oldukça fazla işlenmiştir. Sümmânî'nin kaynak eserimizde 337. sayfadaki 238 numaralı şiiri gibi tamamen nefis ile alakalı müstakil şiirler görmek de mümkündür. Esasen bütün şiirlerde nefisle alakalı bahisler, nefsin terbiye ve tezkiyesine yönelik telkinler bulunmaktadır. Söz gelimi namaz ile alakalı bir şiirde nefsin namaz kılarak terbiye edilmesi telkin edilebilmektedir. Nefis bahsi iki temel üzerinde değerlendirilmektedir. İlki bizzat nefis yerine kullanılan ve şiirlerde “kendi” kelimesiyle ifade edilerek “tanı-mak” fiiline bağlanan, insanın kendini/nefsini tanıması ve böylece eksiklerinden haberdar olarak onları düzeltmek için çalışması, ikincisi ise kendinin/nefsinin heva ve heveslerinden kurtularak kemal yolunda ilerlemek için gayret göstermesidir. Âşıklarımızın ideal insandan beklentileri ya da ideal insanın tavrı tam olarak bu şekilde tanımlanabilecektir.

2.3. Kalbini Temiz Tutma

Âşıklarımızın şiirlerinde kalbin temiz olması; kötü düşüncelerden arındırılması, ilahi bir hedefe yönelmiş olması ve neticede Allah'ın evi olarak kabul edilen kalpte onun istemeyeceği şeylerin barındırılmamasını ifade etmektedir. İslam dininin kalbe vermiş olduğu değer âşıklarımızın şiirlerinde de kendisini hissettirmektedir.

Kalbini müberra eyle (Ruhsâtî, 150/10/2)

Gönül aynasında leke koma sil (Seyrânî, 160/1/1)

Ruhsâtî de Seyrânî de emir kipiyle kurulan mısralarında kalbin varsa kirlerinden arındırılmasını ve temiz tutulmasını tavsiye etmektedir.

Kalbi pâk olanın hulûsu hastır

Âşığı maşûka çeken ihlâstır (Sümmânî, 161/3/1)

Çünkü kalbi temiz olanın imanı da inancı da halis ve temiz olacaktır.

Çekme bu dünyanın endişesini

Tamir eyle gönlün dört köşesini (Ruhsâtî, 181/6/1-2)

Gider gıll ü gışım gönlüm saf eyle

Mâsivâ gussasın ber taraf eyle (Dertli, 192/2/1-2)

Kalbin temiz olması veya olmaması aslında dünya ile ne kadar karıştığıyla alakalıdır. İnsan ne kadar dünyaya ve nimetlerine heveskar davranırsa kalbi de o kadar katılaştır ve kirlenir. Bu yüzden Ruhsâtî'nin ve Dertli'nin mısralarında görülen dünyanın endişesinden arınarak gönlü temizlemeye çalışmak, onu dünyalık dert ve sıkıntıdan kurtarmak gerektiğidir.

Çekme gel dünyanın kahrın
Boşa nuş eyleme zehrin
Zeyn edelim gönül şehrin (Ruhsâtî, 171/6/1-3)

Yine Ruhsâtî’de açıkça görüldüğü gibi dünyanın kahrını çekmek, onun zehrini içmek yerine insan, gönül şehrinin süslemeye çalışmalı, gönlünü temizlemelidir.

Ey dil çektin fâni sürûrun yasın
Gönül mir'atinin hak sile pasın (Seyrânî, 114/4/1-2)

Seyrânî, kendi gönlüne seslenerek ey gönül fâni dünyanın hem neşesini hem de yasını çektin ancak gönül aynasının pasını (umulur ki) hak silsin diye yakınmakta ve böylece gönlünü temiz kılması için dua etmiş olmaktadır.

Gönül sarayını eyle müzeyyen
Belki mihmanlığa han gelse gerek (Seyrânî, 130/2/1-2)

Nazargâh-ı Hak'tır gönüller şehri (Seyrânî, 106/2/1)

Son olarak Seyrânî gönül sarayını süslemeyi tavsiye etmektedir. Ancak bu süslemenin sebebi temiz bir kalbe Hakk’ın geleceğini umması ve kalbin Hakk’ın nazargahı olmasıdır.

Klasik şiirimizde de örneklerini kolayca bulabileceğimiz kalbin temiz tutulması gerektiği, çünkü kalbin Hakk’ın yeri olduğu düşüncesi, görüldüğü gibi âşık edebiyatında da karşılık bulmuştur. Âşıklarımız kalp temizliği bahsini açarak ideal ya da idealize ettiği insanda bulunan ya da bulunması gereken özellikleri sıralamış ve neticede; dünya ile olan kuvvetli bağların kalbe iyi gelmeyeceğini, insanın kalbini Hakk’ın sevgisi ve muhabbetiyle doldurarak, Hakk’ın olan kalbin yine O’nun için temiz tutması gerektiğini vurgulamışlardır.

2.4. Kibirden Sakınma ve Tevazu Sahibi Olma

Sözlükte "büyüklük" anlamına gelen kibir (kibr) tevazuun karşıtı olarak "kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması" demektir; ancak kelimenin daha çok birinci anlamda kullanıldığı, büyüklenme ve böbürlenme şeklindeki davranışların ise bu huyların dışa yansımalarından ibaret olduğu belirtilir (Çağrı, 2002: 562-563). İslam dini kibri büyük günahlar arasında kabul etmiş ve kesin olarak yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim'de "Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez." buyurulmaktadır (Lokman, 31/18). Bütün insanların birbiriyle eşit olduğu temel düşüncesinden hareketle kibir kesin olarak reddedilmiştir. Âşık şiiirinde de ideal insan bağlamında bu kuvvetli yasağa rastlamak mümkündür.

Bir kimsede olsa kibir
Yüzün dola yüzünden kaç
Anın mayası bozuktur
Selam verme sözünden kaç (Ruhsâtî, 149/3)

Ruhsâtî, kibirli insandan kaçılması gerektiğini, onun mayasında bir bozukluğun olduğunu söyler ve bu suretle ideal insan için iki öğüt vermiş olur. Birincisi, kibirli olunmaması, ikincisi ise kibirli insanlardan uzak durmak gerektiğidir.

Bazı münafıklar kendin ögerler (Ruhsâtî, 220/1)

Divâneler kendi kendin överler

Nihâyet huzurunda boyun eğerler (Sümmânî, 198/1/1-2)

Kendini övmek ve kibirli davranmak, münafıklık ve delilikle bir tutulmuştur. Yine insan kendini övse de neticede Hakk'ın huzuruna varınca boynunu eğecektir. Onun için insan dünyadayken kendisini bilmeli ve kibre kapılmamalıdır.

Zâhirde destân ol nihânda sultân

Arzu iştah etme met pazarına (Sümmânî, 168/3/3-4)

Sümmânî ise halkın methiyelerine aldanmamak gerektiğini, insanlar arasında destan olmaksızın nihanda yani gizlide yani Hakk'ın katında sultan olmaya çalışmanın önemli olduğunu, insanın kendisini alkışlayanlara kanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece insan hem halkın iltifatıyla şımarmayacak ve kibre düşmeyecek hem de kemâle erebilecektir.

Ben filanım deyi göğsünü germe

Sen de kurtulamazsın mevtin elinden (Ruhsâtî, 275/4)

Ölüm, herkesi eşitleyen bir olay olarak görülmektedir. Bu gerçek Âşık Reyhânî'nin "Ağa ile hizmetkar yan yana yatar" mısrasında veciz şekilde kendini göstermektedir. Ruhsâtî de örneklediğimiz mısralarında konuya bu açıdan yaklaşmış ve ölümün herkesi bir gün bulacağı gerçeğinden hareketle insanları eşitleyerek "ben filanım deyi göğsünü germe"nin, dünyada elde edilen; makam, servet ve şanın insanı ölümden kurtaramayacağını, bu yüzden büyüklenmenin yersiz olduğunu söylemektedir.

Eğer ister isen cennet ü hûri

Getirme gönlüne kibr ü gurûru (Erzurumlu Emrah, 314/7/1-2)

Cennet ve huri isteyen gönlünde kibir ve gurur bulundurmasın diyen Erzurumlu Emrah da kibrin ahiretteki karşılığına işaret etmektedir. Kibirlenenler günah işlemiş olduklarından cennete de giremeyeceklerdir. İdeal bir insandan beklenen, kibre düşmeden dünya hayatından geçerek ahirete ulaşmaya çalışmak olarak gösterilmektedir.

Seyrânî mazlumun malın yiyenin

Mertebem Tanrı'dan yüce diyenin

Dünyada tanrılık tacın giyenin

Hak derya çamurun ağzına tıktı (Seyrânî, 108/6)

Kibirleşmek, kendini beğenerek diğer insanlardan üstün görmek, bir şekilde tanrılık iddiası olarak görülmekte, zalim ve kendini beğenmiş kişiyi Hakk'ın cezalandıracağı söylenmektedir.

Kibrin karşıtı olarak konumlanan ve iyi hasletler arasında sayılan tevazu da şiiirlerimizde yer bulmuştur. Âşıklarımız kibri kınarken tevazuyu övmektedir.

Seyrânî'yim henüz aşkım dolmadı
Mağrur olan muradını bulmadı
Melek tevekkeli şeytan olmadı
Azrail lâ lâ ye ilişti kaldı (Seyrânî, 104/4)

Seyrânî kibri nedeniyle cennetten kovulan şeytani örnek göstererek (A'râf, 7/12) tevazu sahibi olmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Havalanma gönül çıkma havaya
Yokla aslın yokla turâb değil mi (Sümmânî, 207/4/1-2)

İnsan topraktan yaratılmıştır. Toprak ise şiiirimizde tevazunun sembolü olarak kullanılmaktadır. Sümmânî gönlün yükselere çıkmamasını, kibir göstermemesini çünkü aslının toprak olduğunu söylemekte ve tevazuya işaret etmektedir.

Ayrılma tevâz' bâbına sarış (Sümmânî, 258/2/2)

Yine Sümmânî tevazu kapısına sarılmak gerektiğini söylemektedir.

Görüldüğü gibi âşıklarımız, tevazu sahibi olmayı tavsiye etmiş ve ideal bir vasıf olarak anmış, kibirden ise men ederek kötü davranışlar arasında göstererek kibirleşilmemesi hususunda telkinde hatta ihtarda bulunmuştur. Çünkü tevazu insana hem dünyada hem ahirette iyilik ve güzelliklerin kapılarını açacak, kibir ise iki alemde de insanın başına belalar getirecektir.

2.5. Benlik İddiasından Kaçınma

Benlik, âşık şiirinde kibirden biraz daha farklı olarak insanın var oluşuna yüklediği anlamı abartması, yalnız kendisini düşünerek ya da kendisi için hareket ederek yaşaması olarak yorumlanmıştır. Mutasavvıfların, benlik kelimesini nefsin yerine kullandıkları da görülmektedir. Freud öğretisinde “ego” ve Arapçada “ene” olarak karşımıza çıkan ve yalnız kendi varlığını önemseyen bu tavır âşıklarımız tarafından hoş karşılanmamıştır. Ayrıca kendisine olması gerekenden fazla önem vererek aşırılığa kaçılması durumunda insanın başına gelecekler de şiirlerden okunmaktadır.

Benlik kapısından girme ey gönül (Dertli, 216/1/3)

Ehl-i aşk olanın yüzü yeredir

Bu benlik davâsı aşka perdedir (Dertli, 216/3/1-2)

Han değilim şah değilim gedayım

Gedaya mürüvvet senin şanıdır (Dertli, 222/6/3-4)

Dertli’de örneklerini görebileceğimiz benlik bahsinde âşık, öncelikle benlik kapısından girilmemesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü aşk ehli kimseler kendilerini önemsemekten vazgeçmiştir. Zihinlerinde yoğun bir ben düşüncesi yerine aşkı yerleştirmişlerdir. Benlik davası güdenler aşktan mahrum kalacak ve ben diyen insan kendisini sevgilisine tam olarak teslim edemeyecektir. Oysa insan, varlığını/benliğini göstermeye çalışmak yerine teslim olmaya çalışmalıdır. Eğer teslim olunursa mürüvvet bir gün kendisini bulacaktır.

On iki âlemin mâhiri sensin

Helâka götürür eylersen benlik (Sümmânî, 219/5/1-2)

İnsan yaratılmışların en şerefliisidir ve bütün alemler içerisinde özel bir yeri vardır. Sümmânî de insanı, on iki alemin mahiri saymakla birlikte, eğer insan kendisini benlik iddiasına kaptırırsa helâka sürükleneceğini belirtmektedir.

Âşıklarımız için ideal tavır, benlik iddiasında bulunmaması olarak görülmektedir.

2.6. İyilik Etme ve Kötülükten Uzak Durma

İyi ve kötü, güzel ve çirkin, adil ve zalim gibi zıtlıklar tarih boyunca insanların en temel problem sahalarından biri olmuş hem düşün hem sanat dünyası bu zıtlıklar üzerinde mesai harcamışlardır.

İyilik ve kötülük konusunda âşıklarımız da kalem oynatmış, söz söylemiş, idealize ettikleri insanda iyiliği yüceltmış ve kötülükleri yermiştir.

İyilerden kemlik gelmez sevdiğim (Sümmânî, 208/2/3)

Öncelikle iyi insanlardan kötülük sadır olmayacağına dair inanç paylaşılmakta ve böylece iyi insanlarla birlikte olmak da öğütlenmektedir.

Kim kemlik ederse sen eyle eylik (Sümmânî, 219/6/4)

Kötülük değildir er kişi kârı

Kemlik edenlere inâyet eyle (Seyrânî, 90/3/3-4)

Aynı zamanda insana muhatabından bir kötülük dokunmuş olsa bile ona yine bir kötülükle değil iyilikle mukabele edilmesi gerekmektedir.

Bed huy ile gitme kimseye karşı (Sümmânî, 230/5/2)

Kötü huyluların insanlarla iletişime geçmesi oldukça zordur. Onun için insanların kötü huylarını terketmesi gerekir.

Kemlik etme sakın düşme âzâba
Gelir elbet seni ararlar bir gün (Sümmânî, 275/5/3)

Etme bir kimseye gadirli ziyân
Havf eyle Allah'tan bunda vebal var (Sümmânî, 288/5/3-4)

Kötülük yapmak aynı zamanda bir azap sebebidir ve netice itibariyle bir gün sahibini bulacaktır. Yine insan hiç kimseye zarar vermemeli, bunun bir vebal olduğunu bilmelidir.

İyilik-kötülük konusunda en açık mısralar Âşık Sümmânî'ye aittir. Bu yüzden örnekler Sümmânî'den alınmıştır. Toparlanacak olursa Sümmânî, ideal insandan iyiliklerde bulunmasını, kötülükten kaçınmasını, kendisine bir kötülük yapılmışsa ona iyilikle karşılık vermesini beklemektedir.

2.7. Şefkat ve Merhametli Olma

Şefkat; sevecenlik, merhamet, bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma olarak tarif edilmiştir (Türkçe Sözlük, 2011: 2210). Âşıklarımız da şefkat ve merhamet konularına değinmiş, ideal bir insanın diğer insanlar ve canlılara karşı şefkat ve merhamet duyguları taşıması gerektiğini belirtmiştir.

Merhametsiz olan ulul-emirler
Korkarım şeytanın iltizâmında (Seyrânî, 76/3/3-4)

Merhametten uzak olmak şeytanın emrinde çalışmakla eş görülmüş ve devletin başında bulunanlara da merhamet telkin edilmiştir.

Ahlâkta halim ol mülâyim konuş
Kem sözünnen cânlar oklama sakın (Sümmânî, 258/2/3-4)

Sümmânî, yumuşak huylu olmak, kötü konuşmamak ve böylece insanları incitmemek gerektiğini belirtmektedir.

Eski âdet bitip devir dönünce
Kalktı insanlardan şefkat bu sene (Seyrânî, 91/2/3-4)

Zamaneden şikayet edilen bu mısralarda, geleneklerine yabancılaşmış olan halkın, şefkati de unuttukları belirtilmiş ve şefkatin, varlığına ihtiyaç duyulan önemli hasletlerden biri olduğu vurgulanmıştır.

Fukaranın hali Mevlâ'ya belli
Merhamet yok ağniyâda ezeli (Seyrânî, 91/4/1-2)

Merhametin başkalarının kötü durumlarına duyulan üzüntü olduğu belirtmiştik. Merhamet aynı zamanda harekete geçmek için de insanı teşvik eden bir duygudur. Âşık Seyrânî, bu mısrasında fakirlerin halini Allah'ın gördüğünü, zenginlerde merhamet duygusu olmadığından fakirlere yardım etmediklerini belirtmiş ve bu durumdan şikayetçi olmuştur. Dolayısıyla ideal insanın merhametli olmasını ve çevresinde gördüklerine karşı duyarsız kalmamasını tavsiye ve telkin etmektedir.

Şefkat ve merhamet konusunda şiirlerin genelinde ideal bir tavır olarak yansıyanlar; rütbe, unvan, cinsiyet, din ve sair ayrımlar gözetmeksizin her insana ve aciz, güçlü ayırt etmeksizin tüm canlılara karşı şefkatli ve merhametli olunması gerektiğidir.

2.8. Adaletli Olma

İnsanın en temel duygularından biri de adalettir. Kendileri de çok kereler haksızlığa uğramış olan, zamanın hile ve hukuksuzluklarına şahitlik eden âşıklar, adalet konusuna da değinmiş, ideal insanın adil olması gerektiğini belirtmiştir. Adalet konusuna bütün âşıklar yer vermişse de Seyrânî'nin konuyla daha alakadar olduğu görülmektedir.

Dünyasın geçirmiş meşakkat ile
Nefsini emretmiş adalet ile
Ömrün kütah etmiş ibadet ile
Sanırım affolur cezası olmaz (Sümmânî, 355/2)

Sümmânî, adil, zorluk çekmiş ve ibadetle meşgul olmuş kimselerin günahsız olduğunu ve affedilecek bir cezalarının dahi olmadığını belirterek adalet vurgusu yapmaktadır.

İstemez bir hâkim şahidi baydan
Kurda koyun, ata eğer her dese
Yahşi balık tuttum ben kuru çaydan
Yerden göğe doğru yağar kar dese (Seyrânî, 96/1)

Seyrânî bu kıta ile zamaneden şikayet ederek; hakimlerin, zenginlerin her söylediklerini, yalan ve âfaki şeyler de olsa kabul ettiğini ancak garibanları dinlemediğini belirtmekte ve adalet düzeninin şaştığından bahsetmektedir. Böylece ironik bir dille, adil olunması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Diğer bazı şiirlerinde (Seyrânî, 108/5/3-4), (Seyrânî, 131/3/1-2), (Seyrânî, 160/2) ise Seyrânî'nin özellikle rüşvetle iş yapan hakimlerden bahsettiği görülmektedir. Adalet herhangi bir şey karşılığında satılamayacağından, rüşvet alanların düzeni bozduğu vurgulanmıştır.

Terkeyle Seyrânî sû-i emeli

Adalet değil mi dinin temeli (Seyrânî, 162/4/1-2)

Seyrânî, dinin temelinin adalet olduğunu ve insanın kötü arzulardan uzaklaşması gerektiğini belirtmektedir.

Adaletin mülkün temeli olduğu, devleti ve milleti birleştirdiği inancına sahip olan âşıklarımız, hem devlet-millet ilişkilerinde hem insan-insan ilişkilerinde adil olunması gerektiği konusundaki tavsiyelerini paylaşmış ve ideal insanın adaletten şaşmayacağına dair kesin kanaatlerini ortaya koymuşlardır.

2.9. Düzenli Olma

İşlerini belirli bir disiplin ve düzen içerisinde yapan insanların daha başarılı oldukları bilinen bir gerçektir. Türk toplumu da disiplinli ve düzenli olmayı bir aile terbiyesi olarak kabul etmektedir. Âşıklarımız da ideal bir insandan düzenli olmasını beklemektedir.

Her bir marifetin zâkiri sensin

Terakki etmeye gerek düzenlik (Sümmânî, 219/5/3-4)

Sabâvetten tertip erkâna alış (Sümmânî, 25/2/1)

Âşık Sümmânî'nin bu mısralarında görüldüğü gibi, insanın üzerinde çalıştığı şey her ne ise onda ilerlemek için bir düzenin olması şarttır. Ayrıca insan, çocukluğundan itibaren düzenli olmayı kendisine esas kabul etmeli ve bir disiplin içerisinde yaşamaya alışmalıdır.

İdeal insan, çocukluktan itibaren düzenli olan ve işlerini belirli bir düzen üzerine yapmayı alışkanlık haline getiren insan olarak gösterilmektedir.

2.10. Düşküne Gülmeme

Herkesin aynı konfor şartlarında yaşamadığı muhakkaktır. Ancak maddî ve manevî yönleriyle bir insanın diğerinden daha iyi şartlarda yaşıyor olması kendisinden kötü şartlarda yaşayan insanlarla eğlenmek hakkını vermeyecektir. Ruhsâtî bu duruma iki mısra ile şöyle işaret etmiştir.

Benim şu baht-ı karama
Gülen bulur belasını (Ruhsâtî, 156/5/3-4)

Görüldüğü gibi Ruhsâtî, kimsenin haline gülünmemesi gerektiğini bir gün kendisinin de aynı halleri yaşayabileceği uyarısı ile dile getirir.

Ruhsati'nin mısralarından da anlaşılacağı üzere ideal insan, mevcuttaki haline bakıp da diğer insanlarla eğlenmeyen, düşküne gülmeyen insandır.

2.11. Verdiği Sözü Tutma

Verdiği sözleri tutmak, Türk toplumunda özel bir yere sahiptir. Bir işi yapmayı ya da yapmamayı taahhüt ettikten sonra ondan dönmek her zaman kınanmıştır. Âşıklarımız da söz verildiğinde tutulması gerektiğini çeşitli şekillerde beyan ve tavsiye etmişlerdir. Aşağıda Âşık Sümmânî'nin iki mısrasına yer verilmiştir.

Ahdinde sabit dur sözen sahip ol (Sümmânî, 187/4/2)

Er odur ki her sözünde mert ola (Sümmânî, 211/3/1)

Sümmânî, bu mısralarda seslendiği muhataba sözünde durarak verdiği söze sahip çıkması gerektiğini, er olarak tarif edilebilecek kişilerin ancak sözlerinin

arkasında mertçe durabilenler olduğunu belirterek ideal bir insandan verdiği sözü tutmasını beklemektedir.

2.12. Doğru Sözlü Olma ve Yalan Söylememe

Yalan, hem dinî hem ahlâkî olarak olumsuz davranışlar arasında gösterilmiş ve yalan söylemek kınanmıştır. Doğal olarak âşıklarımız da insanlara yalan söylemekten uzak durmalarını ve doğru sözlü olmalarını tavsiye etmişlerdir.

Bazıları düşünmüyor yan gider

Yalandan gıybetten bütün din gider (Ruhsâtî, 209/1/1-2)

Kimi gıybet söyler kimisi yalan

Demez ki imanım oluyor talan (Ruhsâtî, 234/4/1-2)

Varısa sende ki zerrecik iman

Dünya tamahına söyleme yalan (Seyrânî, 179/1/1-2)

Yalanı irtikâb etme ey gâfil

İmân ile yalan imtizâc etmez (Erzurumlu Emrah, 376/4/3-4)

Necat bulmaz münkir ile yalancı (Ruhsâtî, 300/2/1-2)

Yalan, dinin yasakları arasında yani haram olan şeyler içerisinde. Bu yüzden yalan söylemek günah kabul edilmektedir. Ayrıca yalan, şiirlerde de görüldüğü gibi direkt olarak imanın karşısında konumlandırılmış ve küfür ile eş değer tutulmuştur. Âşıklarımız, yalan söyleyenin imanının talan olacağını, yalanla dinin elden gideceğini, zerrece imanı olan kimsenin dünya tamahı nedeniyle yalan söylememesi gerektiğini, yalan ve imanın bir arada olamayacağını ve nihayet yalancı ve kafirin kurtuluşa (cennete) eremeyeceğini söylemektedir.

Söz katma sözün içine (Ruhsâtî, 146/1/2)

Sözü çoğaltma bahsine, gıybet konusunda değinilecek olmakla birlikte bu bahiste de anmakta fayda vardır. Çünkü yalanın bir çeşidi de var olan bir sözün içerisine başkaca sözleride ekleyip aktarmaktır. İdeal insan, eğer bir sözü nakletmesi gerekiyorsa eklemeler yapmadan, “söz içine söz katmadan” yapmalıdır.

Arşa çıkar zulumatın yalanı

Bağladılar doğruların dilini (Ruhsâtî, 181/1)

Alimler de vaz ederler amili

Hiç kimse demiyor hak söze beli

Doğru söyleyene derler bu deli

Pušt ile deyyusa itibar şimdi (Ruhsâtî, 219/5)

Toplumun yalana meylini ve çokça yalan söylemesini eleştiren Ruhsâtî, yalancılardan çokluğundan, doğru sözlü (ya da istikamet sahibi/doğru-düzgün) insanların sindiğini, pasif kaldığını, kimsenin haklı söze katılmadığını zamanede insanların pušt ile deyyusa itibar ettiğini söylemekte ve devrinin insanını böylece kınamaktadır.

Yalancının kara olur yüzleri

Seyrânî'nin doğru olan sözleri

Helvanın içine giren tuz gibi (Seyrânî, 114/2/2-4)

Seyrânî de yine zamaneden şikayet ettiği bir şiirinde doğru sözlerine, helvanın içine katılmış tuz muamelesi yapıldığını, doğru söze tahammülün kalmadığını söylemektedir. Oysa durum tam tersi olmalıdır. Yalancının yüzü kara olmalı ve kınanmalı, doğru söyleyenler itibar görmelidir.

Bütün yalan essahı yok içinde

Doğru sözü güman sanır devamsız (Ruhsâti, 347/3/3-4)

Her kime söylesem bir doğru sözü

Zincirden boşanmış deli sanırlar (Dertli, 148/1/1-2)

Yalancıların pervasızlığına devamlı işaret edilmekle birlikte örneklediğimiz mısralarda bu durum daha açık bir şekilde görölmektedir. Her sözü yalan olan ve hep yalan duymaya alışan insanlar, doğru söze de zan gibi muamele etmekte ya da doğru söyleyeni deli olarak nitelemektedir.

Yalan konusundaki düşünceleri ile de ideal insanı ve tavrı tarif eden âşıklarımız, genel olarak; insanı yalanın topluma sirayet eden halleri noktasında uyarmakta, yalan söylemekten kaçınmayı ve daima doğru sözlü olmayı, doğru söze uymayı tavsiye ve telkin etmektedir.

2.13. Sözü Güzel Söyleme

Kendileri de birer söz ustası olan âşıkların sözü güzel söyleme konusunda da düşüncelerini açıkladıkları görölmektedir. Sözü, nasıl söylenmesi gerektiği, kimlerin güzel sözler söylediği, kimlerin dilinden sakınılması gerektiği gibi konular âşıklarımızın ideal insan arayışında değindikleri konular arasında yerini almaktadır.

Yazın dertlerimi bir kalem ile

Aç kağıt üstüne hoş kelâm ile (Sümmânî, 244/6/1-2)

Sümmânî şiirlerinde genel olarak sözü güzel söylemenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Burada da göröldüğü gibi söylerken de yazarken de kelâmın hoş olması gerekmektedir.

Yanlığ söyler sözü sıralı gitmez (Sümmânî, 141/4/2)

Söz bir silsile içerisinde ilerlemeli, sıralı söylenmelidir. Muhatabın düşüncesinin akışını takip edebilmesine imkan tanınmalıdır.

İncitmez insanı rıfk ile söyler

Asilzâdelerin dili bellidir (Sümmânî, 315/3/3-4)

Söz; muhatabını incitmeden, yumuşakça söylenmelidir.

Yâ Allâh çağırır kalb-i beyâzım

Lisânı mücevher saçanlardan et (Sümmânî, 345/1/3-4)

Söz cevherdir her dem nisâr olunmaz (Erzurumlu Emrah, 309/2/1)

Sümmânî, kalbinin Allah diye zikirde bulunduğunu ve dilinden mücevher saçan insanlardan olmayı dilemekte ve güzel sözleri mücevher ile eş tutmaktadır. Emrah ise sözün cevherliğine farklı bir açıdan yaklaşarak kıymetli sözlerin her yerde açılmayacağını vurgulamaktadır.

Kelâmın gümüşse sükûtun altun

Sükûtle ermiştir eren kemâle (Erzurumlu Emrah, 307/2/3-4)

Söz her ne kadar mücevherse de sükut daha büyük bir kıymet olarak görülmüştür. Çünkü âşıklar, insanın olgunlaşmasını sükuta bağlamış ve çok konuşulmamasını öğütlemiştir.

Görüldüğü gibi âşıklarımız, ideal insandan sözün; hoş, incelikli olmasını, bir düşünce silsilesini takip etmesini, kıymetli olduğundan her an her yerde saçılıp dökülmemesini, nihayet sükut insanı olgunlaştırdığı için susmayı da bilmesini beklemektedir.

2.14. Söz ve Eylem Uyuşması

Çalışmamızın genelinde çeşitli başlıklar altında yakın örneklerine yer verilen söz ve eylemlerin birbirine uygun, muvafık olması durumu Erzurumlu Emrah'ın aşağıdaki mısrasında da görülmektedir.

Emrâh cehd ile kâl-i hâl eyle

Kâl ehli olandan infisâl eyle (Erzurumlu Emrah, 354/3/1-2)

Emrah, hali yani mevcut duruşu/durumu ile sözlerinin birbirine uygun olması için çalışması ve yalnız söz ehli olanlarla arasına mesafe koyması gerektiğini söyleyerek ideal insan düşüncesine söz ve eylem birliği konusunda katkı sağlamaktadır.

2.15. Boş Konuşmama

Türk halkının yaşam biçimi içerisinde söz her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Sözün genelde; kısa, açık, anlaşılır, muhatabına uygun olması gibi temel şartları taşıması gerekir. Günlük konuşmalarda dahi sözün fazlalığı veya yeteri kadar söylenmeyişi hoş karşılanmamıştır. Âşıklarımız da söz ile alakalı olarak; yalan, gıybet, boş konuşma, sırrını söylememe gibi bazı konularda fikirlerini beyan etmişlerdir.

Devamsız sözlerden başım ağrıyor

Cahillerin sohbetinden usandım (Ruhsâtî, 251/5/3-4)

Sözün bıktırıcısı genelde cahillerin dilinden dökülür. Çünkü “cahiller çok konuşur” gibi temel bir kabul vardır. Cahillerin boş sözlerinin, insanın başına ağrı verecek kadar şiddetli olduğu belirtilmektedir. Bu iki mısradaki boş konuşmayı kınayan Ruhsâtî'nin ideal insanda hayal ettiği erdemler içerisinde, az sözle çok şey anlatabilecek şekilde konuşmasının olduğu da görülmektedir.

Baktın ki yaramaz iki âlemde
Gûşundan taşraya koy sedâsını (Sümmânî, 197/1/1-2)

Seyrânî beyhûde gezme her suyu
Alma kulağına her güftugûyu (Seyrânî, 165/4/1-2)

Söz eğer iki alemde de insanın bir işine yaramayacaksa gereksiz lakırtı kabul edilmekte ve kulağına dahi değmeden dışarı atılması gerekmektedir. Her söz kulağına girmemelidir. İnsan, boş ve faydasız sözlerle zihnini doldurmamalıdır. Böylece ideal insan, hem boş söz söylemeyen hem de dinleyeceği sözün boş olup olmadığını idrak edebilen, boş söze kulak asmayan insan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Salla seyip bir söz atar meydana
Kendini bir adam sanır devamsız
Yarı tay olamaz sarı samana
Dinliyenler hayran sanır devamsız (Ruhsâtî, 346/6)

İnsan aynı zamanda söylediği sözün ağırlığını taşıyabilecek ehliyetinde de olmalıdır. Her aklına gelen, her mesele üzerinde tartışma açmamalı, söz söylememelidir. Ruhsâtî, boş konuşanların hallerini biraz da alaycı bir şekilde dile getirdiği şiirinde, cehalet ve halden anlamaya gönderme yaparak söylenen sözün kişinin şartlarıyla da uyumlu olması gerektiğini vurgulamaktadır.

İlmihal bilmeyen nice cahiller
Geçirir ömrünü söz ile gider (Sümmânî, 293/5/3-4)

Bazı adam düşünmeden söz sözler
Dehânında dimâğı dili lekeler (Sümmânî, 296/1/3-4)

İnsan bir sözü söylerken evvela konu hakkındaki malumatının, görgüsünün yeterli olup olmadığına bakmalıdır. Ayrıca sözler düşünülüp tartılmalı ve sözün

inceliğine zarar verilmemeli, kıymetten düşürülmemelidir. Aksi halde ömür boş söz ile geçmiş, dil ağızda boş yere lekelenmiş olur.

Azıcık söylersen olursun rahat (Ruhsâtî, 234/2/1)

Sözün içeriğinin doluluğu kadar miktarı da önemlidir. İnsan az konuşmalıdır.

Lekeli kalemden lüzumsuz sözden

İnsan sükût edip kırsa yahşidir (Sümmânî, 317/3/3-4)

Son olarak hem kötü, hem lüzumsuz söz âşıklarımız tarafından onaylanmamış, bunların yerine susmak yeğ tutulmuştur.

Söz, hem yerinde ve muhatabına göre, hem az veya yeteri kadar olmalı, ayrıca sözü söyleyen de o söz için ehil olmalı, yine her söz kulaktan içeriye alınmamalı dinlenen şeyin sıhhati de değerlendirilmelidir. İdeal insan, her sözün ayırımına varabilen insandır.

2.16. Sırrını Söylememe

Sır, iki kişi veya bir topluluk arasında konuşulmuş ve başkalarına duyurulmayacak olan söz olarak veya bu topluluğun şahit olduğu olay olarak tanımlanabilir. Âşıklarımızın bahsettiği sır kavramı ise daha çok tasavvufî manadadır. Bu manada kulun Allah ile arasında olan münasebetinde ulaştığı mertebeyi halktan gizlemesi, ulaştığı makamlarda kendisine gösterilenlerden kimseye bahsetmemesidir. Her iki manasıyla da sır kavramına değinmiş olan âşıklarımız insanların, sırlarını başkalarına söylemesini uygun bulmamışlardır.

Doğruyu koyup da sen eğri gitme

Bir kulun sırrını bir kula satma (Ruhsâtî, 303/2/1-2)

Biçare Ruhsat hiç haram yemez

Birinin sırrını birine demez (Ruhsâtî, 188/2/1-2)

Derdi ifşâ etme kimse paylaşmaz (Sümmânî, 221/3/1)

Birinin sırrını bir başkasına söylemek, ahlâkî olarak hoş karşılanmamıştır. Âşıklarımız konuyu ele alırken “doğru yoldan ayrılmak” ve “haram yemek” ile birlikte anarak sırların ifşâ edilmesini bu iki kavrama yaklaştırmışlardır.

Her yerde sırr-ı aşkımı

Açarsam yar razı olmaz (Ruhsâtî, 173/6/3-4)

Nâdâna bu esrâr olunmaz izhâr

Böyle buyurmuştur Ahmed-i Muhtar (Erzurumlu Emrah, 306/5/3-4)

Gizli sırlarım var şâh-ı dil-dâre

Açılma ağyâre el-amân nâme (Zihnî, 110/1/3-4)

“Sır kelimesi tasavvufta “sadece Allah’ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi” ve “ruhun bir idrak mertebesi” olmak üzere iki anlamda kullanılır. Bir kısım sûfilere göre ise sır, kul ile Hak arasında gizli kalan hallerdir.” (Tosun, 2009: 115) Âşık şiiri içerisinde de tasavvufî manada sırdan bahsedildiği görülmektedir. Ruhsâtî, her yerde bu sırrı açarsa yârin, yani Allah’ın razı olmayacağını, Erzurumlu Emrah ise Hz. Muhammed’in, sırdan anlamayacak, idraki yetişmeyecek, cahil kimselere sırrın açık edilmesini yasakladığını söylemektedir. Zihnî de şâha iletilmek üzere sırlarının olduğunu ve mektuptan bu sırları aşikar etmemesini istemektedir.

Seri verir sırrı vermez ağyara

Varsın Mansur gibi çeksinler dara (Ruhsâtî, 345/7)

Erler künyesinde sadık âşık ol
Aşk yolunda daim bağı yanık ol
Ser verip sır verme kavli sadık ol
Belki seni o zümreye yazarlar (Sümmânî, 279/2)

Ser verip sır vermemek, yaygın bir deyim olarak karşımıza çıkmakta ve hem âşık şiirinde hem klasik şiirimizde yer almaktadır. Kaynağı olarak gösterilebilecek pek çok olay ve durum varsa da; Ebû Hüreyre'nin, "Resûl-i Ekrem'den iki ilim aldım. Birini size anlattım; diğerine gelince onu anlatsaydım şu boyun kesilirdi" şeklinde naklettiği (Tosun, 2009: 115) hadis-i şerif dikkate alındığında, bir takım ilimlerin ya da bilgilerin saklı kaldığı, saklı kalması gerektiği inancının temeline inilebilir. Âşıklarımız da tasavvufî manadaki sırrın saklanması konusunda aynı hassasiyetle yazmış ve sırlarını aşikar etmenin uygun olmayacağını, sırrın insanın canıyla eş olduğunu söylemişlerdir.

İdeal insan hem ahlâkî gereklilikleri dolayısıyla, hem tasavvufî manasıyla sırrını söylemeyen, sır saklamasını bilen insan olarak tasavvur edilmiştir.

2.17. Gıybet Etmeme

Gıybet; dedikodu, başkasını çekiştirmek ve kınamak üzere yapılan konuşma (Türkçe Sözlük, 2011: 604) olarak tanımlanmaktadır. Bir başkasının hakkında duyulan şeyleri nakletmek, ahlâkî olarak doğru bulunmamış ve toplum tarafından kınanmıştır. "İslam alimleri ayet ve hadislerdeki beyanlara dayanarak, ayrıca insan onurunu zedeleyen, toplumda dargınlık ve düşmanlıklara yol açan bir davranış olmasını dikkate alarak gıybetin haram olduğunda ittifak etmişlerdir." (Çağrı, 1996: 63) Hem dinen günah kabul edilen hem ahlâkî bir yoksunluk olarak görülen gıybet, âşıklarımız tarafından ideal insana yakışmayan bir davranış olarak görülmüş ve şiirlerde bu şekilde işlenmiştir.

Dilini haramdan gıybetten sakın

Geçersin sıratı yol ferah ferah (Ruhsâtî, 206/2/3-4)

Kimi gıybet söyler kimisi yalan

Demez ki imanım oluyor talan (Ruhsâtî, 234/4/1-2)

Gıybet de yalan gibi iman ile birlikte anılmış ve gıybet edenin imanının selametinden şüphe edilmiştir.

Gıybet etmek zinadan da fenadır

Şurda burada koğlamaktan ne fayda (Ruhsâtî, 182/1/3-4)

Gıybet, büyük günahlar arasında sayılan zinadan da fena bir iş olarak görülmekte ve sağda solda insanlar hakkında atıp tutmanın kötü bir iş olduğu söylenmektedir.

Karışırsa firkaların arası

Çek külahın başına halvette yat (Sümmânî, 344/5/3-4)

Eğer bir fitne yayılır ve ortalık karışırsa, söz taşımak, ortalıkta koşturmak yerine evinde kalmak daha makbul görülmektedir.

Kıyl u kâl mülkünde gönlün eyleme

Sana yaramayan lafı dinleme (Sümmânî, 360/2/1-2)

Yine insan gıybetinde kalmamalı, gönlünü gıybetle bulaştırmamalı ve kendisine yaramayacak lafı, yani gıybet edenin gıybetini de dinlememelidir.

Bu dil bu güft ü gû bu beyhûde kâl

İki âlemde de nedâmet verir (Erzurumlu Emrah, 365/5/3-4)

Çünkü Erzurumlu Emrah'ın mısralarında da görüldüğü gibi gıybet, boş sözler gibi insana iki alemde pişmanlıktan başka bir şey kazandırmayacaktır.

Âşıklarımız, ideal bir insanın gıybetten uzak durması gerektiğini, kimsenin bir başkasını çekiştirmekle eline bir şey geçmeyeceğini, aksine iki dünyada da hem imanına halel getireceğini hem pişmanlık vereceğini, gıybet edilmemesi gerektiği gibi böyle sözlerin dinlenilmemesinin de önemli olduğu söylemektedir.

2.18. Kızgın Bakmama

İletişimde jestler ve mimiklerin önemi yadsınamaz bir gerçektir. İnsanların duyguları yüzlerinden okunabilmekte, bazen sözün yeterli olmadığı veya söylenemediği yerde jest ve mimikler devreye girmektedir. Tavsiyelerini sıralayarak çeşitli hareketlerin yapılmasını uygun bulmayan, insanlara güler yüzle davranmayı öğütleyen âşıklarımız şiirlerinde, kızgın bakmayı da uygun bulmadıklarını beyan etmişlerdir.

Çeşm-i hararetle kimseye bakma

Olursa da misl-i karınca (Erzurumlu Emrah, 301/6/3-4)

Erzurumlu Emrah'a ait bu mısralarda karınca kadar dahi olsa kimseye kızgın bakılmaması gerektiğini söylemektedir.

2.19. Öfkeyi Kontrol Etme

Öfke, kelime olarak Âşık Dertli'nin aşağıda örneklenen mısrasında yer almakla birlikte çalışmamız açısından önemli bulunduğundan yer verilmiştir. Öfke ve dürtülerini kontrol edemeyen bir insanın, âşıklar tarafından ideal bir insan olarak kabul edilemeyeceği de bütün şiirlere birlikte bakıldığında açıkça görülmektedir.

Öfke baldan tatlı çok ziyân olur

Hayr et, yüzün hâke sürüver gitsin (Dertli, 212/7/3-4)

Âşık Dertli bu mısralarla “öfke baldan tatlıdır” meselini kullanmış ve ideal insanın, öfkesini kontrol etmesi gerektiğini, aksi halde büyük zararlar görebileceğini, öfke anında hayır dilemesi gerektiğini söylemektedir.

2.20. Hatır-Gönül Bilme ve Kırmama

Hatır kelimesinin sözlükteki karşılıklarından biri de “gönül”dür (Türkçe Sözlük, 2011: 1058). Yine sözlükte hatır gönül bilmek, hatır gönül yapmak, hatır gönül yıkmak gibi deyimler birlikte anılmış ve açıklanmıştır. Hatır gönül bilmek: Kişilere gösterilmesi gereken saygı kurallarına uymak. Hatır gönül yıkmak: Kişilere gösterilmesi gereken saygı kurallarına uymamak. Hatır gönül yapmak: Birini tutum ve davranışları ile mutlu etmek şeklinde tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2011: 1058). Yunus Emre'nin “Gönül Çalabın tahtı gönüle Çalap baktı / İki cihan bed-bahtı kim gönül yıkar ise” (Gölpınarlı, 2014: 409) mısralarında da dile gelen gönlün üstün konumu, Türk şiirinin hemen her döneminde dile getirilmiş, özellikle tasavvuf anlayışıyla zenginleşmiş ve derinlik kazanmıştır. Âşıklarımız, hem gönlün ne olduğuna dair şiirler söylemiş, hem gönlün yıkılmaması gerektiğine dikkat çekmiş, hem hatır sormanın ve gönül yapmanın öneminden bahsetmiştir. Gönlün daima önemsenmesi ve hatır bilmek ideal bir tavır olarak gösterilmiştir.

Nazargâh-ı Hak'tır gönüller şehri (Seyrânî, 106/2/1)

Âşık ol mâşuku gönlünde ara

Hazine-i sırr-ı Hüdâdır gönül (Erzurumlu Emrah, 324/1/3-4)

Gönlün ilk ve en önemli özelliği Hakk'ın nazargahı olmasıdır. Allah, insanın gönlünde tecelli etmektedir. Allah, sırları da insanın gönlüne ilham etmekte ve sırlar

yine insanın mertebesi, keşfi nispetinde gönlünde aşikar olmaktadır. Bu yüzden gönül incitilmez ve kırılmaz.

Tut bu nasihatim elden bırakma
Gönül beytullahtır taş vurup yıkma (Erzurumlu Emrah, 301/6/1-2)

Kudretin yoğ ise Beyt'e varmağa
Gönül Beytullah'tır ziyaret eyle (Seyrânî, 90/2/3-4)

Kalbini geniş tut sıkma Seyrânî
Rıza-yi Bâri'den çıkma Seyrânî
Gönül Beytullah'tır yıkma Seyrânî
Elinden gelirse imâret eyle (Seyrânî, 90/4)

Gönlün bu üstün konumundan dolayı âşıklarımız onu Ka'be'ye benzetmişlerdir. Ka'be için kullanılan Beytullah kelimesi de Allah'ın evi manasına gelmektedir. İnsan tam da bu yüzden hem gönlü kırmamaya çalışmalı, hem onu taşıyanları ziyaret etmeli hem de elinden geliyorsa imar etmeye çalışmalıdır.

Say et ihtiyârın var iken elde
Ara ki bulasın Hakkı gönlünde
Bu söz meşhûr sözdür söylenir dilde
Kişi bulur mevlasını arayınca (Erzurumlu Emrah, 301/5)

Emrâh çekmeyince çile-i kahrı
Kemâle yüz tutmaz gönüller şehri (Erzurumlu Emrah, 324/4/1-2)

Gönül Hakk'ın evi olsa da insan henüz ayırt edebiliyor, seçebiliyorken; kötülüklerden sakınarak ve iyiliğe yönelerek çalışmalı ve Hakk'ı gönlünde bulmalıdır. Bu yolda biraz çile ve kahr da vardır. Gönlün mamur olması, insanın kemâl bularak gönlünü temizlemesi için çok çalışması gerekmektedir.

Her nara kendini yakmaz gönlümüz
Su gibi her yana akmaz gönlümüz
Dünyâ güzel olsa bakmaz gönlümüz
Bir peri peykerin divânesidir (Erzurumlu Emrah, 360/2)

Gönül değişken bir yapıya sahiptir. Erzurumlu Emrah'ın kıtasında görüldüğü gibi gönül; her ateşe yanabilir (değişik vesilelerle farklı şeylere yönelebilir), her yana akabilir (yeni yollar ve yönelişlerle istikametten ayrılabilir), dünyaya meyledebilir (nefsine uyarak dünya nimetleri için yorulabilir). İnsan, yalnız Hakk'ın muhabbetine gönlünü bağlayabilirse bu durumlardan kendisini ve gönlünü koruyabilecektir.

Ruhsâtî sen seni yakma
Hatır kırma gönül yıkma
Basıp gezdiğine bakma
Adam yiyen türaptır bu (Ruhsâtî, 171/9)

Şikeste hâtırı soran mı kaldı (Zihnî, 113/1/4)

Gönül bu kadar önemli olunca hatır gönül bilmek, insanların hatırını gözetmek de âşıklarımızın şiirlerinde yer almaktadır. Ruhsâtî, hatır kırmayı ve gönül yıkmayı dünyanın faniliğine yaptığı göndermeden anladığımız kadarıyla dünya ve ahiret hayatını yakma olarak görecektir kadar önemsemektedir. Zihnî ise hatırının sorulmadığından dert yanmakta ve hatır sormanın gerekliliğine işaret etmektedir.

Ancak alacağın yarım fitire
Boynunu eę titre titre ha titre
Anın için ne dokunun hatıra
Varsın kendi çeksin eziyetleri (Ruhsâtî, 228/7)

Bir küçük lokma için tir tir titreyen insanın, yalnız bu küçük menfaat için hatır kırması kınanmakta ve hatır kırmaktansa o faydadan vazgeçmek yeğ tutulmaktadır.

Sağlığında saymadığın hatırın

Ölümüne ağlamaktan ne fayda (Ruhsâtî, 182/3/3-4)

Hatır bilmenin zamanına ilişkin bir bahis açan Ruhsâtî, insanın ihtiyacı olduğu zaman hatırının sorulması gerektiğine işaret etmektedir.

Münâfik sözüne gel gitme beğim

Hâtır-ı mahzûnum incitme beğim (Dertli, 168/4/3-4)

Dertli'nin şiirinden anlaşılan ise mazlumların, gönlü kırıkların âhından sakınılması gerektiği ve her ne sebeple olursa olsun, mahzun kalpleri incitmemeye özen gösterilmesi gerektiğidir.

Âşıklarımız, idealize ettikleri insanın erdemleri arasında, gönlün kıymetini bilmek ve hatır yapmak da yer almakta, yine gönül her zaman üstün tutularak onun Hakk'ın nazargahı olduğu vurgulanmaktadır. İdeal insan daima gönüle önem veren, insanların hatırını soran, elinden geliyorsa insanların gönlünü tamir eden insan olarak görülmektedir.

2.21. Ölüm ve Ölümü Hatırlama

Dünyası için kaçınılmaz bir son olarak ölüm, insanı beklemektedir. Ölümlü olduğunun bilincinde olmak ise insan için hareketlerinin kontrolünü sağlayabileceği bir vesile olarak düşünülmüştür. Yaklaşan bir sonun bilincinde olmak insana dünyadaki tutum ve davranışlarını, iyi ve güzel olana yönlendirme gayreti kazandırmalıdır. Âşıklarımız da konuya bu açıdan yaklaşarak ölümü hatırlamayı dinî-ahlâkî bir erdem olarak kabul etmiştir.

Ruhsat yüz bin halın olsa
Çok yeşilin alın olsa
Dünya kadar malın olsa
Sarılar ak beze bizi (Ruhsâtî, 158/8)

Her zaman bulanık akma
Bir kapı aç durulasın
Herkes biliyor ölüm var
Ne boşuna yorulasın (Ruhsâtî, 163/12)

Ruhsâtî, bu iki kıtada da ölümün kesin olarak geleceğini, onun için dünyada mala mülke güvenmemek, gönlünü dünya işleri için sıkmamak gerektiğini söylemektedir. Ruhsâtî'ye göre ölümü hatırlayan insan için hem dünya malı hem de dünyanın gamı değersizleşir. Kıtalarından hareketle ideal insan, dünyanın geçiciliğinin farkında olan ve daima ölümü hatırlayan insan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya bir rüyadır tâbiri lazım
Yüz bin yaşayana kabiri lazım
Emr-i ilâhidir sabırı lazım
Bu dünyanın nice geleni gitmiş (Sümmânî, 342/5)

Ölümü hatırlamakla birlikte insan ölüme sabır da etmelidir. Neticede “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibarettir.” (Ankebut, 29/64) ve rüyadır. İnsan ne kadar uzun yaşarsa yaşasın yine de emr-i Hakk vaki olacak ve ölecektir. İnsan, “her nefsin bir gün ölümü tadacağını” (Ankebut, 29/57) bilmeli ve ölüm bir sevdiğine uğradığında ona sabretmelidir.

Ölümden evvel ölmeli
Ölümü yakın bilmeli (Ruhsâtî, 171/3/1-2)

Aldanman cihana bay u gedâlar
Ecel bir elektir bay u gedâlar
Cem olmuş huzura bay u gedâlar
Vardım şah katına divâne bir gün (Seyrânî, 173/1)

Cân ki cânânındır alır akıbet
Nedir sende ara yerde nizalar (Sümmânî, 235/3/1-2)

Ölüm herkesi eşitlemesi bakımından önemli görülmüş ve dünyada ölümlü olduğunu, geçip gideceğini bilmek, hatırlamak tavsiye edilmiştir. Ruhsâtî'nin “ölmeden önce ölmek” dediği daha çok tasavvufî bir ifadedir ve insanın dünya nimetleri ve kavgasına karşı müstağni davranması gerektiğini ifade etmektedir. Ölüm yakındır ve zengin fakir herkesi yakalayacaktır.

İdeal insan ölümün bilincinde olmalı ve insanlara da ölümlü olduğunu bilerek yaklaşmalıdır. Sümmânî'nin de belirttiği gibi ara yerde nizaya gerek yoktur.

2.22. Rızık Kaygısı Çekmeme

İnsanın dünyadan elde edeceği nimetler bütünü olarak düşünüldüğünde rızık konusu da âşıkların gündeminde yer almış ve ideal insanın rızık konusuna nasıl bakması gerektiği şiirlerde yer bulmuştur.

Bu nasıl tecellî bilmem ne hikmet
Serpilmiş cihâna dâne-i kısmet (Dertli, 146/4/1-2)

Öncelikle rızık; kısmet, Allah'ın bir ikramı ve hikmeti olarak dünya üzerine yayılmıştır. İnsan rızıkını, kısmetini bu saçılmış olanlar içerisinde toplayacaktır.

Rızık için teessüf çekme âlemde

Rezzâk ismi varken Levh u Kalem'de (Dertli, 152/2/1-2)

Bir kulun rızkını bir şâh veremez

Rızkı veren ancak Yârâb değil mi (Sümmânî, 207/5/3-4)

Benim kısmetimi verir Yaradan

Yolunu beklerim nic' olur olsun (Sümmânî, 274/5/3-4)

İnsanın rızkı Allah tarafından ezelde taksim edilmiştir. Bu yüzden insanın bu konuda üzülmeye gerek yoktur. Herkesin rızkı zaten bellidir. Rızık için kimseye boyun eğmek de gerekmez, insanın rızkını veren şahlar değil ancak Allah'tır.

Anadan doğunca çulun

Var mı idi paran pulun

Tanrı yarattığı kulun

Verir rızkın komaz nâçar (Seyrânî, 175/3)

İnsanın doğumunda üzerinde bir şey olmayışından ve parasız olduğundan bahseden Seyrânî, Allah'ın kulunu çaresiz bırakmayacağını ve rızkını vereceğini söylemektedir.

Örneklere kadercilik gibi düşünülebilecek bir rızık anlayışı görülse de "Çalışma" başlığı altında incelediğimiz gibi insanın nasibi için gayret göstermesi de gerekmektedir. Şiirlerin genelinden anlaşılan ideal insanın, kavga ve telaş aracı olarak "rızık" peşinde kendisini heba etmemesi gerektiğidir.

2.23. Hırslı Olmama

Hırs, insanın diğer insanlarla giriştiği ve içinde hastalıklı bir şekilde büyüttüğü, daha çok kazanma ya da daha önde olma isteği şeklinde görünen yarışıdır. Hırs, âşik

şiiirinde kötü hasletlerden biri olarak değęerlendirilmiş ve hırslı olunmaması tavsiye edilmiştir.

Te'cil ü hırs ile menzil alınmaz (Erzurumlu Emrah, 358/4/3)

Erzurumlu Emrah bu mısırada, erteleme hastalığı ve hırs ile insanın maksadına ulaşamayacağını söylemektedir.

Hırs var ise cihan kavgasız olmaz (Seyrânî, 166/2/1)

Mısırada hırslı olmanın dünyadaki kavgaların temel sebebi olduğu vurgulanmakta ve hırsın sonuçları gösterilmektedir.

Halkı haris etmiş şürb ü ekinde

Mahlûk birbirinin olmuş şikârı (Seyrânî: 166/2/1)

Yeme-içmenin halk tarafından hırs sebebi olarak görülmeye başlandığını ve insanların birbirlerini av olarak gördüğünü anlattığı bu mısralarda da hırsın dünyadaki kavgaların sebebi olduğunu belirten Seyrânî, ideal insana hırstan uzak durması gerektiğini öğütlemektedir.

Âşıklarımız ideal insanı, diğer insanlarla kendini sonsuz bir yarış içerisinde hissettiren kötü hasletlerden sakındırmakta ve hırsın kötülüklerinden bahsederek hırslı olmaktan men etmektedir.

III. BÖLÜM : İDEAL İNSANDAN BEKLENİLEN TOPLUMSAL TUTUM VE DAVRANIŞLAR

Fert, bir topluma doğar ve o toplumun şeklini alır. Görgü, gelenek, ahlâk ve toplumun diğer temel yasalarını, dinamiklerini toplum içerisinde öğrenir. Uyulduğunda toplumsal kabul ve benimsenme, uyulmadığında ise yaptırımlarla karşılaşılana, yazılı olmayan kuvvetli yasalar (toplumsal normlar) kişileri bağlar. Bir toplumda var olabilmek, varlığını kabul ettirebilmek çoğunlukla bu yasalara uygun davranmakla mümkündür. Âşıklarımızın şiirlerinde bazen söz içinde ve şiirin ruhunda toplumun yasalarına göndermeler yapılmış, yaşadığı toplumun içinden ve bazen de toplum adına insanlara olumlu ve olumsuz davranışlardan örnekler göstermiştir.

İdeal insanın toplum içerisinde nasıl davrandığı, nasıl davranması gerektiği şiirlerde işlenmiş, toplumun her kesimi ile iletişimi olan âşıklarımız gözlemlemiş oldukları temel sorunlar üzerine düşüncelerini dile getirmiş, problemlere işaret etmiş, problemlerin çözümüne dair fikir yürütmüş, olması/yapılması gerekenleri sıralamış böylece ideal insan ve ideal topluma ulaşmak için düşüncelerini halk ile paylaşmıştır.

Bir ferdin toplumla harmanlanması (uyum, bütünleşme, entegrasyon), toplumun topyekûn ideal vasıflara bürünmesi için bulunması gereken erdemleri, tutum ve davranışları dile getiren âşıklarımızın şiirini bu bağlamda; sadakat, sabırlı olma, tedbirli olma, yetime bakma/yetim hakkı, yoksulu gözetme, cimrilik, asalet, sonradan görmelik, uygunluk/denklik, kınama/kınayıcılar, ömrünü boşa geçirmeme, erken kalkma, anne ve babaya karşı tutum ve davranışlar, bela, saygı, istiğna, haddini bilme, münafıklık (arabozuculuk), riya, dünya ile münasebet, para, nasihat dinleme, dostluk, emanet, mertlik ve muhannetlik, her sözü söylememe, âlim ve kâmil kişi ile münasebet, ilim, cahillik, meclis adabı, kanaat, yas günlerinde süslenmeme, içki içmeme, insanları aldatmama, ümitli olma, işi ehline verme, çalışma, bahane üretmeme, işini zamanında yapma, ince düşünceli olma, hesabını bilme başlıkları altında incelemek mümkündür.

3.1. Sadık Olma

İçten bağlılık, sağlam, güçlü dostluk (Türkçe Sözlük, 2011: 2000) anlamlarına gelen sadakat, Türk toplumu için önemli bir toplumsal değerdir. İnsanlar birbirlerine güvенеilmeli, sözleri ve eylemlerinde sadık olmalıdırlar. Âşıklarımız sadakat bahsine de değinmiş, sadakati insan ilişkilerinde güvenin temel unsuru olması yanında Allah'a ve dine sadakat manasında da kullanmışlardır.

Olasın makbul
Sıdk ile kul ol
Şakı bülbül ol
Allah Allah de (Ruhsâtî, 141/2)

Ruhsâtî, Allah tarafından kabul edilebilir hale gelmek için sadık bir kul olunması gerektiğini belirtir. Sadakat kelimesi burada insanın Allah ile olan bağına işaret etmektedir.

Sıdk u candan isen ümmet
Terk etme daima sünnet (Ruhsâtî, 167/9/1-2)

Sünnetin terk edilmemesi gerektiğini vurgulayan Ruhsâtî, ümmetin sadık bir ferdi olmasını dilediği muhatabına seslenirken; eğer sadıksan sünneti terk etme demekte ve sadakat iddiasında olan kişilerin aynı zamanda bu iddiayı hareketlerinde de göstermelerini beklemektedir.

Tarikat kazanında piş
Sıdk ile et alış veriş (Ruhsâtî, 151/2/1-2)

Sıdk ile alışveriş etmek söylemi, birinci mısradaki tarikat kelimesi ile birlikte düşünüldüğünde bu alışverişin tarikatın şeyhi ile olan münasebet olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Ruhsâtî, ideal bir davranış olarak insanın, şeyhine

yahut dünya işleri için düşünülecek olursa muhataplarına karşı hem verdikleri sözlerde hem de ikili ilişkilerdeki tutumlarında sadakatle davranmaları gerektiğini öğütlemektedir.

Bir kişide olsa sıdk u sadakat

Serin fedâ eder ihsâna karşı (Sümmânî, 201/1/1-2)

Şayet bir insanda sadakat varsa kendisine ihsan etmiş, yardımda bulunmuş insanların iyiliklerine karşı nankörlük etmez. Sadakat bir şekilde yapılan iyiliğin de karşılığı olarak düşünülmüş, iyilikte bulunana karşı kötülük yapılamayacağı vurgulanmıştır.

Dil ehli bir âşık isen

Hayrı şerri farik isen

Kelamında sadık isen

Bu adam sevdalı derler (Ruhsâtî, 166/10)

Azaldı sadıkan çoktur hıyânet

Bir iken bin oldu fi'li dünyânın (Sümmânî, 260/3/3-4)

Zamaneden şikâyet ettiği bu kıtada Ruhsâtî, sözlerine sadık olan insanlara alaycı bakıldığını söyleyerek bu durumun yanlışlığına işaret etmekte ve sadık olmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Sümmânî, hainlerin sadıkları geçtiğini ve bu yüzden dünyanın kötülüklerinin katlandığını söylemektedir. Şu halde sadık insanlar toplum düzeni için de önemlidir. Sadıkların sayısının azalması halinde toplumsal çözülme de hız kazanmakta, kötü fiiller de bağlı olarak artmaktadır. İdeal insan, sözünde ve işlerinde insanların kendisinden emin olabileceği sadık bir kişi olmakla birlikte sadık bir kul olarak Allah'a, ümmetin sadık bir ferdi olarak Hz. Muhammet'e (s.a.v), bağlanmaktadır. Yine âşıklarımızın, şeyhine sadık bir mürit olmak gerektiğine dair öğütleri de şiirlerde yer bulmaktadır.

Gönül serden geçer yârdan geçemez

Bağlanmış ikrara kavî sözlüyüm (Seyrânî, 158/3/1-2)

Dönmez ikrârından kavle sâdıklar (Dertli, 150/3/3)

Son olarak sadakat ve söz arasındaki ilişkiye değinilen Seyrânî ve Dertli'nin mısralarına bakıldığında; verdiği söze kuvvetle bağlanmanın önemine vurgu yapılmakta insanın sözüne sadık olması öğütlenmektedir.

Görüldüğü gibi ideal bir insandan sadakat noktasında âşıklarımızın beklentisi; işine, ilişki içerisinde bulunduğu insanlara, sözüne, Allah'a, peygambere ve varsa şeyhlerine sadık olunmasıdır.

3.2. Sabırlı Olma

Sözlükte acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi (Türkçe Sözlük, 2011: 1996) olarak tanımlanan sabır, âşıklarımızın şiirinde bu anlamın yanında daha derin anlamlarıyla da karşılığını bulmakta ve sabır konusu etrafında ideal insana değgin çokça tavsiye bulunmaktadır.

Sabırdır âlemde selâmet bâbı (Sümmânî, 278/3/1)

Öncelikle sabır, selamet kapısı olarak kabul edilmekte her işte sabır tavsiye edilmektedir.

Sümmânî bu derde oldu müşterek

Kul ermez menzile meğer everek (Sümmânî, 201/6/1-2)

İnsan sabırlı olması halinde kendisini selamette bulacak, rahat düşünebilecek ve neticede başladığı işte acele etmek yerine, işini sakince sonuca doğru götürmeyi bilecektir. İnsan acele ederek değil, sabrederek menziline ulaşır, derdine derman bulur.

Bir menzile başa kadar varmadan
Sen o yola kervan olsan ne fayda (Sümmânî, 161/1/1-2)

Sabır, insanda bir istikamet bilinci de oluşturmakta ve yapılan her işte küçük küçük de olsa sürekli bir ilerlemeyi temin etmektedir. Sümmânî, sabır ve sebattan yoksun olarak başladığı işi bitiremeyecek olan kimsenin yola çıkmasını da faydasız bulmaktadır.

Ne devletim vardır ne de bir atım
Anadan öksüzüm babadan yetim
Gam ile yoğrulmuş kemiğim etim
Sabırdır her demim elhamdülillah (Ruhsâtî, 204/5)

“Bazı âlimler sabırla şükürün eşit değede olduğunu ileri sürmüştür.” (Çağrı, 2008: 338) Sabır ve şükür şiirlerde de birlikte anılan kavramlardan olmuştur. Teslimiyetçi bir tavırla âşıklarımız, Hakk’tan gelene sabretmeyi ve gelenin niteliğine bakmaksızın ona şükretmeyi doğru kabul etmişlerdir. Ruhsâtî’nin mısralarında görülen de budur. İnsan, çeşitli zorluklar yaşayabilir ancak yine de sabretmeli ve şükürden ayrılmamalıdır.

Kazâyâ râzı ol belâyâ sabûr (Dertli, 154/5/3-4), Gazaya razı ol belaya sabır (Ruhsâtî, 313/4-7 ve 314/1-3) redifli şiirlerde Ruhsâtî ve Dertli baştan sona sabır konusunu işlemektedir. Bir toplumda karşılaşılabilecek olumsuz davranışları, durumları ve olumsuz tipleri sıralayan âşıklarımız hem toplumsal alanda nasıl insanlar olunmaması gerektiğini hem de bu insanlarla karşılaşırsa dahi sabır göstermek gerektiğini belirtmektedir.

Neticede şiirlerden anlaşılan ideal tavır her hale sabretmek ve sabrın sonunun selamet olduğunu bilmektir.

3.3. Tedbirli Olma

Karşılaşılması muhtemel durumlara hazırlık yapmak, önlem almak olarak tanımlanabilecek olan tedbir kelimesi şiirlerde genel olarak “takdir tedbiri bozar” atasözünde özünü bulan, Allah’ın olaylara müdahalesi ve her şeyin Allah’ın rızası dâhilinde olup bitmesi durumunu açıklamak için kullanılır ve tedbir alınsa da neticede Allah’ın takdirine rıza gösterilmesi gerektiği vurgulanır.

Tedbir-i Huda lemyezel
Takdirini bozar imiş
Cümlesin levhi mahfuza
Her ne vardır yazar imiş (Ruhsâtî, 169/12)

Edepliden edep öğren uslu gez
Ham yere basmanın sırası değil (Ruhsâtî, 244/3/1-2)

Ruhsâtî tedbirli olmayı önemsemekte ve öğütlemektedir. İnsan tedbirli olmalı, yaptığı her işin önünü ardını dikkatle inceleyerek tedbirini almalı, ham yere basmamalıdır.

Ben mi tedbirimde eyledim noksan
Yoksa tecellâ-yı kader mi böyle (Erzurumlu Emrah, 308/1/3-4)

Emrah da yeterince tedbir alıp alamadığını sorgulamaktadır. İnsanın başına gelenler elbette takdir ile ilişkilendirilmiştir ancak tedbirinin noksanlığından da kaynaklanabilir. Erzurumlu Emrah, mısralarında konuya değinmiş ve noksanın tedbirinde olup olmadığını sorgulamıştır.

Böyle takdîr etmiş o rabb-ı habîb

Takdîr-i Hüdâdır tağyîr olunmaz (Erzurumlu Emrah, 373/4/3-4)

Erzurumlu Emrah'a göre insanın başına ne gelirse takdirdir ve onun değiştirilmesi bir halden başka bir hale geçmesi yine Erzurumlu Emrah mısralarında görüldüğü gibi mümkün değildir.

Âşıklarımızın tedbir konusunda tekrar ettikleri şey aslında ideal insanın her işinde tedbirlî davranması, ince ince hesap etmesi, tedbirin bütün gereklerini yerine getirmesi ve neticesinde ortaya çıkacak sonuca rıza göstermesidir.

3.4. Yetime Bakma ve Yetim Hakkı Gözetme

Toplumun ayrıcalıklı olmayan ve büyük çoğunluğunu da oluşturan kesimleri şiirlerde sıklıkla yer bulmuştur. Âşıklarımız da ömürleri boyunca çalışıp kazanmak zorunda olan ve pek çok güçlük yaşamış insanlar olduğundan kendilerine yakın buldukları bu mazlum kesimi gözetmektedir. Yetimler ise toplumun en dezavantajlı kesimi olarak görülmektedir. Şiirlerde, kendilerini koruyacak ebeveynlerden yoksun olan insanlara kötülük edilmemesi, haklarına girilmemesi tavsiye ve telkin edilmektedir.

Bir söz ver yarabbi göreyim şimdi

Yoksulluk elinden ciğerim yandı

Üryana bir gömlek yetime hindi

Rızan için saramazsam geri al (Ruhsâtî, 242/4)

Şathiye havasındaki şiirde Ruhsâtî fakirlere birer gömlek vermenin yanında yetimleri de unutmamış ve onlara da birer hindi vermeyi hayal etmiştir. Yine kıtadan anlaşılacağı gibi yetime yardım etmek Allah'ın rızasını kazanmak anlamına

gelmektedir. İdeal insan, Allah'ın rızasını kazanmayı istemekte ve yetimlere yardım etmektedir.

Ağlayan yetimin hakkını yerse

Öz akıbet başına ceza çevrilir (Sümmânî, 323/3/3-4)

Yetime bakmak ne kadar iyi kabul edilmişse onun hakkına girmek, onu ağlatmak da o kadar kötü görülmüştür. Kul hakkının her türlü haramdır ancak zayıf bir zümre olarak görülen yetimlerin hakkı ayrıca korunmalı ve gözetilmelidir. Sümmânî böyle olmadığı takdirde insanın başına ceza geleceğini ihtar etmekte ve yetim hakkına girilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Yetim bir peygamberin ümmeti olan âşıklarımız, diğer zayıf kesimleri olduğu gibi yetim hakkını da önemsemekte ve ideal bir insanın yetimlere bakacağını ve haklarını gözeteceğini söylemektedirler.

3.5. Yoksulu Gözetme

Yetimler gibi yoksullar da gözetilmeye muhtaç kimselerdir. Her ne suretle olursa olsun elinde yiyecek ekmeği olmayan yahut kötü şartlarda yaşamak zorunda kalan insanlar tarihin her döneminde olmuştur. Âşıklarımız, yoksullara yardım etmeyi, hayır işlemeyi ve en genel anlamıyla yardımlaşmayı önemsemiş ve ideal bir tavır olarak daima tavsiye etmişlerdir.

Hükm-ü şeriatça fakir u mazlûm

Emanetullahtır değil mi malûm (Seyrânî, 161/6/1-2)

Seyrânî, fakir ve mazlumların şeriat hükümlerine göre Allah'ın emanetleri olduğunu söylemekte ve onlara karşı davranışlarında bu şekilde düşünülüp hareket edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Allah'ın emanetini incitmek anlamına gelecek

olan yoksul ve mazlumlara bakmamak, onları görmemek kınanmaktadır. Çünkü mazlumun duası ile Allah arasında perde yoktur. Onları incitmemek, hatırlarını yapmaya çalışmak gerekmektedir (Çağrı, 1992: 298).

Kulundur Sümmânî eyle merhâmet

Zayıflar elinden tutmak mürüvvet (Sümmânî, 252/5/1-2)

Sümmânî, Allah'a yakardığı bir şiirinde zayıflar elinden tutmak mürüvvettir demekte ve kendi zayıflığını önce çıkararak Allah'tan yardım dilemektedir. Sümmânî hem dua etmekte hem de zayıfların elinden tutmanın önemine vurgu yapmaktadır.

Fukara halinden soran kalmadı (Ruhsâtî, 210/1)

Yoksulun her hâli Mevlâya âyân

Hiç bulunmaz ona merhaba diyen (Sümmânî, 273/6/1-2)

Zamaneden şikayet ettikleri şiirlerinde Ruhsâtî ve Sümmânî, yoksulların hallerinin sorulmadığını söylemektedirler. Elbette Allah yoksulların hallerinden haberdardır ancak onlara bir merhaba demek, sıkıntılarında haberdar olmak, eksiklerini gidermeye çalışmak gerekmektedir.

Fakir fukaranın sorulmaz hali

Güzele zengine itibar şimdi (Ruhsâtî, 219/7/3-4)

Fakirlerin hallerini merak etmeyip yalnız güzellerin, zenginlerin hallerini merak etmek de farklı bir eleştiri konusu olmuştur. İdeal insan, ilişkilerinde öncelikle fakir fukaranın halini ve hakkını gözetmelidir.

Fukaraya bakmaz oldu ağniyâ

Acımaz yüreği cân gözü âmâ

Ayaklar altında kaldı fukâra

Âsumâna çıkar âhı figânı (Sümmânî, 195/4)

Sümmânî, fakirlerin durumunu anlatırken acıklı bir tablo çizmekte ve zenginlerin fakirlere bakmadığını, gönül gözlerinin kör olduğunu, acıma duygularının kalmadığını, fakirlerin ayaklar altında inlediklerini ve ahlarının göklere ulaştığını söylemektedir. Sümmânî'nin bu tasviri, fakirlere yardım etmekten çekinenlerin harekete geçmesini sağlamak amacıyla yaptığı düşünülebilir. Zorluklar ve fakirlik içerisinde yaşamış olan âşıklarımızın, Sümmânî'nin kıtasına benzer tasvirleri bulunmaktadır.

Âşıklarımız toplumun zayıf kesimlerine yardım etmeyi çok önemli bulmakta bunu hem dinî bir gereklilik hem de toplumsal bir sorumluluk olarak görmektedirler. Bu yüzden ideal insana tavsiyeleri daima toplumda yaşayan her insana karşı iyilik etmek, zayıfları gözetmek olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.6. Cimri Olmama

Varyemez, haris, eli sıkı şeklinde de kullanılan ve malına düşkün, harcamaya kıyamayan insanlara ait bir sıfat olarak kullanılan cimrilik, Âşık şiirlerinde kınanan bir davranış olmuştur.

Pahıllık etme

Kem yola gitme

Hergiz unutma

Allah Allah de (Ruhsâtî, 141/3)

Ruhsâtî, cimrilik edip kötü yola gitmekten kaçınılması gerektiğini, Allah'ın varlığını unutmamak gerektiğini, daima Allah'ı zikretmeyi öğütlemektedir.

Yine Ruhsâtî baştan sona cimriliği anlattığı bir şiirinde (Ruhsâtî, 242/6-7 ve 243/1-3) dünyanın geçici olduğunu, kimseye kalmayacağını bu yüzden mal biriktirmek yerine insanlara yardım etmek gerektiğini, ayet ve hadise göre yaşamının önemini ancak böyle doğru yapılmış olacağını, insanın malından da hesaba çekileceğini söylemektedir.

İdeal insan, elinde bulunanları diğer insanlarla çekinmeden paylaşabilen, kendisine saklamayan insan olarak görülmektedir.

3.7. Asil Olma

Sonradan görme kavramının zıttı olarak görülebilecek asalet kavramında maddi varlıkların bir önemi ve ayrıcalığı yoktur. Yani kişilerin asil olmaları onların zengin olmalarıyla değil büyük oranda terbiyeleri ve soyları ile ilişkilidir. Asalet kavramı, âşık şiirinde önemli bir yer bulmuş ve insanın, bazen nesebinden bazen de fitratından asil tavırlı olabileceği kabul edilmiştir.

Var oğul mert oğlu mert ile konuş
Şeker olsa yeme muhannet ile
Asilzade olan azmaz yolundan
Can verir uğruna sadakat ile (Ruhsâtî, 191/6)

Ruhsâtî, asil bir soydan gelmiş kimselerin yoldan çıkmalarının zorluğuna işaret etmekte ve muhannet ile muhabbetten uzak durmayı, atadan mert olanlarla söyleşmeyi tavsiye etmektedir.

Aslından olmayan zade olur mu
Asilzade olan sözünden belli (Ruhsâtî, 223/1/3-4)

Sorma bir kişinin aslını ey dil

Asilzâde izzetinden bellidir (Erzurumlu Emrah, 359/3/3-4)

Ruhsâtî ve Erzurumlu Emrah'a ait mısralarda hem söz hem izzet kelimeleri vurgulanmaktadır. Asil insanlar hem sözlerinde dikkatli hem de ikramlarında cömert kimselerdir.

Eğer akıl isen bu sözümde dur

Vadinde durmazsa hem aslını sor (Ruhsâtî, 246/1/1-2)

Ruhsâtî, verdiği sözde durmayan kimsenin aslından şüphe etmek gerektiğini söylemektedir.

Renkte bir cevherin zâtı gerektir

Sürh ile la'l olmaz her bir kara taş (Dertli, 156/2/3-4)

Her odası olan misafir almaz

Sülaleden hâne-dâr olmayınca (Sümmânî, 155/3/3-4)

Her eşya aslının hükmünü verir

Divan atı olur tay gide gide (Seyrânî, 85/5/3-4)

Üç farklı âşıktan alınan üç örnek de hemen hemen aynı konuya farklı şiirsel buluşlarla örneklemede ve hem âşık şiirinin gücünü göstermekte hem de halkın zihninin, sosyal hayatının zenginliğine işaret etmektedir. Dertli, bir taşın “la'l” taşına dönmesi için aslında la'l taşından bir parça olması gerektiğini, Sümmânî, her odası olanın misafir ağırlayamayacağını, çünkü sülalesinden misafir ağırlayan kimselerin bu geleneklerini devam ettirebileceklerini, Seyrânî ise her eşyanın aslının hükmünü göstereceğini divan atının gide gide tay olacağını söylemektedir.

Âşıklarımızın şiirlerinde idealize edilen insanın asil, yerinde ve tutarlı davranması beklenmekte, asil davranışlı kimseler örnek gösterilerek diğer insanların da böyle davranmaları umulmaktadır.

3.8. Sonradan Görmelik Yapmama

Soyunda bir zenginlik bulunmayan, daha sonra biraz çaba ve biraz talihle zengin olmuş ancak bu zenginliği kaldıramamış, yersiz, tutarsız, saçma davranışlarda bulunan kimseler için kullanılan “sonradan görmelik” toplumda daima kınanmıştır.

Her olur olmaza meyil verirsin
Daha anlamadın cihanı gönül
Sonradan görmüşle eyleme ülfet
Pusu olur mu anın dumanı gönül (Ruhsâtî, 248/2)

Ruhsâtî gönlüne seslendiği bu şiirde her kişiye gönül düşürülmemesi gerektiğini söylerken sonradan görmelerle yakınlık, arkadaşlık kurulamayacağını ve onunla yoldaş olunamayacağını da ifade etmektedir.

3.9. Uygun ve Denk Olma

İslam dini, kainatın kusursuz bir düzen içinde yaratıldığını ve her şeyin bir uyum içerisinde hareket ettiğini öğretir. Bu uyum insanın hareketlerine, duygularına, giyim kuşamına da yansır ve insandan da tüm hareketlerinin, duygularının ve durumunun uyumlu olması beklenir. Âşıklarımızın şiirlerinde konuya değinen pek çok bölüm bulunmaktadır.

Bahş olursa bir hûbba yâr denilmez
Münâsibsiz atlas olsa giyilmez

Ham ağacın ham meyvesi yiyilmez

Mecaz ehli isen yerişmek lâzım (Sümmânî, 242/1)

Âşık Sümmânî'nin örnek olarak aldığımız kıtasında; her güzele yâr denilemeyeceğini, uyumsuz olan kıyafetin ipliğinin de önemli olmadığını söylemekte, kişinin olgunlaşmaya çalışarak dengine ulaşma çabası içine girmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bir kez konma illâ gülün dalına

Kara zağ bülbül-i şeydâ olur mu (Erzurumlu Emrah, 371/5/3-4)

İnsan, aynı zamanda yerini bilmeli, hâlin icaplarını gözetmelidir. Bu iki mısradan Erzurumlu Emrah karganın gül dalına konarak bülbül olamayacağını ifade etmektedir.

Uymalı adamın içi dışına (Sümmânî, 361/4/1)

Uygunluk, denklik bahsinin son örnek mısrasında ise Sümmânî'nin, insanın iç ve dış uyumu hakkında düşüncesi yer almaktadır. İnsanın içi dışına, sureti siretine uygunluk göstermelidir.

Netice itibarıyla âşıklar; her şeyde bir uygunluk aranması, insanın içi ve dışının da birbirine mutabık olması, halin icaplarına uygun hareket edilmesi konularında ideal insana tavsiyelerde bulunmaktadır.

3.10. Kınayıcı Olmama

Yapılan bir işi ya da kişilerin hallerini ayıplamak anlamına gelen kınama fiili, olumsuz davranışlar arasında sayılmıştır. Özellikle insanların aslını anlayamadıkları işler için muhataplarını kınamaları yadırganmış, doğru tavırlar hakkında kötü düşünen, kötü söz söyleyenler eleştirilmiştir. Yine kınama bahsinde âşıklarımızın tasavvuf ehli

olmalarına dikkat çekmek gerekmektedir. Halkın kınaması onlar için çoğu zaman zararsız hatta doğru yolda olduklarına delildir.

Bizim hulusumuz temizdir Hakka

Varsın zem eylesin eller sabahtan (Ruhsâtî, 273/6/3-4)

Ruhsâtî, yaptıklarından emin bir insanın söyleyeceği şekilde şiirini kurmuş ve Hakk'a temiz bir gönül ile bağlı olduğunu, bu yüzden ellerin isterse kendisini kınamasını, bunun kendisinde bir karşılığının olmadığını söylemektedir.

Bazıları şurda burda zemmeder

Dini bütün sadık yaran kalmadı (Ruhsâtî, 209/1/3-4)

Yine Ruhsâtî bu kez sağda solda insanların birbirlerini çekiştirip kınadıklarını, bunun ne dinî bütünlükle ne de sadık dostlukla bağdaşmayacağını belirtmektedir.

Âşıklar ta'n etmez yoksul u bâyı

Gönülde bir tutar bâı ü gedâyı (Dertli, 158/6/1-2)

Dertli, zengin fakir ayırmadan kimseyi kınamamak gerektiğini, insanların içinde buldukları durumların kınamayı gerektirmeyeceğini, yine ehl-i dilin bütün insanları gönlünde bir tutacağını belirtmektedir.

Ben ednâyı kınar isen

Benim gibi olun sen de (Seyrânî, 86/3/3-4)

Nas yanında yoktur yerim

Zemmederler işitirim

Hasbunallah daim derim

Unutmam bu ezberimi (Seyrânî, 116/2)

Seyrânî, öncelikle kendisini kınayanların bir gün kendisi gibi olacağı yönündeki ihtarını yapmaktadır. Seyrânî ayrıca insanların arasına girmekten çekindiğini, onların birbirlerini çekiştirip kınadığını, bu yüzden “Hasbunallah” zikrine devam ettiğini söylemektedir.

Âşıklarımız, insanların birbirlerini kınamalarını eleştirmektedir. Kınayanın da kınamayı dinleyenin de kötülük ettiklerini kabul etmektedir. İnsanın kınadığı şeyin başına geleceğini bilmesi gerektiği söylenmektedir. Ayrıca kınayıcıların kınamaları umursanmamaktadır.

3.11. Ömrünü Boşa Geçirmeme

İnsanın dünyada geçireceği zaman, sınırlı bir zamandır ve insan bir gün ölecektir. Bu gerçekten hareketle insanın, dünya üzerinde bulunduğu zaman diliminde zamanını iyi kullanması gerekmektedir. “Dünya, ahiretin tarlasıdır.” (Çağrıcı, 2010: 261) ve insanlar bu tarladan yeterli verimi almakla yükümlüdür. Ömrünü boşa geçirmekse kısıtlı zamanı yanlış kullanmak anlamına gelmektedir. Âşıklarımız boş vakti, boş konuşmayı, beyhude çabayı nasıl ideal çerçevesinin dışında tutmuşlarsa ömrünü boş geçirmeyi de yanlış bulmuş ve sınırları olan, ne zaman sona ereceği bilinmeyen bir ömürde her hareketin anlamlı ve “işe yarar” olması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Gel gönül cemeyle aklın başına
Döner çarh-ı devran karar olur mu
Dünyada ömrünü geçirme boşa
Yalan dünya sana hiç yar olur mu (Ruhsâtî, 336/1)

Ruhsâtî, net ifadelerle dünyanın halini tarif etmiş ve bu hayat içinde ömrü boşa geçirmemek gerektiğini söylemiştir.

Gel ey gözüm tedarik gör
Çalış hakka deme çok az
Sersem gezmek ne lazımdır
İsterler senden beş namaz (Ruhsâtî, 173/9)

Ömrünü boşa geçirmemek Ruhsâtî’de ahiret için “tedarik görmek” şeklinde algılanmış ve insanın dünyada başboş gezmektense ibadetlerini yerine getirerek “ahiret azığını” tamam etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Boş yere gevherin çalma gel taşa
Her ne dersem hilaf değilim haşa
Ne genç der ne koca ne bey ne paşa
Değer musallaya ser birer birer (Ruhsâtî, 312/4)

Ömür, elbette bir insan için en kıymetli hazinedir. Nihayetinde dünyanın tamamı bir insana ait olsa dahi ömrü nispetinde ondan istifade edebilecektir. Ruhsâtî de bu inceliğe gönderme yaparak insanın kendisini, ömrünü cevher kabul etmiş ve yine muhatabına seslenirken; cevherini taşa çalmak yerine gideceği yerin farkına varmasını, yaşı, unvanı ne olursa olsun ölümün bir gün kendisini bulacağını, bu yüzden cevherini doğru kullanmasını tavsiye etmiştir.

Tamuda yanmağa etmem kasâvet
Yanarım gafletle geçen günüme (Seyrânî, 91/1/3-4)

Gaflet uykusunda bîboş yatarken
Eyvah geçti ömrüm yüze dayandı (Seyrânî, 105/3/3-4)

Amel sazım bozuk düzen çalmışım
İsyân deryasına düşüp dalmışım
Aziz gecelerde gafil kalmışım
Nevm-i gaflet düşman imiş gözüme (Seyrânî, 96/3)

Seyrânî, cehennemde yandığına değil de ömrünü boşa geçirdiğine, aziz gecelerin kıymetini bilemediğine hayıflanmaktadır. Mısralarda özellikle vurgulanmakta olan konu ise insanın, henüz hayattayken zamanının kıymetini bilemeyişi, zamanın tükenmeyecek kadar çok olduğunu zannetmesidir. İnsan bu gerçeği Seyrânî'nin mısralarında görüldüğü gibi ya cehennemde ya da yüz yaşına dayandığında fark etmektedir.

Âşıklarımız, dünya ile münasebet, nefis, ömür, çalışma, işini zamanında yapma ve sair konularda da ömrünü boşa geçirmemek ile alakalı bahisler açmış insanın daima kendisini diri tutması gerektiğini, bir işi bitirince diğerine koşması gerektiğini, geçen gün geri gelmeyeceğinden fırsat elde iken vaktini kıymetlendirmesi gerektiğini öğütlemiş ve bunu ideal bir tavır olarak kabul etmişlerdir.

3.12. Erken Kalkma

Âşıklarımız, hayatın olağan akışı içerisinde, günlük yaşantıya dair konular hakkında yapılması ya da yapılmaması gerektiğini düşündükleri durum ve eylemleri de şiirlerinde dile getirmişlerdir. Erken kalkmak da direkt olarak günlük yaşama ilişkin bahislerden biridir.

Rızkına da mani olur
Batan vakti seherlerde
İnsanlardan olsun bari
Utan vakti seherlerde (Ruhsâtî, 152/1)

Şafaktan kalkan rızkı tez alan
Arabî kibleye bakıp yüz alan
İbadetin yapıp helal kazanan
İşi eğri gitmez düze çevrilir (Sümmânî, 323/4)

“Seherlerde” redifli şiirde sabah namazı esnasında dünyada yaşanan haller, canlı ve cansız varlıkların seher vaktindeki davranışları ile bu vakti uyuyarak geçirenlerin ya da geç kalkanların başlarına gelecekler anlatılmaktadır. Örneklediğimiz kıtada ise geç kalkmanın utanılası bir durum olduğunu ve insanın rızıkına mani olacağını söylemektedir. Sümmânî’de de yine erken kalkanın rızıkını alacağı belirtilmektedir.

İdeal insan erken kalkıp namazını kılan ve işinin, helal rızıkının peşinden koşturun insan olarak görülmektedir.

3.13. Anne ve Babaya Karşı Tutum ve Davranışlar

Anne ve babaya hürmet göstermek, onların ihtiyaçlarını gidermek, kendisini yetiştiren anne ve babasına saygıda kusur etmemek hem Türk gelenekleri bakımından hem de İslam dini açısından önemli bulunmuş ve âşıklarımız da ideal insanın tavırları içerisinde anne ve babaya hürmeti zikretmişlerdir.

Sana öğüt verip aklın
Çalan bulur belasını
Pederine kem söylese
Bulan bulur belasını

Nefsine sarf edüp varın
Cehennem edip mezarın
Validenin intizarın
Alan bulur belasını (Ruhsâtî, 156/1-2)

Ruhsâtî, ilk kıtada babaya kötü söz söyleyenin, ikinci kıtada ise annenin âhını (bedduasını) alanların iflah olmayacağını ve belalarını bulacaklarını söylemekte ve insanları bu konularda uyarmaktadır.

Cennetlik kullardan haber sorarsan
Bir Allah'ı Tanrı bilenler girer
Babanın ananın hizmetlerini
Yetirüp duasın alanlar girer (Ruhsâtî, 312/7)

Bir evlât atasına eylerse hizmet
İki cihânda yüzü abadan olur (Sümmânî, 332/4/1-2)

Ruhsâtî, anne ve babaya yapılan hizmeti, onların duasını almayı, cennetlik ameller arasında saymış ve insan anne ve babasına hürmeti ve hizmeti karşılığında cenneti kazanacağını aksi halde ise cehennemlikler arasına katılacağını belirtmiştir. Sümmânî ise atasına hizmet edenlerin iki dünyada da yüzlerinin güleceğini söylemektedir.

Tevârih bin üç yüz otuzdan sonra
Ataya hayr eder evlât mı kaldı (Sümmânî, 191/6/3-4)

Kavimde kardeşte kalmadı ülfet
Oğul da babaya etmiyor rağbet (Sümmânî, 260/3/1-2)

Sümmânî, örneklediğimiz mısralarında ataya hayretmeyen ve babaya rağbet etmeyen evladı kınamaktadır. İnsan, atasının ihtiyaçlarını gidermeli, sözlerine, nasihatlerine kulak kesilmelidir.

Atanın öğüdün tutmak
Masivayı hep unutmak
Sabahtan camiye gitmek
Ne güzeldir ne güzeldir (Ruhsâtî, 169/3)

Anne ve baba aynı zamanda sözleri tutulması gereken kimselerdendir.

Âşıklarımız anne baba konusunda oldukça hassastır. Âşıklarımız idealize ettiği insan tipinin anne ve babasına saygılı davranmasını, nasihatlerini dinlemelerini, onlara kötülük etmemelerini ve daima onların hizmetinde bulunarak gönüllerini almaya çalışmalarını beklemektedir.

3.14. Belayı Güzel Karşılama

Bela, sabır kavramı ile birlikte de ele alınabilirdi ancak üzerinde durulması gereken farklar nedeniyle ayrı bir başlık altında incelemek gerekmektedir. Sabır bir sonuçtur. Sonucunda sabredilen, sabredilmesi gereken durum ise beladır. Bela sözlükte; içinden çıkılması güç, sakıncalı durum, büyük zarar ve sıkıntıya yol açan olay veya kimse (Türkçe Sözlük, 2011: 297) ve Allah'ın insanları denemek için verdiği maddi ve nanevi sıkıntı, dert, külfet (Uludağ, 1992: 380) olarak tanımlanmaktadır. Âşıklarımız için ise bazen gelmesi istenilen, bazen varlığından neş'e duyulan, bazense yıkıcı etkileri olan fakat sonuç olarak sabırla karşılanması gereken şeydir.

Leyla deyu olmuş mecnun

Her belaya olmuş memnun (Ruhsâtî, 146/11/1-2)

Bela babından nasibim

Bal eyledin sabreyledim (Ruhsâtî, 160/8/1-2)

Bela, bir yönüyle kulluk, bir yönüyle âşıklık makamında olan insan için memnun olunası bir şeydir. Kul veya âşık olarak insan, belaya uğramaktan yalnızca memnundur. Bela kapısından nasiplenen kişi belaya bal gözüyle bakmakta ve sabırla beklemektedir.

Kendin bilmeyene varup dalaşma

Belaya çatmanın sırası değil (Ruhsâtî, 244/2/3-4)

Bela kavramını bazen de yalnızca dünyevî anlamıyla kullanmış ve ondan kaçılmıştır. Ruhsâtî, kendini bilmeyen insanlarla dalaşmayı belaya çatmak olarak değerlendirmekte ve bu hareketi yersiz bulmaktadır.

Her belaya tahammül kıl şükreyle (Sümmânî, 198/4/1)

Sümmânî’de de görüldüğü gibi bela karşısında olumlanan ideal tavır ise belayı aramamak, ancak geldiğinde ona karşı sabır göstermek olarak görülmektedir.

Neticede âşıklarımız ideal insandan, insan ilişkilerinde kavga, gürültü manasına gelebilecek belaya bulaşılmamasını, Allah’tan gelen imtihanlar manasıyla belayı ise sabırla karşılayarak onda Allah’ın lütfunun aranması gerektiğini belirtmektedir.

3.15. Saygılı Olma

Türk toplumunun ayırt edici özelliklerinden biri olarak da gösterilebilecek olan saygı kavramı âşik şiirlerinde de yer bulmuştur. Allah’a, din büyüklerine, yaşça büyük kimselere ve ilim, zanaat gibi bilgi ve beceri sahiplerine ve en genel anlamda insanın varlığına, tabiata saygı gösterilmekte ve şiirlerde de bu durum dile getirilmektedir.

Nerede bir pîr görsem hadden aşarım

Elini kor ayağına düşerim (Ruhsâtî, 300/1/1-3)

Pîr kelimesinin hem tarikat şeyhi hem de ihtiyarlık çağındaki kişiler için kullanılması, şiirin hem din büyüklerine hem de yaşça büyük kimselere saygı duyulması gerektiğini söylediğini göstermektedir.

Cenâb-ı Mevlâ’dan ola inâyet

Küçük büyüğüne etmez itâat

Galiba yakındır rûz-ı kıyâmet

Her taraftan zâhir oldu nişânı (Sümmânî, 195/2)

Saygının ifade alanlarından biri de saygı duyulanın sözlerine önem vermek ve öğüdünü dinlemektir. Sümmânî küçüklerin büyüklerine itaat etmeyişlerini, sözlerini dinlemeyişlerini kınayarak tersinden itaati ve saygıyı tavsiye etmektedir.

Her kim ise takımında onbaşı

Güzel kıyâmında durasın oğul (Sümmânî, 230/5/3-4)

Saygı, Türk devlet terbiyesinde önemli bir yer tutmaktadır. Sümmânî, asker oğluna hitaben yazdığı şiirde onbaşı da olsa takımının liderine saygı duyması gerektiğini öğütlemektedir.

Sümmânîyem pîrden dilerim himmet

Söyledi yağma yok gel eyle hürmet (Sümmânî, 244/4/1-2)

Son olarak saygı göstermenin bir karşılığı da vardır. Saygı gösteren hem toplumsal itibara hem de ihtiram gösterdiği kişinin himmetine malik olur. Sümmânî'nin örneklediğimiz mısralarında bu duruma değinilmiş ve pirden himmet bekleyen önce hürmet göstermesi gerektiği söylenmiştir.

3.16. İstiğna Sahibi Olma

Kısaca gönül tokluğu olarak tanımlanabilecek olan istiğna durumu kişinin “bana gerekmez” diyecek bir tavır içinde olmasıdır. İstiğna, geçici olan dünya malına değer vermeyen düşüncenin hakim oluşu ve insan nefsinin terbiyesi üzerine yoğunlaşan kültürden doğarak âşık şiirinde de yer bulmuş ve işlenmiştir.

Ne derde dermanı lazım

Ne saltanat şanı lazım

Ne huri gılmanı lazım (Ruhsâtî, 146/10/1-3)

İstemem beylerin şetaretini

İstemem köşkünün imaretini

İstemem kadının diyanetini

Bu aşkın kenzini fetvada buldum (Ruhsâtî, 263/5)

İnan ki dünyada yoktur gözümüz

Bir keşkül, bir asa, aba dediler (Ruhsâtî, 309/4/3-4)

Eşyaya, duyguya, insana yani somut veya soyut dış uyaranlardan gelecek her türlü tesire yönelmiş olarak görülen istiğna, insana kendisi ile kalmak ve kendi içindeki cevheri bulmak için bir araç olarak görülmektedir.

İdeal davranış biçimi, arzularını sınırlamak, kanaat sahibi olmak ve gönlünü dünyalık şeyler ile bulandırmamak olarak düşünülmektedir.

3.17. Haddini Bilme

İnsanın kendi durumunu bilmesi, hemen hemen bütün öğretiler tarafından öğütlenmekte, kişinin kendini bilmesi bir mertebe olarak görülmektedir. Âşıklarımızda, haddini bilme ise dar anlamıyla yorumlandığında kendisini bilen insanın; yapabileceklerinin sınırını bilmesi, yerine ve derecesine göre davranabilmesi olarak ifade edilebilir. Özellikle Âşık Süm mânî'nin haddini bilme konusuna şiirlerinde sıklıkla yer verdiği görülmektedir. Öyle ki kaynak eserimizin 362. sayfadaki 272 nolu "beğenmez" redifli şiir, tamamen haddini bilme ile alakalıdır.

Mikdârın tanıyıp haddin bilerek

Serkeşlik eyleme kâmilâne var (Dertli, 216/2/3-4)

Âşık Dertli, insanın miktarından haberdar olması ve haddini bilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Şahsın meşrebine muvafık eyle
Kuru dava ile irfânlık etme
Kuvvetin nice ise o kadar söyle
Nefer rütbesinde sultânlık etme (Sümmânî, 181/1)

Merdân pençesinde merdânlık olmaz
İrfân huzurunda irfânlık olmaz
Sultân huzurunda sultânlık olmaz
Huzurda boynunu bursa yahşidir (Sümmânî, 317/2)

Şiirlerinin nasihat yönü oldukça kuvvetli olan Sümmânî, haddini bilme bahsinde de konunun çerçevesini çizmiştir. İdeal bir insanın, meşrebine uygun davranması gerektiğini, yalnız sözü ile kendisinin olgun kabul edilemeyeğini, gücü neye yeterse insanın o kadarına heves edip söylemesi gerektiğini yine gücü nispetinde hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir.

El elden üstündür arşa varınca (Erzurumlu Emrah, 301/7/4)

Mizan-ı irfanda miktarını bil (Seyrânî, 160/2)

Erzurumlu Emrah, “el elden üstündür” sözü ile insanın haddini bilmesi gerektiğine dikkat çekerken Seyrânî de kişinin irfan terazisindeki ağırlığını bilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Âşıklarımız hem insanın kendi kıymetini, hem de yaptığı işlerde haddini, ölçüsünü bilmesi gerektiğini vurgulamakta, ideal bir insanda bu özelliklerin varlığını aramaktadır.

3.18. Münafıklık (Arabozuculuk) Yapmama

Münafık kelimesi terim anlamıyla; Dinî kurallara inanmadığı halde inanmış gibi görünen kişiler için kullanılan bir sıfat olmakla birlikte Türkçede “arabozan” (Türçe Sözlük, 2011: 1727) manasında kullanılmıştır. Yine kelimenin yer yer “riyakar” kimseler için kullanıldığı da görülmektedir. Hemen hemen bütün âşıklar, âşık ile maşuk arasında ya da iyi bir iş üzerinde, bir de münafık tasavvur etmiş ve ona yüklenmiştir. Hem terim anlamıyla hem arabozuculuk anlamıyla münafıklık âşıklarımız tarafından yerilmiş ve ideal insana, insanların aralarını bozmak gibi çabalardan uzak durması, aynı zamanda kendisine bir münafiğin söz taşıması halinde de o söze inanmaması gerektiği öğütlenmiştir.

Bize cevri eyleyen devr-i felektir

Münâfık derûnu demirden pektir (Dertli, 156/2/1-2)

Âşık Dertli, her ne kadar kendisine eziyet edenin felek olduğunu söylese de devamında münafıkların kalplerinin demirden dahi katı olduğunu belirtmekte ve münafık kişilerin bir özelliğini söylemektedir.

Uyma sen sözüne hiç münafiğin (Seyrânî, 149/5/1-2)

Münafık sözüne gel gitme beyim (Erzurumlu Emrah, 303/6/1)

Münâfık sözüne gel gitme beğim

Hâtır-ı mahzûnum incitme beğim (Dertli, 168/4/3-4)

Hem Emrah, Hem Dertli aynı mısrayı kullanmış, Seyrânî ise aynı manaya gelen mısrayı farklı kelimelerle kurmuş ve münafiğin sözüne uyulmaması gerektiğini öğütlemiştir. Devamında ise Dertli, muhatabına münafık sözüne kanıp gönlünü incitmemesi gerektiğini söylemektedir.

3.19. Riyakâr Davranışlardan Kaçınma

Riya, ikiyüzlülük anlamına gelmekte olup kınanan davranışlardan biridir. İdeal bir insanın içi ile dışının bir olmasını öğütleyen âşıklar, riyakar davranışlara karşı olmuşlardır.

Anka gibi ünsiyeti Kaf eyle
Var kalbini her riyâdan saf eyle (Seyrânî, 117/3/1-2)

Merhamet cebinin dibidir delik
Var git riyâ torbasının dibin dik (Dertli, 230/4/1-2)

Özün nazar eyle sözün doğru et
Yüze dost geride düşmânlık etme (Sümmânî, 181/4/3-4)

Seyrânî, Dertli ve Sümmânî'den alıntılanan mısralarda insanın; kalbini riyadan arındırmak için çalışması, özü ile sözünün bir olması, riyadan kaçınması gerektiği vurgulanmıştır.

Tenhâ yerde işler fi'l-i fenâlar
Nas içinde çeşmin yaşı gösterir (Sümmânî, 327/3/3-4)

Olumsuz insan tipinin örneklendiği Sümmânî'ye ait bu mısralarda ise gizli gizli fenalıklar yapan bir insanın kendisini, insanlar içinde göz yaşlarıyla tanıtması istihza ile anılmakta ve riyakar kimselerin toplum içindeki görünüşlerinden bir sahne paylaşılmaktadır.

Bahr-ı hakikatta yıkanmış benim
Riya pası tutmaz hulk-u ahsenim (Seyrânî, 120/2/1-2)

Bu mısralarda dinî bir gönderme yapan Âşık Seyrânî, riyadan korunmasını; hakikat denizine dalması ve bu suretle güzel yaratılışına riya pasının bulaşmaması şeklinde açıklamış ve riyadan korunarak güzel yaratılışı bozmamak gerektiğini öğütlemiştir.

Riya ile etme emeğin heder (Seyrânî, 167/1/1-2)

Riya, aynı zamanda insanı diğer insanlar arasında sevimsiz hale getireceği gibi dinî olarak da yaptığı her işi zayi edecektir. Böylece insan, dünyada yaptığı bir takım iyilikleri de riyakarlığı yüzünden kaybetmiş olacaktır.

İdeal insan, riyadan uzak duran, yaptığı her işi samimiyetle yapan insan olarak tarif edilmektedir.

3.20. Dünya ile Münasebetleri Düzenleme

Âşık şiirinde hemen hemen en ciddi yerlerden birini, dünya ile münasebet başlığı altında incelenebilecek bir alem, bir yurt, içinde yaşanılan bir mekan olarak dünyaya, içindekilere, eşyaya dair şiirler tutmaktadır. Özellikle geçici olduğunun bilinmesi, gönül bağlanmaması, iyilik ve güzellikler yaparak/görerek yaşanılması tavsiyesi ile dünya âşık şiirinde yer almıştır.

Meylim yok cihânın küllî vârında

Destimi gezdirmem kesb ü kârında (Dertli, 142/2/1-2)

Kaldır dünyadan hevesi (Ruhsâtî, 146/7/3)

Dertli, dünya malında gözünün olmadığını, elinin kârına da kazancına da gitmediğini, Ruhsâtî ise bu heveslerin zaten kaldırılması gerektiğini söylemektedir. Bu

minvalde mısralar, kıtalar hatta bütün olarak şiirler çokça yer bulmakta ve dünyaya işlerine ve malına olan meyil kınanmaktadır.

Ruhsat yüz bin halın olsa
Çok yeşilin alın olsa
Dünya kadar malın olsa
Sarılar ak beze bizi (Ruhsâtî, 158/9)

Âlemde güvenme gençlik çağına
Gel gönül konma çürük bir budağa
Ne evlâdan güven bahçe ve bağa
Kazanıp yemişin dermemek de var (Sümmânî, 281/5)

Ter döküben kazandığın devletin
Cem' olur varisler bölerler bir gün (Sümmânî, 275/2/3-4)

Dünyaya meyil kınanır, çünkü geçici olana meyil vermek doğru karşılanmaz. Ruhsâtî, ne kadar malın olursa olsun sonunda kefene sarılacak insanın bunun için çırpınıp durmasına anlam veremez. Sümmânî de toplayıp biriktiren insanın halini yadırgar ve kazanıp yiyememek ihtimalinin olduğunu söyler.

Minnet eyledikçe aksine döner
Etmeyelim çarh-ı devrâna minnet (Dertli, 156/4/1-2)

Feleğin gerdişi ber-karâr olmaz
Vakt olur hükm eder Süleymâ'a mûr (Dertli, 154/4/3-4)

Sümmânî kiminin ikbâli yâver
Kiminin dolanır çarkı tersine (Sümmânî, 183/5/3-4)

Dünya, kendisine meylettikçe insanı zelil eden, “aksine dönen”, kendisinden yüz çevirdikçe insana nimetlerini açmak için çalışan bir varlık olarak da tarif edilmiştir. Yine dünyanın halleri belli değildir, kararsızdır, kime neyi göstereceğinden emin olunamaz. Dertli, bazen karıncanın Hz. Süleyman’a hükmedebileceğini söyleyerek bu duruma işaret etmektedir. Sümmânî ise dünyada bazılarının işlerinin rast gidebileceği gibi bazılarının düzen tutamayacağını belirtmiş ve muğlak, müphem bir dünya tasviri yapmıştır. Tüm şiirler için ayrıntılı izahatlar, günümüz dünya algısı ile karşılaştırmalar elbette yapılabilir. Ancak âşıklarımızın daha çok gönül insanı olduklarını, tasavvuf ehli olduklarını ve dünyaya bakışlarının pragmatiklikten yahut determinizmden uzak olduğunu düşünmek, onların dünyayı mamur bir yer haline getirebilmek için tavsiyelerinin, kendi ruh ve gönül dünyalarından neşet ettiğini bilmek gerekmektedir. Bu yüzden dünya hakkında yapılmış olan bu tarifler âşıklarımızın düşünce dünyası açısından oldukça normal ve ideal bir bakış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Var mı elinde bir ışık
Yarın yolları dolaşık
Dünyayı terk eden aşık
Sağ selamet gezer imiş (Ruhsâtî, 170/1)

Şâd olmak dilersen ey dil-i nâ-şâd
Fâriğ ol cihânın ferâgatinden (Erzurumlu Emrah, 339/1/1-2)

Kendisine meyleden yoldan çıkararak ve neticesinde bir varlık elde edilemeyen dünya, kendisinden uzak kalan insana dokunamaz. Dünyayı terk etmiş olan insan sağ selamet gezecek, şad olacaktır.

Dünyayı boş yere boyla mı dedi
Dört kat bina kur da yayla mı dedi
Seni halkeyleyen böyle mi dedi
Camiye köprüye pınara harca (Ruhsâtî, 178/1)

Dünya, bütünüyle terk edilmiş de değildir. Ancak kullanım amacı ona yerleşmek, başıboş dolaşmak, binalar kurmak değildir. Dünyada, Allah'ın ve insanların hoşuna gidecek, insanlara hizmet edecek yapılar, işler yapmak gerekir.

Çekme bu dünyanın endişesini

Tamir eyle gönlün dört köşesini (Ruhsâtî, 181/6/1-2)

Dünya ya da dünyalık kaygısı, modern çağların da temel problemlerinden biri haline gelmektedir. Âşık Ruhsâtî, çağından seslenerek dünyanın endişelerini çekmek yerine insanın gönlünü tamir etmeye uğraşmasını tavsiye etmektedir. Çünkü sonu gelmeyecekmiş gibi algılanan bir dünya ve endişelerindense insanın kendisine yönelmesi doğru bulunmuştur.

Gider masivayı safha-yı dilden

Bekayı nakş eyle levh-i hayâle (Erzurumlu Emrah, 307/1/1-2)

Elestten nûş eden şarâb-ı aşkı

Mest olup bu dâr-ı mihnetten geçer (Erzurumlu Emrah, 352/1/1-2)

Dünya ahret birbirine müşterek

Bir fırında iki pişmez bir çörek (Seyrânî, 83/2/1-2)

Daha derin manaları Emrah ve Seyrânî dilinden duymak mümkündür. Dünya hakkında oldukça derin ve felsefî konularda da âşıklarımızın fikirlerini beyan ettikleri görülmektedir. Tamamı örneklenmemekle beraber özellikle devriyelerde, yer yer şathiyelerde dünya ile ilgili konularda derinlemesine çözümlemelere girişildiği görülmektedir. Yukarıda örneklerini gösterdiğimiz mısralarda ise; insanın ezel ve ebed arasındaki çizgisi sorgulanmakta, sonsuzluğuna vurgu yapılarak dünyanın bir hedef bir amaç bir nihayet değil ancak bir binek, bir araç, bir yol olduğu söylenmekte ve bu düşünce biçiminin tek ideal düşünce olduğu hissettirilmektedir.

Sonuç olarak âşıklarımızın dünya konusundaki idealize ettikleri temel görüş; dünyanın geçici olduğu, ahiret için bir güzergah ve sevap kazanmak için yurt olduğu, dünyada fani olduğunu bilen insanın kendisine, malına, çevresine olan itimadının boş olduğudur. Ancak dünya yine de boşlanmayacak, dünyayı mamur etmek için çalışılacaktır. İdeal insan, dünyayı tanımakta ve onu ahiret yurdu için bir araç olarak kullanmaktadır.

3.21. Paraya Bakış ve Parayı Doğru Kullanma

İncelediğimiz şiirlerde, paranın nerelere harcanması gerektiği, nasıl sarf edileceği, helal ile kazanıp helal yola harcanmasının önemi yanında parası olan insanlara karşı diğer insanların yanlış bakışları üzerinde yoğunlaşan bir anlatım görülmekte ve ideal insana para hakkındaki kanaatler aktarılmaya çalışılmaktadır.

Açık emmaresi olan
Ağı yok karası olan
İki üç lirası olan
Kurulur ben irfanım der (Ruhsâtî, 166/3)

Nefsine uymuş, doğru işi olmayan ama parası olduğu için kendisine ehl-i irfan muamelesi yapılmasını isteyen insanı kınayan Ruhsâtî, tek başına paranın insanlara ne ilim ne de irfan kazandırmayacağını vurgulamaktadır.

Liran var ise kemerde
Ya kutup ya veli derler (Ruhsâtî, 166/9/3-4)

Parası olanlara karşı insanların bakışlarındaki yanlışlığın ironik bir şekilde dile getirildiği bu mısralarda ise Ruhsâtî, parası olan insanlara veli veya kutup nazarıyla bakıldığını söylemektedir. Oysa bizatihi paranın varlığı insana alim muamelesi yapılmasını gerektirmemektedir.

Böyle ölenece gafil gezilmez
Bir metan varsa pazara harca
Biten ömür daha geri düzülmez
Malın varsa okur yazara harca

Dünyayı boş yere boyla mı dedi
Dört kat bina kur da yayla mı dedi
Seni halkeyleyen böyle mi dedi
Camiye köprüye pınara harca

Post bağlayıp gezen bütün deli mi
Eğer yalan isem kesin dilimi
Bir yol da aklına getir ölümü
İnayet tokluya davara harca

Aldanıp dünyayı temel ettiler
Ölüm yoktur deye amel ettiler
Ruhsâtî Ahrete hamal ettiler

Götürmen yüklü semere harca (Ruhsâtî, 177/7 ve 178/1-3)

Alıntıladığımız bu şiirde Ruhsâtî'nin parası olan insanlara tavsiyeleri görülmekte, özellikle ilme ve dünyanın imarına dair tavsiyeler dikkati çekmektedir. Bir bütün olarak paranın sarfına hasredilmiş bu şiirin tamamını vermeyi uygun bulduk.

Dünya ile münasebetleri konusunda, dünyaya bağlanmayacağını ancak ondan büsbütün sırt çevirmeyeceğini belirttiğimiz ideal insan, kazandığı parayı da iyi işlerde ve doğru şekilde sarf etmesini bilmekte, yalnızca parası olduğu için insanlara değer vermemektedir.

3.22. Nasihati Dinleme

Âşık şiirinde özel bir tür olarak da bulunan nasihatnameler, insanlara öğütler vermek üzerine kurgulanmış şiirlerdir. Bizim burada açıklamaya çalışacağımız konu ise ideal insanın nasihate nasıl baktığı ya da bakması gerektiğidir. Âşıklarımız nasihat dinlemenin gerekliliğini ve faydalarını dile getirmekte ve nasihat almayan yahut nasihate uymayan insanların başlarına gelebilecek kötülüklerden bahsetmektedirler. İdeal bir tavır olarak benimsenen ise nasihat edeni iyice dinlemek ve nasihati kavramaya, uymaya çalışmaktır.

Ârifler her vakit nasihât eyler

Aklı olmayanlar öğüdü neyler (Sümmânî, 306/2/1-2)

İrfan sahipleri, etrafındaki insanların iyilikleri için hem hareketleri ile hem sözleri ile nasihatlerde bulunurlar. Ancak nasihatten anlamak için de akıllı olmak icap eder. Sümmânî, nasihat kabul etmeyen insanların akılları olmadığını söylemektedir.

Ne talebe hocasına danışır

Ne hocası ikâzlığa konuşur (Sümmânî, 283/5/1-2)

Nasihate talip kimsenin kalmadığı, öğrencinin hocasına danışmadığı, hocaların da nasihatten el çektiği bir devri tasvir eden Sümmânî, bu durumu yadırgamaktadır. Çünkü bilmeyen, henüz yetişmemiş, dünyaya dair bilgisi, görgüsü keskinleşmemiş olan insanın, tecrübeli insanlardan istifade etmek için onlara danışması gerekmektedir. Yine hocaların da yeni nesli yetiştirmek için onlara ikazlarda bulunması, neslin dünya ile olan münasebetlerini doğru yönetebilmesi açısından uygun görülmektedir.

Sâdıkların dergâhına vardın mı

El bağlayıp divânına durdun mu

Kırk öğütten sen bir nasip aldın mı

Kadir-kıymet hakkı bildin mi gönül (Seyrânî, 136/7)

Seyrânî, sadıklarla beraber olmanın önemine de vurgu yapmakla birlikte kırk öğütten bir nasip olsun almanın gerekliliğine işaret etmektedir.

Alıp nasihatim koyup beynine (Ruhsâtî, 178/5/1)

Nasihat, insanın bir kulağından girip diğerinden çıkmamalı, dinlenen nasihat insanın zihninde yer etmelidir.

Var nefesine eyle nasihatleri (Ruhsâtî, 229/2/4)

Tıfıllık köhnelik yetmez mi ibret

Senden sana nice nişân değiştin (Sümmânî, 272/3/3-4)

İnsanlar, yalnız söz ile değil, kainata bakışlarıyla, kendilerinde olan değişimlerde de nasihat alacak bir şey bulabilirler. Önemli olan bakıp görebilmektir. Yine insan, nefesine de telkinlerde bulunmalı ve nefsinin terbiyesi için ona nasihat etmelidir.

Netice itibariyle ideal insan, kendisine söylenmiş olan nasihatı tutmalı, ondan istifade etmeye çalışmalı, kendisine ve dünyaya bakışında da ibret nazarıyla bakabilmeli etrafında ve kendinde olup bitenlerden ders çıkarmalıdır.

3.23. Dost Olma

Türk kültüründe önemli bir yeri olan arkadaşlık, dostluk, yarenlik gibi kavramlar âşık şiirinde de yerini almış ve âşıklarımız, insanın sosyal bir varlık olarak yaratılmasının olmazsa olmazı olarak dostluğun toplumsal hayattaki rolünü önemsemiş, insanı dostsuz düşünememiş, bir dostta bulunması gereken özellikleri sıralamıştır.

Dilerseniz size bir nasihat eyleyim

En iyi dostundan sakın sen seni
Anlarsın sözün manası budur
En iyi dostundan sakın sen seni

Gelir seninle güler dost olur
Kul kusursuz olmaz kusurun bulur
Labüt ondan sana bir kemlik gelir
En iyi dostundan sakın sen seni

Almış yarini seyrana çıkar
Ah eder gözden kanlı yaş saçar
Fırsatını bulsa ipini çeker
En iyi dostundan sakın sen seni

Ruhsâtî'yim bunu böyle söyledim
Soyundum eğinim üryan eyledim
Başıma geldiği için söyledim
En iyi dostundan sakın sen seni (Ruhsâtî, 226/6 ve 227/1-3)

Nasıl dost olunamayacağını gördüğümüz şiirde “nasihat eyleyeyim” ifadesinden de anlaşıldığı gibi Ruhsâtî, dostluk kavramının çerçevesini çizmekte ve bir dostta bulunmayacak özellikleri sıralamakta ve ideal insanın zikrettiği olumsuz tavırlardan uzak durması beklenmektedir.

Yürü gönül yürü dostundan kalma
Daim hatırını soruver gitsin
Eski düşman sakın dost olur sanma
Arkasından bıyık buruver gitsin (Dertli, 212/5)

İnsan dost edinmeli, hatırını sormalı, eski düşmanın da bir gün dost olamayacağını bilmelidir.

Yüze söyleyene darılma sakın
Herkesin yanında edebin takın
Kötüyle görüşme olma hiç yakın
Sonra bir sözüne itibar olmaz (Sümmânî, 357/5)

Dost dostun her sözü yüzüne söyler
Doğru söz söylemek düşmanlık mıdır (Sümmânî, 306/2/3-4)

Dost, insanın eksiğini, yanlışını yüzüne söyleyendir. “Dost acı söyler.” atasözüne gönderme yapılan mısralarda Sümmânî, doğru söylemenin düşmanlık değil dostluk olduğunu, insanın dost tarafından yüzüne söylenen sözlerden alınmaması ve kötü insanlardan dost tutmaması gerektiğini, çünkü kötülerin itibarı azaltacağını söylemektedir.

Dost kimseyi çekmez dert pazarına (Sümmânî, 169/1/4)

Yüzüne gülüp dostu zehir içirme (Sümmânî, 207/7/2)

Dost, dostunu dert içine sürüklemez, mümkünse ona iyilik etmeye çalışır. Yüze gülüp arkadan iş çevirmek dostluğa sığmaz.

Sözünden özün tanırdım
Fehmederdim dostum seni (Seyrânî, 122/6/3-4)

Gönül dostu hiç küser mi
Münafığın şoruyunan (Seyrânî, 161/4/3-4)

Seyrânî ise insanın dostunu sözünden tanıyabileceğini, yalan haberler gelse dahi insanın dost bildiği kişiden emin olacağını belirtmektedir.

El-aman ne fenâ vakte yetiştik

Ahde vefâ eder yârân mı kaldı (Zihnî, 113/1/1-2)

Zihnî, zamaneden şikayet ederken dostların vefasızlığından dem vurmakta ve vefalı bir dost kalmadığından yakınmaktadır.

Dost, söylediğinde acı da olsa doğru söyleyen, dostunun hatırını gözeten, insanı kötülüğe ya da kötü yola çekmeyen, derdini paylaşan insandır. Âşıklarımız, ideal bir insanın iyi bir dost olması gerektiğini ve kötü insanlar ile arkadaşlık yapılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

3.24. Emaneti Saklama

Sözlükte; birine geçici olarak bırakılan ve teslim alan kişiye korunması gereken eşya, kimse (Türkçe Sözlük, 2011: 792) olarak karşılık bulan emanet kavramı, Âşık Ruhsâtî şiirinde direkt emanet kelimesi anılarak bir yerde geçmektedir.

Cümle emanetim iyi saklasın (Ruhsâtî, 185/6/3)

Bir aracı vasıtasıyla sevgilisine seslendiği şiirde Ruhsâtî, emanetin iyi saklanması gerektiğini söylemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bir nesne emanet olarak kabul edilebileceği gibi bir söz bir durum da emanet olarak görülebilir. Ruhsâtî'nin bu mısrasından anlaşılması gereken idealize edilen insanın, her türlü emanete sahip çıkması gerektiğidir.

3.25. Mertlik Olma

Mert kelimesi yiğit kimseler için muhannet kelimesi ise korkak, sözünde durmayan kimseler için kullanılır. Toplumsal alanda daima karşılaşılabilecek insanlar

olan mert ve muhannet tipleri âşık şiirinde yer bulmuş, mertler övülürken muhannet, namert kimseler kınanmış ve kötülüklerinden bahsedilmiştir.

Var oğul mert oğlu mert ile konuş
Şeker olsa yeme muhannet ile (Ruhsâtî, 191/1/1-2)

Mertle konuşmak, muhannetle şeker yemekten iyi görülmekte, merdin sözü muhannetin lokmasından daha kıymetli bulunmaktadır. İdeal insan, hem mertçe davranmalı hem de muhannetten uzak durmalıdır.

Namert kapısına değmesin gözün (Ruhsâtî, 331/1/3)

Ruhsâtî, namert (muhannet) olanlardan bir şey beklemeyi, onlardan umut etmeyi doğru bulmamaktadır. Çünkü muhannet, iyilik bilmeyen kimsedir ve insanı kapısında rezil edecek karakterdedir.

Ya Rab muhannete mal nasip etme
Düşürme avını torda ise de
Gönder cehenneme olsun terbiye
Kafdağı önünde perde ise de (Ruhsâtî, 191/1)

Muhannetin mal sahibi olanı, fakir olanından daha tehlikeli görülmektedir. Ruhsâtî, Allah'tan muhanneti her ne olursa olsun cehenneme göndermesini istemektedir.

Namert iyilik bilmez yüz etsen hizmet (Sümmânî, 296/3/2)

Namertler iyilik yapmadıkları gibi yapılan iyiliklere karşı bir minnet duygusu da taşımazlar. Onun için iyilik kadri bilmeyen namert insandan uzak durulmalıdır.

Muhannet eliyle sağlanmak olmaz (Sümmânî, 356/2/4)

Muhannet, namert karakterli insanların elinden kimseye bir fayda gelmez. Onlar yalnız kendileri için yaşayan ve kendilerini düşünen insanlardır. Bu gerçeği dile getiren Sümmânî, muhannetin eliyle iyileşmenin, derdini gidermenin mümkün olmadığını söylemektedir.

Sonuç olarak ideal bir insan; mertlik eden, mert dost tutan, namert ve muhannet olmadığı gibi bu tip insanlardan uzak duran insandır.

3.26. Her Sözü Söylememe

Söz üzerinde sıklıkla durmuş olan âşıklarımız; sözün içeriği, nerelerde söyleneceği, hangi sözün hangi meclise uyacağı, yalan ve gıybet gibi sözle işlenen günahlar hakkında şiirler söylemişlerdir. “Kişiye günah olarak duyduğunu söylemesi yeter” hadisine uygun olarak (Kandemir, 1997: 27-64) âşıklarımız, toplumsal alanda her sözü söylemeyi genel olarak hatalı bulmuştur.

Zapt eder sözünü yerine göre (Ruhsâtî, 191/7)

İnsan, konuşurken bazen kendini tutar ve her sözü aklına geldiği gibi söylemez, yine söz yerine, muhatabına göre uygun olarak seçilmeli ve söylenmelidir.

Bazı ahmak sözün bilmez tutulur
Nohut gibi her mancaya katılır
Kamil meclisinde gevher satılır
Cila gelir imanına iyce bak

Cahil meclisinde satma güheri
Ne bilsin kadrini beyni serseri
Bir münasip söz bul kapat defteri

Mukayyet ol lisanına iyce bak (Ruhsâtî, 233/7 ve 234/1)

Ruhsâtî, sözünü bilmeyen, her lafa karışan insanları kınamakta, böyle insanların meclisleri bozduğunu düşünmektedir. Yine cahillerin bulunduğu bir yerde yüksek mana ve belagatte sözlerin sarf edilmesi de uygun bulunmamıştır. Şayet bir cahil söze karışıp ya da duyduğunu yanlış yorumlayıp bir şeyler diyecek olursa, konuyu kapatmak gerektiğini söylemektedir.

Öyle söz söyle ki Hak olsun razı (Sümmânî, 304/2/3)

İnsan konuştuğunda doğru konuşmalı, her sözü her yerde söylememeli, söylediği sözden hem insanlar hem de Hakk razı olmalıdır.

İdeal bir insan, her duyduğunu her yerde söylemediği gibi her meclisin durumuna göre söz söylemesini bilen, cahillerden uzak duran ve mümkünse onların yanında, sohbetinde bulunmayan insandır.

3.27. Âlim ve Kâmil Kişi ile Münasebetleri

Anne ve babaya, din büyüklerine, yaşlılara hürmet gösterilmesini bekleyen âşıklarımız, şiirlerinde âlim ve kâmil kişilere de hürmet ve muhabbet duyulması gerektiğini söylemektedir. Toplumun da temel yapı taşları olan, zor meselelerin çözülmesinde yardımcı olan, yol gösterici, akil kişiler olarak da kabul edilebilecek âlim ve kâmil kişiler âşık şiirinde yer almış ve daima saygı ile anılmışlardır.

Ulûm-ı akl ile âmil olanlar

Mi'râc-ı kemâle vâsıl olanlar

Bir kılı kırk yarmış kâmil olanlar

Yine demişler ki kemâl incedir (Erzurumlu Emrah, 358/5)

Erzurumlu Emrah'ın deyişleriyle kâmil kişiler; incelikleri ile kılı kırk yarsalar da yine de kemâli daha ince bilen kişilerdir ve bu kişiler kendilerini hiçbir zaman kemâlin sonunda görmezler. Bu yüzden daima daha iyi bir insan olmak için gayretleri sürmektedir. Burada kemâlin zorluğunu ve kâmil bir insanın temel vasfını belirten Erzurumlu Emrah ideal insan için de bir hedefi de göstermektedir.

Erenler bezmine girmez nâ-mahrem

Bu yolda baş veren olurmuş mahrem (Dertli, 156/7/1-2)

Dertli'nin mısralarından anlaşıldığı gibi kâmil kişiler, toplum içerisinde oldukça az bulunur ve meclislerine dahil olabilmek için insanın kendisini bu yola adanması gerekmektedir.

Adam tek başına mürşit olamaz

Varıp bir kamile danışmayınca (Sümmânî, 156/1/1-2)

Ehl-i hakikatte ârif olanlar

Gösterir âleme yol yoldan ince (Sümmânî, 171/1/1-2)

Sümmânî ise insanın tek başına kemâle eremeyeceğini, bir kâmile danışması ondan öğüt ve terbiye alması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü hakikat ehli olanlar insanlara; müşküllerini çözmek, doğru yolda ilerlemek için diğer insanların kolayca düşünemeyeceği yolları gösterebilmektedir.

Kâmiller sevmezler kendi pâyesin

Onlar kaldırmışlar dünyâ riyâsın (Sümmânî, 156/2/1-2)

Kâmillerin bir özelliği de kendi mertebelerini saçıp dökmek, insanlara göstermek gibi bir telaşlarının olmamasıdır. Onlar buldukları halin keyfiyeti içerisinde yaşayıp gider ve bunu kimseye söylemezler. Çünkü dünyalık bir beklentileri yoktur. Bu da onları riyadan uzak kılar.

Ârifler Seyrânî ay gibi ayan
Âriften sayılır ârife uyan
Cahil sohbetinin encâmı ziyan
Âriflerin ziyan sözü kâr gibi (Seyrânî, 113/3)

Kâmillerden olmaz kem kelâm sadır (Seyrânî, 162/5/3)

Âşık Seyrânî ise ariflerle birlikte olan kişilerin ariflerden sayılacağını ve cahil sohbetinin ziyan olduğunu, ancak ariflerin en ziyan sözlerinin dahi kâr sayılacağını belirtmekte hem kâmil kişilerin yanında bulunmayı hem de sözlerine kulak vermeyi öğütlemektedir.

Erken kalkan benim diyer kendine
Âlim ü kâmile râğbet mi kaldı (Sümmânî, 191/5/3-4)
Âlim huzûrunda dilin mahpus et
Katre dalga vurmaz ummâna karşı (Sümmânî, 200/4/3-4)

Son olarak Sümmânî; herkesin kendi aklını beğendiğini ve âlimlere râğbeti kestiğini belirtmiş ve zamaneden bu yönüyle şikayet etmiştir.

Görüldüğü gibi âlim ve kâmil kişiler yanlarında bulunulması, sözleri dinlenilesi, yol gösteren, kemâl yolunda daima ilerlemeye çalışan kişiler olarak tasvir edilmiş ideal insan için kâmil insan örnek olarak gösterilmiştir.

3.28. İlim Sahibi Olma

İlim, okumak, ilme talip olmak, ilim yolunda ilerleme gayreti, dinî bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim'in ilk emrinin "Oku" (Alak, 96/1) oluşu,

Hz. Muhammed'in (s.a.v) pek çok sözüyle ilmi övmesi, âşıklarımızın da bu konuda söz söylemelerini kolaylaştırmış ve ilim konusunda çeşitli tavsiyelerde bulunmuşlardır.

İlimle âmil ol hem eyle emek (Sümmânî, 164/2/1)

İnsan, devamlı gayretli olmalı, elde ettiği iyi ilimleri aynı zamanda kendisinde yaşamalı ve yaşatmalıdır.

Binde bir varan var ilmin bendine
Cihân tutulmuştur iğvâ fendine
Erken kalkan benim diyer kendine
Âlim ü kâmile rağbet mi kaldı (Sümmânî, 191/5)

Zamandan şikayet edilen bu kıtada ise ilim erbabının azlığından şikayet edilmiş, ilmin azaldığı yerde hemen görüleceği gibi bozguncuların dünyayı doldurduğundan bahsedilmiş ve herkesin kendi başına buyruk tavırlar sergilediği, âlime rağbet kalmadığı belirtilmiştir. İlme ve âlime olan talep ve hürmetin dünyayı daha çekişmesiz kılacağına dair inanç bu kıtada açıkça görülmekte ve ideal insandan ilme talip olması ve ilim sahiplerine hürmet göstermesi beklenmektedir.

Gece gündüz sarfet ilme amelin
İlimden ziyade güzel kâr olmaz (Sümmânî, 358/1/3-4)

İlimin önemi yine bu mısralarda onu elde etmek için çok çalışılması gerektiği üzerinden anlatılmaktadır. Yine âşık, ilimden daha güzel bir kârın olmadığını belirterek insanın dünyada elde edebileceği en güzel şeyin ilim olduğunu belirtmektedir.

Gönlü mülâyim ol ahlâkta hâlim
Dersine devam et çok eyle talim
Her şeyden tatlıdır kalemde ilim
İsterim her zamân bilesin oğul (Sümmânî, 230/7)

Âşık Sümmânî'nin “oğul” redifli şiirinde yer alan bu kıtada ise çok çalışarak ilim sahibi olunması gerektiği, ilmin her şeyden tatlı olduğu vurgulanmaktadır.

İlimledir şerafeti insanın

Ne farkı var cahil ile hayvanın (Sümmânî, 358/2/1-2)

Son olarak ilim sahibi olmayanların, dünyaya karşı bir merak ve bilme arzusu duymayan kimselerin, hayvandan bir farkları kalmayacağı belirtilmiş ve ilmin önemine vurgu yapılmıştır.

İlim konusunda ideal insana tüm örneklerle birlikte düşünüldüğünde; ilmin dünyada elde edilebilecek en güzel şey olduğu, insanın ilmiyle amel etmesi gerektiği, ilim elde etmek için gece gündüz çalışmak gerektiği öğütlenmektedir.

3.29. Cahillikten Kaçınma

Âşıklarımız, şiirlerinde âlim ve kâmil kişileri ne kadar övmüş, meclislerinde bulunulması tavsiye edilmişse, cahillerden de o kadar uzak durulması gerektiği belirtilmiş, dinî ya da dünyevî ilimlerden nasibini almamış, meclis adabını, nasıl ve nerede konuşacağını bilmeyen fakat buna rağmen bilginlik iddiasında bulunan cahillerden kaçınılmıştır.

Basma cahilin izine

Gitme şeytanın sözüne (Ruhsâtî, 154/4/1-2)

Kamillerden kemal ara

Cahile etme mudara (Ruhsâtî, 173/12/1-2)

Cahil ve şeytan aynı şiir içerisinde anılmakta, cahillik ve kötülük arasında direkt bir bağlantı kurulmaktadır. Cahilin yolundan, şeytanın sözünden hayır gelmeyecektir. Yine insan eğer olgunluk ve selamet arıyorsa kâmil kimselerle oturup kalkmalı ve cahillerden uzak durmalıdır.

Evliyâ hizmeti başımın tacı
Cahilin sözleri zehirden acı
Havaya yükselir kavak ağacı
Yaprağı kaç para bâr olmayınca (Sümmânî, 155/1/2)

Cahil adam misli yaban arısı
Çeç yapsa bal yapmaz orman içinde (Seyrânî, 87/6/3-4)

Sümmânî; cahillerin söz bilmediğini belirtmiş ve cahili, boyu uzun olan ancak meyve vermeyen kavak ağacına, Seyrânî ise balı olmayan yaban arısına benzetmiştir.

Sır verme cahile saklamak bilmez (Sümmânî, 155/2/2)

Cahillere sır verilmemelidir. Çünkü sözün kıymetini bilmeyen insanlardan olan cahiller sırrı da saklamayı bilmeyecek ve her yerde anlatacaktır.

Ehl-i kemâl ile cefâ çekmesi
Yeğdir cahil ile safâ sürmeden (Seyrânî, 164/5/3-4)

Son olarak Seyrânî, cahille sefa sürmektense, kâmile cefa çekmeyi yeğlemektedir.

Görüldüğü gibi âşıklarımız, ilim erbabına hürmet ettiği gibi cahillerden de sakınmış ve ideal insanın, cehaletten uzak durması gerektiği gibi cahillerden de uzak durması gerektiğini vurgulamışlardır.

3.30. Meclis Adabını Bilme

“Oturup kalkmasını bilmek” deyimini bugün de yaygın olarak kullanılmaktadır. Meclis adabı bahsinde de âşıkların ideal insanın meclislerde nasıl davranması gerektiğine dair öğütleri yer almaktadır.

Bir meclisin üst başına oturma

Şahsına yaraşır yer olmayınca (Sümmânî, 155/4/3-4)

İnsanın yerini bilmesi gerektiği belirtilen mısralarda meclisin oturum planına dair bir açıklama yapılmıştır. İnsan kendine yaraşır yeri bulup oturmalı, şayet kendine uygun bir yer yoksa mecliste bulunmamalıdır.

Teklifsiz bir yere gitme geri dur

Davet olan yere geç de layık dur

Bir söyle iki duy üç de kulak ver

Her büyük mecliste söz güzâr olmaz (Sümmânî, 357/2)

Sümmânî'nin bu kıtasında ise meclislerin bir çok kuralı sayılmıştır. Davetsiz olarak bir yere gidilmemesi, davet edildiği takdirde ise katılması ve makul tavırlar sergilemesi, çok konuşmak yerine çok dinlemesi ve her mecliste söz açılmaması beklenmiştir.

Âlim huzûrunda dilin mahpus et

Katre dalga vurmaz ummâna karşı (Sümmânî, 200/4/3-4)

Âlimin huzurunda dinlemek yerine konuşmak, damlanın denize karşı dalgalanmaya çalışması olarak görülmüştür. Meclislerde ilim sahibi insanların bulunması halinde, ideal insanın tavrı onu dinlemektir.

Hem korkar Hudâdan hem niyâz eyler

Erkân-ı sohbette müretteb olur (Erzurumlu Emrah, 368/1/3-4)

Son olarak Erzurumlu Emrah'ın mısralarında ise ideal insanın sohbet meclislerinde tertipli olması gerektiği vurgulanmaktadır. Yine burada cümlenin dizilişinden yola çıkarak mecliste konuşan kişinin konularını belirli bir düzende işlemesi gerektiği de anlaşılabilir.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi ideal insan, mecliste nasıl oturup kalkılacağını bilen, yerine göre söyleyen yerine göre dinleyen insan olarak görülmektedir.

3.31. Kanaat Sahibi Olma

Elinde olanla yetinebilme anlamında kullanılan kanaat kelimesi; tamah, açgözlülük gibi kavramların zıttı olarak kullanılır. (Çağrı, 1996: 289) Daha önce işlenen çeşitli bahislerde de değinildiği gibi âşıklarımız, genel olarak dünya malını kıymet verilmeyecek, geçici şeyler olarak görmektedir. Bu yüzden dünya malından hisselerine ne kadar düştüğünün de bir önemi yoktur ve paylarına peşinen razıdırlar.

Kanaat babının pehlivanıyız

İşim olsa da bir olmasa da bir

Umuru dünyadan bütün vazgeçtim

Başım olsa da bir olmasa da bir (Ruhsâtî, 316/3)

Seherde el bağla durup niyaza

Haris olma yavrum kani ol aza (Ruhsâtî, 270/2/1-2)

Âşık Ruhsâtî, kanaat sahibi olduklarından dünyanın dertlerinden azade olduklarından bahsetmiş, yine hırslı olmak yerine aza kanaat etmek gerektiğini belirtmiştir.

Kanâat tâcını giyince başa

Ne sultâna minnet ne hâna minnet (Dertli, 156/6/3-4)

Dertli ise şahsının ve şiirinin tüm özelliklerini taşıyan mısralarında; kanaat tacını giyince ne sultana ne de hâna minnet edeceğini, dünyada kanaat sahibi olunca kimseye muhtaç olunmayacağını belirtmektedir.

Fakirler yüzünden atmış nikâbın

Eylediği kanâatta leke var (Sümmânî, 283/2/3-4)

Derdi taksim eder hükm-i adalet

Her neyi var ise bütün emanet

Bir derdin şifası sabr u kanaat

Bunun Eflatun' u Lokman' ı olmaz (Sümmânî, 354/3)

Kanaat, Sümmânî için bir zorunluluk değil aksine muhafaza edilmesi gereken önemli bir değerdir. İnsan, kanaat etmeli ve kanaatine leke getirecek hareketlerden kaçınmalıdır. Dünyada insanın eline ne geçerse geçsin hepsi emanetten sayılır ve insana her an dert uğrayabilir. Tam da bu yüzden her derde deva olan bir şey vardır o da sabır ve kanaattir.

Kan-ı kanâ'atte ol anka sıfat

Tenezzül eyleme gurâb üstüne (Erzurumlu Emrah, 309/1/3-4)

Erzurumlu Emrah, bu mısralarda şiirsel olarak da güçlüdür ve ciddi bir irtifa yakalamıştır. Kanaatkâr olunmasını, insanın dünyalığa tenezzül edip kanaate toz kondurmaması gerektiği gerçeğini; gökyüzünde yaşayan ve ayaklarının yere değmediğine inanılan anka kuşunu kastederek, kanaatte anka gibi ol da yer yüzüne inip ayaklarını toza bulaştırma diyerek anlatmaktadır.

Tanrılık dâ'vasın ettirdi varlık

Aza kanaatı elden bırakma (Seyrânî, 79/4/3-4)

Son olarak Seyrânî, varlığın tanrılık davasına tamah ile düştüğünü insanın aza kanaat etmeyi elden bırakmaması gerektiğini öğütlemektedir.

Âşıklarımız, kanaati yalnız bir zorunluluk olarak görmemiş, onu korunması gereken bir değer olarak da kabul etmişlerdir. Ayrıca kanaatkâr olmanın dünyalık kavgaların önüne geçeceğini ve dünya malı için kimseye muhtaç olmamanın, kimseden istememenin insana bir hürriyet alanı da oluşturduğunu vurgulamışlardır. Âşıklar, ideal insandan da tüm bu gerekçelerle kanaat sahibi olmalarını beklemektedir.

3.32. Yas Günlerinde Süslenmeme

Toplumsal alana temas eden bir konu da yas günlerinde süslenilmemesi gerektiğidir. Ruhsâtî'nin örnek olarak alınan mısralarında hayatın içine doğrudan müdahil olduğu ve genel toplum yasalarından hareketle özel konulara değindiği görülmektedir.

Muharrem gelende çekersin sürme

Uzak tut görünme karşımda durma (Ruhsâtî, 317/4/1-2)

Ruhsâtî'nin Muharrem ayında sürme çekmek, yani yas gününde süslenmekten kastı, toplumun diğer fertlerinin acılarına ya da toplumun ortak acılarına duyarlı ve saygılı davranmak olmalıdır. Muharrem ayı “Kerbela” hadisesi dolayısıyla yas içerisinde geçen, toplumsal hafızanın yaşatmaya devam ettiği, aynı acının yeniden hissedildiği bir aydır. Ruhsâtî, yaslı olunan Muharrem ayında süslenmeyi doğru bulmamakta, şiirde seslendiği ve süslendiğini bildiği muhatabına bu hareketinden dolayı karşısında durmamasını söylemektedir. İdeal tavır insanların acılarına saygı duymak ve bu saygıyı gerektiğinde süslenmeyerek göstermektir.

3.33. İçki İçmeme

Divan şiirinde oldukça sık karşılaşılan içki türlerine âşık edebiyatında da rastlanmaktadır. Bütün âşıkların yer yer başvurdukları içkili şiirler, sarhoş edici içkiler hakkında olumlu şeyler söylüyor gibi görünse de içkiye biçilen sembolik anlamlarla birlikte düşünüldüğünde içkinin genelde âşığın hallerini tarif etmek için bir araç olarak görüldüğü anlaşılacaktır.

Seyrânî'nin bir şiiri tamamen içkinin zararları ve içilmemesi gerekliliği üzerine söylenmiştir. (Seyrânî, 96/6, 97/1-4) Bu şiirde Seyrânî; meyhaneye gidenlerin cennet görmeyeceklerini, içki ile zevk ve sefa alemine dalanların cehennemde gazaba uğrayacaklarını, içkiden uzak durulması gerektiği, boğazına ateşten bardak takılacağı ve yine mahşer yerinde herkesin sarhoşlara bakacağını ve şarabın, İslam'a yakışmadığını bu kimselerin tövbe etmeleri gerektiğini söylemekte ve ideal insanından içkiden uzak durmasını beklemektedir.

3.34. İnsanları Aldatmama

Âşıklar, insanlara doğru sözlü olmayı, yalan söylememeyi telkin ettiği gibi diğer insanları; tavırları, işleri dolayısıyla aldatmamayı da öğütlemektedir.

Eğer âşık isen nası kandırma

Bu gidiş, saltanat bu ferman nedir (Ruhsâtî, 317/4/3-4)

Toplumsal güvenin tesisi için insanların birbirlerine karşı sözlerinde, tutumlarında, işlerinde dürüst ve tutarlı davranmaları gerekmektedir. Ruhsâtî, âşık kelimesi ile bu dürüstlüğe talip olan kişilere seslenmekte ve insanları kandırmanın yanlışlığına vurgu yapmaktadır. İdeal olan insanların birbirlerine karşı dürüst davranmalarıdır.

3.35. Ümitli Olma

Ümit, insanın yaşamaya dair istek ve inancını diri tutan en önemli faktörlerden biridir. Geleceğe dair beslenen olumlu düşünceler, inançlar bütünüdür. Yaşadıkları yüzyıl itibariyle oldukça zor günlerden geçen ve kişisel hayatları içerisinde de çok fazla sıkıntı çeken aşıklarımız yine de ümitten bahsetmiş ve yeisten sakınmışlardır.

Elbette her derdin var bir devâsı

Ben derdime ümit kesmem çâreden (Seyrânî, 159/2/3-4)

Âşık Seyrânî de her derdin bir dermanı olduğunu, bu yüzden çare bulmaktan ümit kesmemek gerektiğini vurgulamış, ümitli olmak gerektiğini belirtmiştir.

3.36. İşi Ehline Verme

Mevcut bir iş, vazife, o işi yapma becerisine, ehliyetine sahip insanlara verilmelidir. Zamanın değiştiğini ve düzenin bozulduğunu belirten hemen bütün şiiirlerde işin ehline verilmediğine dair çeşitli mısralar okunabilir. Âşıklar da işin ehline verilmesini önemli bulmuş, bir mevkiyi işgal eden, iş yapma ve yaptırma yetkisini elinde bulunduranlardan ellerindeki işi, layık olan kimselere vermelerini öğütlemişlerdir.

Bir sedef incisin etmemiş ihraç

Nâehil delici delmesin diye (Seyrânî, 98/4/3-4)

Ehil olmayan kimseye iş verilmez. Seyrânî, konuyu inci üzerinden anlatmış ve ehil olmayan insanlar delmeye çalışıp parçalamasın diye sedef dahi incisini saklar demiştir.

Sadrıazam etsen eğer seyisi

Ölmüş eşek arar nalın sökecek (Seyrânî, 128/5/3-4)

Yine geleceği konumu kaldıramayacak kişilere de vazife verilmemelidir. Herkes bilgi ve görgüsüne uygun vazifelere getirilmelidir. Seyrânî, seyisin sadrazam olmasını örnek göstererek seyisin, sadrazamlık vazifesinde de nalını sökeceği eşek arayacağını söylemektedir

Çıkrığa sezadır iplik bükmesi

İğneye lâyıktır libas dikmesi (Seyrânî, 164/5/1-2)

Seyrânî, çıkrığın her haliyle iplik bükme için iğnenin de elbise dikmek için var olduğunu, bu işlerin onlar tarafından görülebileceğini belirtmekle işin ehline verilmesinin önemine çıkrık ve iğne üzerinden vurgu yapmıştır.

Âşıklarımız için ideal insan, bütün donanımıyla, fizik ve ruh şartları tam olarak, layık olduğu işi bilmeli ve yapmalıdır. Yine bir başkasına iş teslim edeceği zaman da işi yapacak kişinin bu şartları taşıdığından emin olmalıdır.

3.37. Çalışma

Çalışmanın faydaları ve önemi hakkında âşıklar arasında en çok Sümmânî söz söylemiştir. Yedi kıtalık bir şiirini yalnız tembellik üzerine kurmuş ve tembelliğin zararları ile çalışmanın önemine değinmiştir.

Evvelce uğruna çalışmak lâzım (Sümmânî, 242/3/4)

Tembellik el vermez oldukça çalış (Sümmânî, 239/2/1)

İnsan, bir arzusunun gerçekleşmesini diliyorsa, onun için yeterince çalışması gerekir.

Seni harap eder çok düşme hâba (Sümmânî, 275/5/1)

Tembellerin en önemli özelliği uykuyu sevmeleridir. Sümmânî, fazla uykunun insanı harap edeceğinden bahsetmiş ve uykunun kararında olması gerektiğine işaret etmiştir.

Eline geçerse emeksiz lokma

Derûnunda hallet sonra dişen ko (Sümmânî, 278/1/1-2)

İnsan için dünyada yalnız çalışmasının, emeğinin karşılığı vardır ve alınteri dökülmeden kazanılan hiçbir şey yenmemelidir.

Bahçıvanlar tembel bağlar da bârsız

Bâr verdiği nebâtatta leke var (Sümmânî, 283/3/3-4)

Kalma bu iklimin viranlığında

Say’u gayret eyle ihyâ sendedir (Sümmânî, 313/1/3-4)

Yukarıdaki mısralarda ise âşık, tembel bahçıvanlar elinde bağların bakımsız kaldığını, insanın gayret ve çalışma ile harabeleri ihya edecek güçte olduğunu vurgulamış ve çalışmayı tavsiye etmiştir.

Bu râhı haber ver giden seyyâra

Gayretin râhına olma âvâre (Sümmânî, 309/3/1-2)

İnsan gayretten vazgeçmemeli ve gayret konusunda avarelik etmemelidir. Sümmânî alıntıladığımız mısralarında çalışmanın önemine işaret etmekte, ideal insanın çalışma ile ilişkisine değinmektedir.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere ideal insan, gayret ve çalışmayı seven tembellikten uzak duran kişi olarak kabul edilmektedir.

3.38. Bahane Üretmeme

Bahane, bir işi yapmak ya da yapmamak için uydurma sebepler üretmek anlamına gelmektedir. Ruhsâtî şiirinde bahane üretmemek bahsi şöyle ele alınmaktadır.

Ocak yanmaz olsa yaşa behane
Kendi düşen bulur taş a behane
Akıl yoksa bulur baş a behane
Bilmezdim farkettim bu da var imiş (Ruhsâtî, 331/4)

Hem bir işten kaytarmak, hem başına gelen işlerde başkalarını sorumlu tutmak için insanların bahanelere sığınmasını uygun bulmayan Ruhsâtî, ideal insanın bahanelere sarılmak yerine gerçekçi davranması gerektiğini söylemekte ve ideal insanı bahaneler üretmeyen insan olarak kabul etmektedir.

3.39. İşini Zamanında Yapma

İşini zamanında yapmak, ertelememek, her işi kendisine uygun olan zaman dilimi içerisinde yapmak, takdir edilen bir davranıştır ve âşıklarımız da çeşitli vesilelerle bu konuya değinmişlerdir.

Heva-yı hevesle konup göçersin
Zevki safa ile gelip geçersin
İkindi vaktında dükkan açarsın
Akşam ile pey-i pazar olur mu (Ruhsâtî, 336/3)

Ruhsâtî, zevkinden vazgeçemediği için iş yerini ikinci vakti açan muhatabını kınamaktadır. Devamında ise vakti geçen işin hayır etmeyeceği vurgulanmakta ve ideal tutumun işini vaktinde yapmak olduğunu göstermektedir.

Yatan kelbe kocar derler

Kalk kocaoğlan yatıcı olma (Seyrânî, 78/1/3-4)

Can cevheri akça ile satılmaz

Bil kadrini ele geçer mal değil (Seyrânî, 134/6/3-4)

Yatarak işlerini erteleyen, gününün kıymetini bilmeyen insanlara seslenen Seyrânî, tembellik ederek vaktini öldürenlere işlerine koşturmalarını, zamanın kıymetini bilmelerini tavsiye etmektedir.

Âşıklar kendüye çok sevdâ çeker

Bir parça kartlansan muhabbet kalkar

Yanaklar tüylenir, sonra kim bakar

Gençlikte devrânı sür delikanlı (Dertli, 180/3)

İşini zamanında yapmak, Dertli tarafından herkesin ömrününün yaşadığı döneminin kıymetini bilmek, çağlarının gereklerini yapmak olarak algılanmıştır. Dertli, seslendiği delikanlıya, zaman geçip güzellikten düşülünce muhabbetin ortadan kalkacağını, gençlik devrinde gençliğinin kıymetini bilmek gerektiğini söyleyerek ideal insana da yaşadığı günlerin kıymetini bilmesi, işlerini ona göre yapmasını öğütlemektedir.

İdeal insan, bir işi yapmak için en ideal zamanın hangisi olduğunu bilen ve yine işini zamanında yapan insan olarak gösterilmektedir.

3.40. İnce Düşünceli Olma

İnsanların hallerinden anlamak, tavırlarını, sözlerini doğru yorumlamak, toplumsal iletişim açısından oldukça önemlidir. Âşıklarımızın şiirleri arasında sözden ve halden anlamamanın önemini anlatan bölümler de bulunmaktadır.

Söz içinden söz anlarız be ya hu
Öyle beyni kabalardan değiliz (Ruhsâtî, 347/6/1-2)

Halden anlamayan insanları, beyni kaba olarak vasıflandıran Ruhsâtî, söz içinden söz anlayacak kadar ince düşünmek gerektiğini vurgulamaktadır.

Her kelâmın derûnunda fikreyle
Açma malayani dil kapısını (Sümmânî, 198/4/3-4)

İnsan söyleyeceği sözleri de önce içinde inceden inceye tartmalı, düşünmeli ve boş söz konuşmamalıdır.

Arif olan adem kılı kırk seçer (Seyrânî, 172/3/1)

Yaman işi ta ezelden fikreyle
Başa geçip pişman olsan ne fayda (Sümmânî, 162/5/3-4)

Arif kişi işlerini yaparken de düşünceli davranır ve neticeleri öngörmeye çalışır. Âşıklarımız; bir sözü söylemeden, bir işi yapmadan önce iyice düşünen, söylenen sözü anlayan bir ideal insan tasviri yapmaktadır.

3.41. Hesabını Bilme

Ayağını yorganına göre uzatmak deyimiyle somutlaşan hesabını bilmek, hesaplı davranmak konusunda Ruhsâtî ve Seyrânî'den iki örneğe yer verilmiştir.

Gönlünü yüceden uçurma sakın

Elinden devleti kaçırma sakın (Ruhsâtî, 268/7/1-2)

“Gönlünü yüceden uçurmak” deyimi ile anlatılmak istenen, imkânlar dâhilinde yapılması mümkün olan şeylerin çok üzerinde şeyleri talep etmektir. Hesabını gözetemeyen insan hem gönlünün muradına eremeyecek hem de elindekilerden olacaktır. İdeal insan hesabını bilen, dengeli hareket eden insan olarak görülmektedir.

Sağ gözden sol göze yoktur faide

Bak kendi başının selametine (Seyrânî, 95/6/3-4)

İnsanın iki gözünün dahi birbirine faydasının olmadığını ifade eden Seyrânî'ye göre kişi kendi başının çaresine bakmayı bilmeli, başkasından medet ummamalı, kendi had ve hesabını bilmelidir.

SONUÇ

Âşıklar, milletlerin hislerine tercüman olmuş, acılarını paylaşmış, sevinçlerine ortak olmuş, kederlerinde yanlarında bulunmuş, bir sorun gördüklerinde onu çekinmeden söylemiştir. İnsana ve hayata bizzat dokunan ozanların sözleri, halkın belleğinde yer etmiş; bazen eğitici, bazen kınayıcı, bazen onarıcı olarak kabul edilmiştir.

Âşıklarımızın şiirlerinde, ideal bir insanın nasıl olması gerektiğine dair izlerin arandığı bu çalışmada da; öğütler vererek, bazı tutum ve davranışları olumlu bulurken bazı tutum ve davranışları kınayarak, toplumun bozuk ve aksayan yönlerinden bahsederek ideal olana işaret edildiği görülmüştür.

Sonuç olarak âşıklarımızın şiirlerinden ulaşılan, ideal insanda bulunması ya da bulunmaması gereken tutum ve davranışları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür.

Dinî tutum ve davranışlar yönünden ideal insan;

1. Allah'ı kalpten birleyerek iman etmekte, her şeyden ve herkesten önce kalbini O'na bağlamakta, O'nun emirlerini yerine getirmek, rızasını kazanmak için gayret etmekte, dilinde ve kalbinde daima O'nu anmakta, sevdiklerini sevmekte sevmediklerini sevmemekte, Allah'ın nimetlerini görmekte, Allah'ın kimseyi rıziksız bırakmadığını, Allah'a güvenenin yolda kalmayacağını ve kimseden korkusunun olmayacağını bilmekte, sabredildiğinde Allah'ın kendisini selamete ulaştıracağından emin olarak yaşamaktadır.

2. Peygamberleri sevmek, örnekliklerini kabul etmekle birlikte Hz. Muhammed'i (s.a.v) tüm peygamberlerden üstün bilmekte ve muhabbet duymakta, peygambere itaatin Allah'a itaat olduğunu bilmekte, peygambere ve şefa'at ediciliğine güvenmekte, sevdiği ve övdüğü peygamberini dilinde ve kalbinde daima anmaktadır.

3. Allah'ı ve peygamberlerini seven, onlara muhabbet duyan insan onları sevenleri ve onların sevdiklerini de sevmekte, din büyüklerine karşı sevgi beslemekte, hayatta olan din büyüklerinin hizmetinde bulunmakta, ölenleri rahmetle anmakta, din büyüklerinin peygamberlere ve Allah'a bağlı kişiler olduğunu ve onların yolundan/izinden gidilebileceğini bilmekte, meclislerinde edeple oturmakta, sözlerini dikkatle dinlemekte, hizmetlerinde bulunmakta, ayrıca sahtekar, dalkavuk, maddi çıkar peşinde koşan ve yine de şeyhlik iddiasında bulunanları tanımakta ve onlara inanmamaktadır.

4. Allah'a, peygamberlerine, kitaplarına ve iman edilmesi emredilen her şeye temiz bir kalp ile şüphesiz bağlanarak iman etmekte, imanını doğru işler ve ibadetlerle sağlamlaştırmaya çalışmakta, bütün bunları samimi ve candan arzularak yapmakta ve imanı olanın ahirette kurtulacağını bilmektedir.

5. Yaratıcı olarak yalnız Allah'ı bilmekte ve Allah'ın birliğine ve tek güç sahibi olduğuna inanmaktadır.

6. Allah'ın emir ve yasaklarının bütününe uymayı kabul etmekte ve emir ve yasaklara uymak için çalışmakta, şeriatı bozmaya dönük tüm eylem ve söylemlerin karşısında konumlanmakta, kendisini cennete ulaştıracak yolun şeriat dairesinden geçmek olduğuna inanmaktadır.

7. Namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetleri yapmak için istek duymakta ve imkânı olan bütün ibadetleri yapmakta, ibadetleri yaparken şevkle, istekle yapmakta, kendisini ibadetlerden uzaklaştıran şeylerle arasına mesafe koymaktadır.

8. Günde beş vakit olarak tayin edilen namazına devam etmekte, namaz kıldığı için övünmek yerine namazını en iyi şekilde kılmaya gayret göstermekte, içini ve dışını namazın nuru ve temizliği ile temiz kılmaya çalışmakta, sabah namazına özellikle dikkat etmekte, namazın faziletlerini ve insana faydalarını idrak etmekte, zamanında ve doğruca namazını kılmaktadır.

9. Yılda bir ay olan Ramazan ayında orucunu tutmakta, orucu nefsin terbiyesi için önemli bir ibadet olarak görmekte ve Kadir gecesini ihya etmeye çalışmaktadır.

10. Zekatını doğruca hesap edip doğru insanlara ve zamanında vermektedir.

11. Ömürde bir kez yapılması yeterli kabul edilen hac ibadetini yerine getirmek için kutsal kabul edilen topraklara giderek haccın farzlarını yerine getirmekte, Ka'be'yi kutsal kabul etmekte ve hacca gitmeyi arzu etmektedir.

12. Allah'ın gönderdiği son kitap olarak kabul ettiği Kur'an-ı Kerim'i okumakta ve emirlerini anlamaya, uygulamaya gayret göstermektedir.

13. Ölümden sonra bir hayat olduğunu ve ahiret hayatı denilen ölüm sonrası bu dönemde dünyada yaptıklarının hesabını vereceğini bilmekte ve buna göre yaşamakta, içinde zerrece imanı olanın neticede kurtulacağını bilmekte, ahiret günü kendisine yöneltilecek olan sorular ve kendisinden beklenen ameller için dünyada iken hazırlık yapmakta ve doğru yoldan ayrılmadan, insanlara iyilikler yaparak, salih amellerle ahirette hesap yerine varmaya çalışmaktadır.

14. Ayet ve hadislerle sabit olan helal ve harama dikkat etmekte, helal ve temiz olan şeylere yönelmekte, haram ve kirli şeylerden kaçınmakta, her işe helal ile başlamakta, helal ile devam etmekte ve helal ile bitirmekte böylece helal işine haram karıştırmamakta, kul hakkı gibi büyük bir haramdan ayrıca sakınmaktadır.

15. Allah'ı daima güzel isimleri ile anmakta, kalbinde onun sevgisi ve zikrinden başka bir şey bırakmamakta, zikrin nefis terbiyesindeki önemini idrak etmekte ve zikri bırakmamaktadır.

16. Dua etmenin önemini bilmekte, dua ile Allah'a yakınlaşmaya çalışmakta, istediği zaman yalnızca Allah'tan istemekte, duasının boşa gitmeyeceğini bilmekte, duasına karşılık almak için acele etmemektedir.

17. Her ne sebeple olursa olsun bir kötülük işlemiş, harama girmiş, yanlış yapmış ise bunun karşılığında hemen tövbe ederek Allah'a sığınmakta, O'ndan affını dilemekte, yaptıklarından pişmanlık duymakta, yanlışta ısrar etmemektedir.

18. Allah'ın kendisine verdiği nimete de külfete de şükretmektedir.

19. Yapacağı her işi tedbirli yapmakta ancak sonuçta Allah'ın takdirine rıza göstermekte, Allah'a güvenmekte, kâmil insan olmak için evvela tevekkül edebilmek gerektiğini bilmektedir.

20. Dosdoğru yol üzerinde sabit kalmak için çalışmakta, Allah'ın yolundan ayrılmamak için gayret etmektedir.

Ahlâkî tutum ve davranışlar yönünden ideal insan;

1. Her şeyden önce edeplidir. Edep, erkan, haya, namus gibi mefhumları kendisinde barındırmakta ve kavramların ifade ettiği tüm manaları yaşamaktadır. Edeplidir ve edebi olmayan cahil kimselerden uzak durmakta, edepli ve ilim sahibi kimselerin yanlarında bulunmakta, edebe muhalif hareketlerden sakınmaktadır.

2. Başkalarının ayıplarına, kusurlarına ya da günahlarına değil kendi ayıplarına odaklanmıştır. Nefsini tanımak, onu terbiye etmek için uğraşmaktadır. Bu uğraş içerisinde yetişmekte ve ruhu incelmektedir. Yine nefsinin terbiye etmek için yoğunlaştığında başkalarının kusurlarını göremeyecek hale gelmektedir. Nefsinin daima bir şeyler istediğini, hiçbir vakit onu doyuramayacağını bilmekte, kemâl yolunda ilerleyebilmek için nefsinin heva ve heveslerine kulak asmamakta, nefsinin ibadetler ve riyazet ile terbiye etmeye çalışmaktadır.

3. Kalbi, Allah'ın evi bilmekte ve onu daima temiz tutmak için çabalamaktadır. Günah ve kötü hareketlerle kalbini kirletmemekte, salih ameller ve iyiliklerle kalbini aydınlatmaktadır. Dünyalık endişesinden de ahiret endişesinden de kalbini uzak tutmakta, kalbini yalnız Allah'ın sevgisi ve zikri ile doldurmaktadır.

4. Kendini beğenmekten, övünmekten, kibrin her türünden ve kibirli kimselerden uzak durmakta, kibrin fenalığını bilmekte, insanların övgüsüne aldanmamaktadır.

5. Benlik iddiasından uzak durmaktadır.

6. İyilikte yarışmakta, iyilik yapmak için çalışmakta, kötülükten uzak durmaktadır. İyiliğin cennete kötülüğün cehenneme götüreceğini bilmektedir. Kendisine kötülüğü dokunsa dahi insanlara iyilik yapmaktadır.

7. Merhamet sahibidir. İnsanlara ve diğer canlılara karşı şefkat ve merhamet göstermektedir.

8. Dinin temelinde adalet duygusunun yattığını bilmekte, her işinde adil davranmakta, adaletli kimselerin kurtulacağına inanmakta ve adaletten ayrılmamaktadır.

9. İşlerini düzenli yapmaktadır. Küçüklükten itibaren tertipli, düzenli yaşamaktadır.

10. Acizler, muhtaçlar, düşkünler ile alay etmemekte, imkanı ölçüsünde yardımda bulunmaktadır.

11. Verdiği sözlerin arkasında durmakta, bir işi yerine getirmek, bir şeyi yapmak ya da yapmamak konusunda söz verdiğinde sözünün karşılığını yerine getirmektedir.

12. Her ne sebeple olursa olsun yalan söylememekte, yalancının iki dünyasının da ziyan olacağını, yalan ile imanın bir arada bulunamayacağını bilmekte, sözü çoğaltarak, değiştirerek anlatmaktan kaçınmakta, yalancıların çokluğunda doğruların seslerinin sinmemesi için gayret göstermekte ve yayılan yalana uymaktan kaçınmaktadır.

13. Söyledi mi sözü güzel, yerine ve muhatabına göre belirli bir düzen içerisinde söylemekte, kendisine ve muhatabına uygun kelam etmektedir.

14. Söz ve eylemleri arasında bir ahenk bulunmakta, yapmadığını/yapmayacağını söylememektedir.

15. Sözlerini bir maksat üzere söylemekte, cahilane konuşmamakta, cahillerin söz açtığı meclislerden kaçınmakta, boş sözü ne söylemekte ne de duymaktadır. Sözleri kendisinden sadır olacak ağırlıktadır, kendisinden büyük ya da küçük söz söylemekten kaçınmaktadır.

16. Sır tutmasını bilmekte, sırrını kimseyle paylaşmamaktadır.

17. İnsanlar arasında söz taşımaktan ve insanlar hakkında ileri geri konuşmaktan uzak durmakta, bu tür sözleri dinlememekte ve gıybetin günah olduğunu bilerek gıybet etmemektedir.

18. Yüzünde tebessüm bulundurmakta, insanlara kızgın bakmamaktadır.

19. Öfkelenmemekte, öfkelenildiğinde öfkesini kontrol etmektedir.

20. İnsanların hatırını gözetmekte, gönlünü kırmamaktadır. Zamanında ve yerinde hatır sormasını bilmekte, darlıkta, hastalıkta, zorlukta insanların hatırını gözetmekte, gönlün Hakk'ın nazargâhı olduğunu bilerek insanların gönüllerini kırmamakta, mümkün olduğu ölçüde gönülleri tamir etmek için çalışmaktadır.

21. Ölümü hatırında diri tutmakta, daima ölümü hatırlamakta, dünya hayatının geçici olduğunu bilmekte ve hayatını buna göre şekillendirmektedir.

22. Rızık endişesi çekmemekte, Allah'ın herkesin rızkını ayırdığından emin yaşamakta, rızık kaygısından dolayı yanlış işler yapmamakta, kimseye rızık için el açmamaktadır.

23. Dünya işi ve malı için hırslanmamakta, hırsın kötü duygulardan olduğunu bilmektedir.

Toplumsal tutum ve davranışlar yönünden ideal insan;

1. Sadık bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah'a sadık bir kul, Peygamber'e sadık bir ümmet, ailesine sadık bir anne/baba, dostuna sadık bir yarendir.

2. Sabretmesini bilmektedir. Sıkıntı, keder, bela kendisini bulduğunda ona ilk anından itibaren sabır göstermektedir. Sabrın sonunun selamet olduğunu, sabrederek kemâl bulacağını ve sabırla cennete ulaşacağını bilmektedir.

3. Tevekkül ehli olduğu kadar tedbir ehlidir. Yaş tahtaya ayak basmaz. Her işinde önce tedbirini almakta, işin başından sonunu hesap edebilmektedir.

4. Yetim bir Peygamber'in ümmeti olarak yetim hakkını gözetmekte, onları korumakta, onlara yardımcı olmaktadır.

5. Fakirlerin, Allah'ın emaneti olduğunu bilmekte, her türlü düşküne, fakire, yolda kalmışa yardım etmek için gayret etmekte, hatırları mahzun yoksulların hatırlarını gözetmektedir.

6. Cimrilikten uzaktır. Müsrif olmadığı kadar cimri de değildir. Helal kazancını helal yoldan gerektiği kadar harcamasını bilmektedir.

7. Asalet sahibidir. Oturup kalkmasını, yerinde konuşmasını, yerine göre hareket etmesini ve asil insanlardan zarar gelmeyeceğini bilmektedir.

8. Asaletin zıddı olarak düşünölebilecek olan sonradan görmelerden değildir. Hareketlerinde tutarsızlık olan, kendini bilmeyen sonradan görme insanlarla yakınlık da kurmamaktadır.

9. Hareketlerinde, tavırlarında daima bir ahenk bulunmaktadır. Kâinatın düzeni içerisinde yakaladığı ahenk ile yaşamaktadır. İçi dışına denktir, dışı içine. Giydiğinden, söylediğine kadar kendi içerisinde bir tutarlılık, bir devamlılık göstermektedir.

10. Kimseyi kınamamakta, kınadığının bir gün başına gelebileceğini bilmektedir. Başkalarının ayıplarına, kusurlarına ya da günahına odaklanmak yerine kendisine odaklanmaktadır.

11. Ömrün sınırlı bir zaman dilimi olduğunu bilmektedir. Bunun için dünyada ahireti için çalışmakta, ömrünü boşa geçirmekten kaçınmakta, daima iyilik ve güzellikler peşinde koşmakta, kendisinin ve insanların hayrı için gayret göstermektedir.

12. Erken kalkarak işlerine koyulmaktadır.

13. Öncelikle anne ve babası olmak üzere tüm ihtiyaçlara saygı göstermekte, cennetin yolunun anne ve babaya iyi davranmakta olduğunu bilmekte, bakmakla yükümlü olduğu anne ve babasına en iyi şekilde bakmakta, onların sözlerine itaat etmekte, söyledikleri yanlış da olsa onlara karşı gelmemektedir.

14. Allah'tan gelen her şeyde olduğu gibi belayı da sabırla karşılamakta, kendisine bir bela ulaştığında isyan etmemektedir. Hatta bazen belanın Allah'tan geldiğini bilerek ona dahi şükredebilmekte, dünya imtihanını kazanmak için gayret göstermektedir.

15. Allah'a, din ve devlet büyüklerine, yaşça büyük kimselere, ilim, zanaat gibi bilgi ve beceri sahiplerine ve en genel anlamda insanın varlığına, tabiata saygı göstermektedir. Saygı kavramı hayatında önemli bir yer tutmakta, saygısızlık olarak kabul edilebilecek davranışlarda bulunmaktan tüm hal ve şartlarda kaçınmaktadır.

16. Tamahkâr, alıcı, arayıcı olmadığı kadar müstağnidir, müdanasızdır. Kimseden bir şey beklemediği gibi gelecek olanlara karşı da gönül tokluğu içindedir.

17. Kendini de haddini de bilmekte, miktarınca ve meşrebine, yaşına uygun hareket etmekte, gücünün yettiğince işe kalkışmaktadır.

18. İnsanlar arasında kötülüğe sebep olacak söz ve eylemler ile kişilerin arasını bozacak her türlü fiili nakletmekten kaçınmakta, kendisine böyle bir nakil ulaştığında itibar etmemekte, mümkünse insanların arasında yakınlık kurmaya çalışmaktadır.

19. Gösterişten ve riyadan uzak durmakta, riyanın dinine zarar vereceğini bilmekte, insanlara şirin görünmek için kendisinde olmayan şeyleri varmış gibi göstermemektedir.

20. Bir alem, bir yurt, bir mekan olarak dünya ile münasebetlerinde çok dikkatlidir. Öncelikle dünyanın geçici bir yerleşim yeri olduğu kanaatini taşımaktadır. Bu geçici dünya hayatı için dert çekmekten uzaktır, heveslerini sınırlamış, kaygısını hafifletmiştir. Geçici olduğunu bildiği için dünyaya meyli de o nispette azdır. Dünyaya ve içindekilere karşı iştahlı yaklaşıldığında kendisini rezil edeceğini, dünyadan yüz çevirdiğinde dünya nimetlerinin kendisine koşacağına dair bir inanç taşımaktadır. Yine de dünyayı ve içindekileri büsbütün terk etmiş değildir. Dünyalık için çalışmakta ancak onu maişet ve hayır vesilesi görmektedir.

21. Parası olan, varlığı yerinde insanlara karşı tavırlarında diğer insanlardan bir farklılık göstermemekte, parası/varlığı olduğu için itibar atfetmekten kaçınmaktadır.

Dünyalık niyetiyle kazandığı parasını hayır işlerinde harcamayı kendisine bir vazife bilmektedir.

22. Kendisine nasihat eden akl-ı selim kişilerin nasihatlerini dikkatle dinlemekte, onlardan icap eden dersi almakta ve uygulamaktadır. Nasihat kavramını önemsemektedir.

23. Dosttur. Dost edinmekte, hatırını gözetmekte, yanlışı varsa yüzüne söylemekte, yüzüne dostu tarafından yanlışı söylendiğinde kabul etmekte, dostunun derdini dinlemekte, yardım etmektedir.

24. Kendisine bir şey emanet edildiğinde onu en iyi şekilde muhafaza etmeye çalışmaktadır.

25. Yiğitlik ve cesaret sahibidir. Merttir. Korkak ve sözünün eri olmayan kimselerden uzaktır, onlardan bir şey beklemez ya da istemez.

26. Her sözü her yerde aklına geldiği gibi söylemekten sakınmakta, sözünü tartıp düşünmekte, lisanını kontrol etmekte, miktarınca söylemekte, duyduğu/bildiği her şeyi bulunduğu her mecliste söylemekten kaçınmaktadır.

27. İlim ve hüner sahipleri ile olan ilişkilerinde azami dikkat göstermekte, onları kırmaktan kaçınmakta, hizmetlerinde bulunmakta, nasihatlerini dinlemekte, meclislerinde bulunmaya gayret etmekte, kamil kişilerle birlikte olmanın kemal yolunda ilerlemek noktasındaki önemini idrak etmektedir.

28. İlim ehlinden olmak için çalışmakta, okuma/yazmaya gayret etmekte, dünyada elde edilebilecek en önemli şeylerden birinin ilim olduğunu bilmektedir.

29. İlme ne kadar düşkün, ilim ehline ne kadar saygılıysa cahillikten de o kadar uzak durmakta ve cahil kimselerle beraber olmaktan kaçınmaktadır. Cehaletin zararlarını bilmekte, cahiller zümresinden olmamak için çalışmaktadır.

30. Genel olarak toplumsal alanda nasıl davranılacağını, meclislerde oturup kalkmasını bilmekte, kendisine uygun meclislerde bulunmakta, meclisin halinin icaplarına göre hareket etmektedir.

31. Kanaat sahibidir. Dünyanın malından da dertlerinden de bu suretle asude kalmakta, elinde olanla ya da payına düşenle yetinmesini bilmektedir. Yine kanaat sahibi olduğundan hırs ve kıskançlık gibi duygulara kapılmamaktadır.

32. Toplumun da fertlerinde acılarına duyarlı, saygılıdır. Birinin yası olduğu vakit kendisine eğlenceyi yakıştıramaz ve yas günlerinde süslenerek gezmez.

33. İçki ya da sarhoş edici kötü alışkanlıklardan uzak durmakta, vücut ve akıl sağlığına önem vermekte, içki gibi kötü alışkanlıkların haramlar arasında sayıldığını bilmektedir.

34. Yaptığı işler dolayısıyla kurduğu ilişkilerinde insanları aldatmamaktadır.

35. Her zaman ümitlidir. Ümitsizliğe düşmemektedir. Her derdin bir devasının olduğunu bilmektedir.

36. Kendisine tevdi edilen bir işi en iyi şekilde yapmak için gayret gösterdiği gibi bir iş vereceği zaman da o işi en ehil kimseye vermektedir.

37. Uykuyu, tembelliği değil çalışmayı sevmekte, bir işi bitirince bir diğerine koşmakta, emeğinin karşılığını alacağını, emeksiz kazancın yenmeyeceğini bilmektedir.

38. Bahaneler üretmek yerine çözüm yolları aramakta, bir işi yapmamanın değil yapmanın yollarını aramaktadır.

39. Zamanın kıymetini bilmekte, işini zamanında yapmakta, her işi kendisine ayrılan zaman diliminde yerine getirmekte, işlerini ertelemekten kaçınmaktadır.

40. İnce düşüncelidir, incedir. Hem insanların hallerinden anlamak, onlarla ilişkilerinde ince davranmakta hem de yapacağı işlerde ince ölçüp biçmekte, işin başından sonunu görebilmektedir.

41. Hesabını bilmekte, ayağını yorganına göre uzatmaktadır. Bütçesine göre harcamalarını düzenlemektedir.

Görüldüğü gibi âşıklarımız, hayatın her alanından, insanın her haline, toplumun işleyişine, insanın toplum içerisindeki pozisyonuna, insanın kendi ile olan münasebetlerine kadar hemen her konuda fikirlerini beyan etmiş ve topluma yayılmasını, insanların uymasını bekledikleri ideal düşünce, tutum ve davranışları dile getirmiştir.

Şüphesiz âşıklarımızın, yüzlerce yıldır verdikleri öğütlerin, Türk toplum, aile ve fert yapısının oluşmasında, kültürel kodların oluşması ve yerleşmesinde önemli etkileri olmuştur. Güzel gördüğünü övmek, kötü gördüğünü yermek, görmediği iyi davranışları tavsiye ve telkin etmek, gördüğü kötü davranışlardan sakındırmak şeklinde şiirlerin metnine, ruhuna işleyen fikirler, halk tarafından da kabul görmüştür. Türk halkının şairlerine verdiği kıymet, şairlerine duyduğu güven bu karşılıklı ilişkinin mahsulü olmuştur.

Halk, şairlerini ululamış, onlara biraz da insanüstü bir rol yakıştırmış, onlara sahip çıkmış, âşıklarımız özelinde düşünüldüğünde; onları konaklarında ağırlamış, ekmeklerini paylaşmış ve geçimlerine yardım etmiştir. Şairler ise halkın hem estetik ihtiyaçlarına cevap vererek onlara şiirin, efsanelerin, halk hikayelerinin güzelliğini

sunmuş, hem öğüt pınarının akışına, kültürün nesiller boyu aktarılmasına katkı sunmuştur.

ÇALIŞMADA KULLANILAN ŞİİRLERE AİT KAYNAK KİTAPLAR

Çalışmamızda her âşık için kullanılacak şiir örnekleri için bir kitap esas alınmıştır. Örnek olarak kullandığımız her kıta ya da mısranın yanına önce âşığın adı sonra yararlanılan kitapta şiirin bulunduğu sayfa numarası yazılmıştır. Sayfa numarasından sonra yan çizgi konmuş ve şiirin sayfadaki kaçınıcı kıta olduğu, eğer bir kıta bütün olarak değil de mısra olarak alındı ise yine bir yan çizgi ile ayrıldıktan sonra kıtanın hangi dizeleri olduğu yazılmıştır. Örneğin (Erzurumlu Emrah, 191/1/1) denildiğinde Abdulkadir Erkal'ın "Erzurumlu Emrah" isimli kitabının 191. Sayfasının ilk şiirinin ilk mısrası kastedilmiştir.

Ruhsâtî : ÖZDEMİR, Ahmet (2010), *Âşık Ruhsâtî*, İstanbul, Sivas Platformu Yayınları

Develili Seyrânî : KASIR, Hasan Ali (1984), *Seyrânî*, İstanbul, Acar Matbaacılık

Erzurumlu Emrah : ERKAL, Abdulkadir (2014), *Erzurumlu Emrah Divanı*, Ankara, Birleşik Yayınları

Bayburtlu Zihnî : SAKAOĞLU, Saim (2016), *Bayburtlu Zihnî*, Ankara, Akçağ Yayınları

Bolulu Dertli : BİRGÖREN, Hamdi (2018), *Âşık Dertli Divanı*, Ankara, Bolu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları

Âşık Sümmânî : ERKAL, Abdulkadir (2012), *Âşık Sümmânî Divanı*, Ankara, Birleşik Yayınları

KAYNAKÇA

AKGÜN, Mehmet (1997), “Kutadgu Bilig’te İnsan ve Kamil İnsan”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.3, s. 2-12

ALBAYRAK, Nurettin (1995), "Erzurumlu Emrah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul, TDV Yayınları, s.337-338

ALBAYRAK, Nurettin (2009), "Seyrânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul, TDV Yayınları, s.37-38

ALBAYRAK, Nurettin (2012), *Halk Edebiyatı: Kapsamı-Biçimi ve Tür Özellikleri-Literatürü*, İstanbul, Kapı Yayınları

ALPER, Hülya (2009), "Sırât-ı Müstakîm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul, TDV Yayınları, s.119-120

ARTUN, Erman (2001), *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Ankara, Akçağ Yayınları

AYVAZOĞLU, Beşir (2013), *Aşk Estetiği “İslâm Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme”*, İstanbul, Kapı Yayınları

BABA, Mustafa Okan (2009), *Bayburtlu Zihni*, İstanbul, Heyamola Yayınları

BAŞGÖZ, İlhan, (1968), *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, Ararat Yayıncılık

BEYDİLLİ, Kemal (2003), "Mahmud II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Ankara, TDV Yayınları, s.352-357

BİLGİN, Ayşe (2010), *XIX. Yüzyıl Halk Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

BİRGÖREN, Hamdi (2018), *Âşık Dertli Divanı*, Ankara, Bolu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları

BİRİŞİK, Abdulhamit (2002), "Kur'an", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara, TDV Yayınları, s. 383-388

BORATAV, Pertev Naili (2016), *100 Soruda Türk Folkloru*, Ankara, Bilgesu Yayınları

BORATAV, Pertev Naili (2016), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Ankara, Bilgesu Yayınları

ÇAĞRICI, Mustafa (1992), "Beddua", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, TDV Yayınları, s. 297-298

ÇAĞRICI, Mustafa (1994), "Edep", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, TDV Yayınları, s. 412-414

ÇAĞRICI, Mustafa (1996), "Gıybet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul, TDV Yayınları, s.63-64

ÇAĞRICI, Mustafa (2001), "Kanaat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul, TDV Yayınları, s.289-290

ÇAĞRICI, Mustafa (2002), "Kibir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.25, Ankara, TDV Yayınları, s.562-563

ÇAĞRICI, Mustafa (2008), "Sabır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, TDV Yayınları, s. 337-339

ÇAĞRICI, Mustafa (2010), "Şükür", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, TDV Yayınları, s.259-261

ÇAĞRICI, Mustafa (2012), "Tevekkül", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, TDV Yayınları, s.1-2

ÇATAK, Âşık Ali (1992), *Bütün Yönleriyle Seyrânî*, Kayseri, Bayrak Yayıncılık

ÇETİN, Nihad M. (1955), "Seyranî'nin Neşredilmemiş Bâzı Şiirleri", *Türkiyat Mecmuası*, C.12, s.91-114

ÇİTÇİ, Sinan (2007), *Yeni Türk Şiirinde İdeal Tipler (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul

ÇOBANOĞLU, Özkul (2015), *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Tarihine Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları

DOĞAN, Ahmet (2013), "Yunus Emre Divanı'nda İdeal İnsan", *Journal of Turkish Studies*, S.8, s. 829-839

DURAK, Nejdet (2010), "İslam Düşüncesinde Etik Bir İdeal Olarak "İnsan-ı Kâmil" Anlayışı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 2, s. 105-124

DURAKOĞLU, Abdullah (2015), "Hacı Bektaş Veli ve Soren Kierkegaard'ın İdeal İnsan Tipi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 73, s. 49-66

EFLATUN, (1997), *Ion*, Tercüme: İhsan Bozkurt, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları

ELÇİN, Şükrü (1997), *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Ankara, Akçağ Yayınları

ERGİN, Erdem (2008), *19. Yüzyıl Halk Şiirindeki Gelenek, Eğitim ve Etkileşimin Sosyal Yaşama Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

ERKAL, Abdulkadir (2012), *Âşık Sümmâni Divanı*, Ankara, Birleşik Yayınları

ERKAL, Abdulkadir (2014), *Erzurumlu Emrah Divanı*, Ankara, Birleşik Yayınları

ERKAL, Mehmet (2013), "Zekât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, TDV Yayınları, s.197-207

ESENYEL, Melek Zeynep (2012), "İnsanın, İnsan Olmak Bakımından İşlevi Nedir?: Aristotelesçi Bir Bakış", *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 18, s. 209-220

GENÇ, İlhan (2007), *Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İzmir, Kanyılmaz Matbaası

GÖLPINARLI, Abdalbâki (2014), *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları

GÜRSOY, Kenan (2006), *Bir Felsefe Geleneğimiz Var mı?*, İstanbul, Etkileşim Yayınları

HALICI, Feyzi (1992), *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şâirleri-Güldeste*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

KABAKLI, Ahmet (2008) *Türk Edebiyatı*, Cilt 2, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları

KANDEMİR, M. Yaşar (1997), "Hadis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul, TDV Yayınları, s.27-64

KANTER, M. Fatih (2007), "Tanzimat Şiirinde İdeal İnsan Tipi", İstanbul, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 16, s. 167-190

KAPLAN, Mehmet (2005), *Türk Edebiyatı Üzerinde Arastırmalar III-Tip Tahlilleri*, İstanbul, Dergâh Yayınları

KARAMAN, Hayrettin v.d (2014), *Kur'an Yolu Meâli*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

KASIR, Hasan Ali (1984), *Seyrânî*, İstanbul, Acar Matbaacılık

KAYA, Doğan (1994), *Sivas'ın Gurur Kaynağı ve Âşık Ruhsâtı*, <http://dogankaya.com/fotograf/ruhsati2.pdf> (Erişim Tarihi: 15/08/2019)

KELEŞ, İdris (2007), *Çağa ve Köylerinin Tarihi*, Ankara , Yücel Ofset

KILIÇ, Mahmud Erol (2015), *Sufî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul, Sufî Kitap

KOCA, Ferhat (1997), "Haram", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul, TDV Yayınları, s.100-104

KOCA, Ferhat (1998), "Helâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.17, İstanbul, TDV Yayınları, s.175-178

KÜÇÜK, Cevdet (1988), "Abdülaziz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, s.179-185

KÜÇÜK, Cevdet (1988), "Abdülhamid II", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, s.216-224

KÜÇÜK, Cevdet (1988), "Abdülmeçid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, s.259-263

KÜÇÜK, Cevdet (2006), "Murad V", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul, TDV Yayınları, s.183-185

NEMETOVA, Sedakat (2014), "Türk-İslam Felsefesinde "İdeal İnsan Tasavvuru", *Eskişehir, Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması Bildiriler*, C. 3, s.219-222

OLGUNER, Fahrettin (1994), "Eflâtun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, TDV Yayınları, s.469-476

ONAY, Ahmet Talat (1928), *Aşık Dertli: Hayatı ve Divânı*, Bolu, Vilayet Matbaası

ONG, Walter J. (2014), *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Tercüme: Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul, Metis Yayınları

ÖNGÖREN, Reşat (2013), "Zikir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul, TDV Yayınları, s.409-412

ÖRNEK, Sedat Veyis (2016), *Türk Halkbilimi*, Ankara, Bilgesu Yayınları

ÖZAYDIN, Abdülkerim (1996), "Hac", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul, TDV Yayınları, s.386-389

ÖZDEMİR, Ahmet (2010), *Âşık Ruhsâtî*, İstanbul, Sivas Platformu Yayınları

ÖZDEMİR, Cafer (2015), "Âşık Edebiyatında İdeal İnsan Tasavvuru Olarak 'Yiğit Tipi'", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, s. 292-300

ÖZLER, Mevlüt (2012), "Tevhid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, TDV Yayınları, s.18-20

ÖZTÜRK, Nihal (2008), *Tanzimat Romanında İdealize Tipler ve Ortak Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ

PARLADIR, Selahattin (1994), "Dua", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, TDV Yayınları, s.530-535

SAKAOĞLU, Saim (2016), *Bayburtlu Zihnî*, Ankara, Akçağ Yayınları

SAMİ, Şemsettin (2012), *Kâmûs-ı Türki*, (Haz. Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu vd.), İstanbul, İdeal Kültür ve Yayıncılık

SİNANOĞLU, Mustafa (1999), "İbadet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.19, İstanbul, TDV Yayınları, s.233-235

SİNANOĞLU, Mustafa (2000), "İman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul, TDV Yayınları, s.212-214

ŞAĞBANŞUA, Sevinç (2006), *İlahi Dinlerin Hedeflediği İdeal İnsan*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ

TEK, Recep (2011), *Türk Edebiyatında Dertli Olgusu Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri

TOPALOĞLU, Bekir (1988), "Âhîret", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, s.543-548

TOPALOĞLU, Bekir (2012), "Tövbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, TDV Yayınları, s.279-283

TOPRAK, Funda, (2017), "İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî", *Bilig Dergisi*, Kış, S. 80, s. 95-122

TOSUN, Necdet (2009), "Tasavvuf" ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, TDV Yayınları, s.119-126

TOSUN, Necip (2014), *Doğunun Hikâye Kuramı*, İstanbul, Büyüyenay Yayınları

TÜRK DİL KURUMU, (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları

ULUDAĞ, Süleyman (1992), "Belâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, TDV Yayınları, s.380

ULUDAĞ, Süleyman (1994), "Edep", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, TDV Yayınları, s.414-415

ULUDAĞ, Süleyman (2006), "Nefis", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul, TDV Yayınları, s.526-529

UMAGAN, Suat (2002), “Hikmet ve Hiciv Şairi Olarak Seyrânî”, Erzurum, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, s. 153-169

VANLI, Murat (2015), “Gevherî ve Âşık Ömer Divanlarında İdeal İnsanı Ortaya Koyma Bağlamında Nasihatler”, *7. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı*, S.441-451

VURAL, Mehmet (2011), *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Ankara, Elis Yayınları

YAŞAROĞLU, M. Kâmil (2006), “Namaz” ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul, TDV Yayınları, s.350-357

YİTİK, Ali İhsan (2007), "Oruç", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul, TDV Yayınları, s.414-416

YÜCE, Nuri (1994), “Dertli”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, TDV Yayınları, s.186-187

YÜKSEL, Avni (1987), *Âşık Seyrânî*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları